

A V H A N D L I N G A R

INGLINGEHÖGEN OCH TYNWALD HILL.

AV

SUNE LINDQVIST.

I Harald Hårfagers saga, kap. 8, berättar Snorre följande episod från striderna för Norges enande. I Namdalen voro tvenne bröder, Härlaug och Hrollaug kungar. När de — 866 enligt den isländska kronologien — erhöilo under rättelse om, att Harald Hårfager nalkades deras land, vilket de icke funno sig mäktiga att försvara, lät Härlaug föra in en mängd mat och dryck i den gravhög, konungarna under de tre föregående somrarna låtit uppföra åt sig. Därpå gick han in i högen med 11 man, sedan lät han skotta igen högen. Hrollaug åter »for upp på den hög, som konungarna brukade sitta på, lät bona det kungliga högsätet och satte sig däri. Sedan lät han lägga dynor på fotsteget, där jarlarna brukade sitta, så vältade sig konungen ur högsätet ned i jarlsätet och gav sig själv jarlsnamn.»

För icke länge sedan berättade dagspressen om en liknande avsättningsakt. Kemal pascha lät den senaste turkiske sultanen bestiga sin tron i full ornat för att beröva honom insignierna och därmed frantaga honom värdigheten.

I båda fallen ha vi tydligen att göra med omvändningen av det högtidliga ceremoniel, som under långliga tider och enligt i princip enahanda former tillämpats av skilda folk vid tillsättningen av furstar.

Berättelsen om Hrollaug's avsättning utgör därför ett otvivelaktigt vittnesbörd om den roll, vissa högar under Nordens forntid spelade såsom de platser, där konungar tillsattes och där de dessutom plögade »sitta», d. v. s. utöva konungslig myndighet.

* * *

Den lilla ön Man, belägen mitt ute i Irländska sjön, har en befolkning av delvis keltisk, delvis nordisk börd. Från början av 900-talet och intill 1266 härskade här norska konungar; därefter har ön legat under först skotsk, sedermera engelsk överhöghet, men den bevarar alljämt i det väsentliga sin frihet skyddad av egen parlamentsakt och självständig laggivning. Vida bekant är dess *Tynwald Hill*, den enda kungshög inom ger-

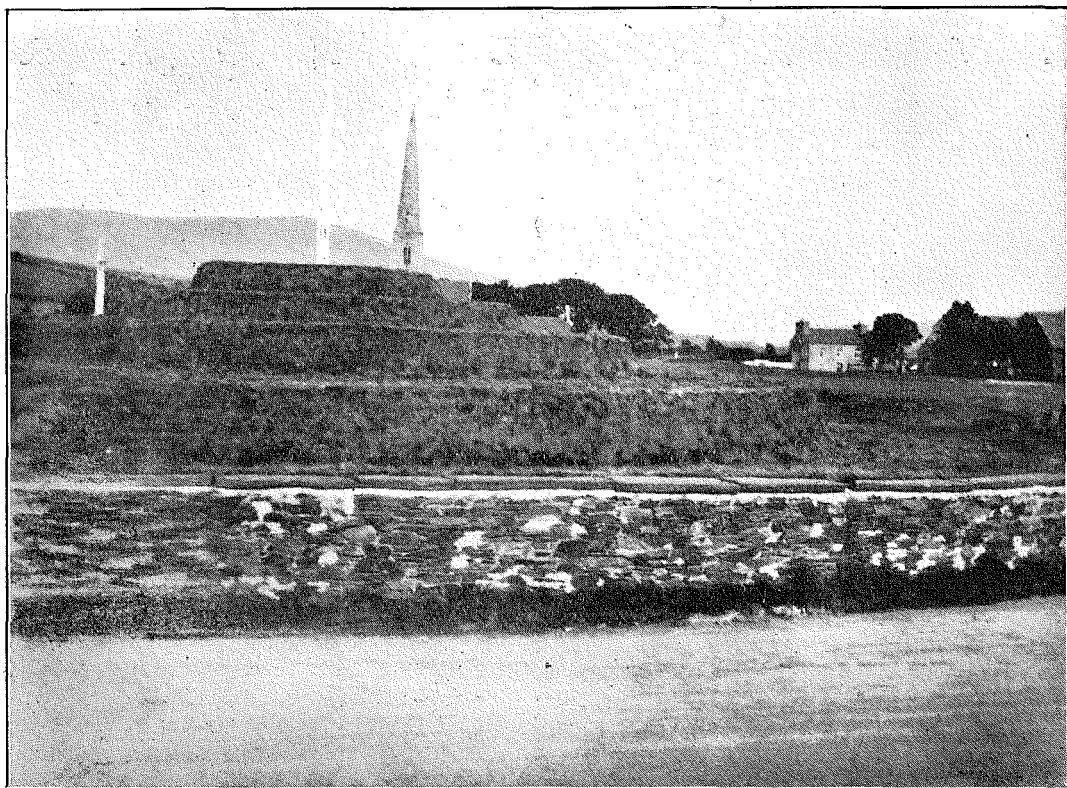

FIG. 1. TYNWALD HILL, ÖN MAN. FÖRE. FOT.

manska landamären, som ännu i dag bevarar något av sin traditionella uppgift. Vart år, den 5 juli, beger sig öns parlament, som eljes residerar i huvudstaden Douglas, hit för att höra de under året nyantagna lagarna uppläsa från kullens krön. Detta var intill år 1916 en oefftergivlig förutsättning för deras ikraftträdande. Från högen proklamerar också nya konungar; så skedde, enligt ett bevarat dokument, även 1393 och 1408; så sker än i dag, då en ny konung bestiger Englands tron. *Chronicon Manniæ et insularum* bevarar också minnet av blodiga strider vid Tynwald, vilka åren 1228 och

1237, sålunda under den norska tiden, fingo lösa omtvistade successionsfrågor¹.

Om Tynwalds betydelse under den norska tiden vittnar även namnet, som i den medeltida krönikan skrives *Tingualla*.

Från år 1417 härrör den äldsta bevarade stadgan angående tingsordningen i Tynwald. Den anger sig själv som en av öns representanter. — de 24 Keys —

¹ Om Tynwald, se tidskriften *The Manx Society* vol. XIX Douglas 1871. — *The Isle of Man Natural History and Antiquarian Society, Proceedings* n. s. vol. I nr 7 Douglas 1911. — G. Fred. Clucas, *Tynwald* [Ramsey 1925]. — Skildringen av tingsplatsens topografi vilar på förf:s egna iakttagelser på ort och ställe.

Profiler av Ingingehögen och
plan av skeppssättning vid den
västra sida. Ingingehögen, Östra
Torsås ön, Småland.

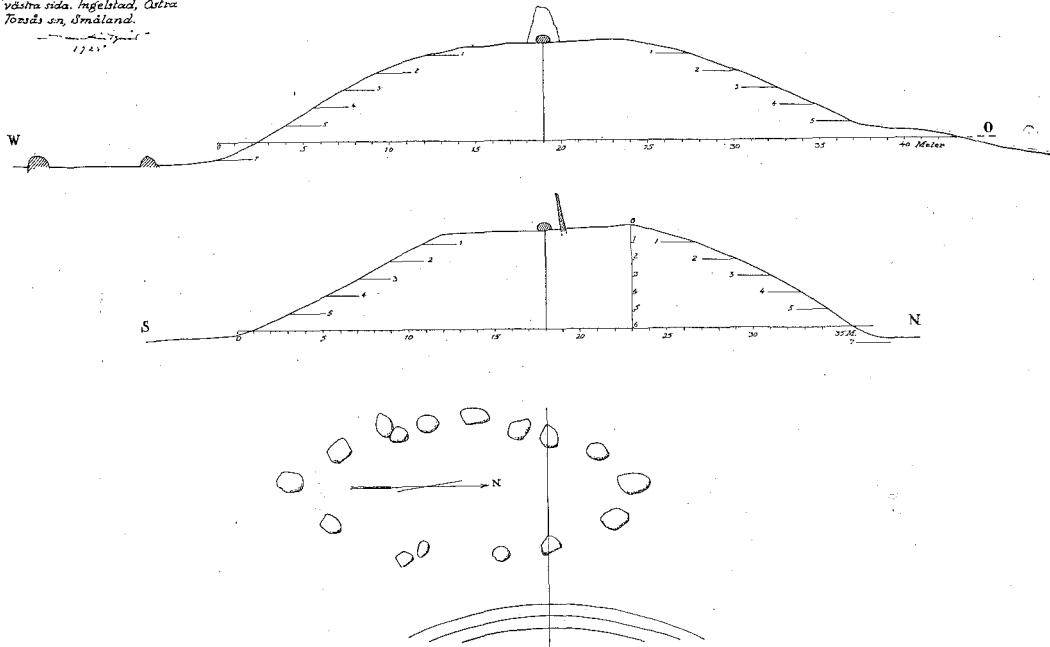

FIG. 2, 3 SEKTIONER AV INGLINGEHÖGEN; FIG. 4 PLAN AV EN SKEPPSSÄTTNING BREDVID DENNA.

gjord, till konungen adresserad sammanfattning av vad sedan gammalt varit laglig ordning på ön: »Du skall komma i kunglig skrud — och sitta på Tynwalds hög i en stol, täckt med kunglig bonad och hyenden. Ditt ansikte skall vara vänt åt öster och ditt svärd skall hållas framför dig med spetsen upp. Dina baroner skola sitta efter rang vid din sida, dina tromän och dina Deemsters (öns två domare) framför dig samt dina präster, dina riddare, väpnare och drabanter omkring dig efter rang. Och de värdigaste männen i ditt land, the Keys, skola kallas inför Deemsters, för den händelse de vilja begära något av dem och för att de skola underrättas om riksstyrelsen och om din vilja. Menigheten skall stå utanför i krets inom det avgränsade området.»

I denna handling saknas varje antydning om, att ett S:t Johns kapell redan hunnit övertaga någon del av högens roll såsom mötets centralpunkt, vilket emellertid åtminstone alltsedan senare hälften av 1600-talet varit fallet.

Tynwald är beläget i det inre av ön på den i betraktande av Mans starkt kuiperade natur mest centrala punkten. Den är lätt att uppsöka på moderna kartor, emedan denna punkt är den enda inom öns järnvägsnät, där fyra linjer från var sitt av de fyra vädersträcken löpa samman. Järnvägarna följa gamla, av naturen själv utstakade färdevägar och tingsplatsen ligger några hundra meter från stationen, omedelbart norr om (i nordöstra vinkeln av) landsvägskorset. Den under de senaste århundradena använda

FIG. 5. INGLINGEHÖGEN, Ö. TORSÅS SN, KONGA HD, SMÅLAND.

tingsplatsen upptager östra hälften av en i O—W utsträckt, låg men distinkt framträdande höjtplatå, vars mitt markeras av vägkorset. Mitt på, men vid norra randen av platån ligger högen, vars västra sida tangeras av vägkorsets norra gren. Invid och utanför platåns nordöstra rand, rätt öster om högen, ligger S:t Johns kapell, vilket som nämnts blivit platsen för en del av de tidigare till högen knutna förhandlingarna och som förbindes med högen genom en för högtidliga processioner avsedd, omkr. 110 m. lång väg, kantad av tvenne vallar, som i ömse ändrar övergå i tvenne lika stora cirklar, omslutande resp. kapell och hög. Tingsmenighetens plats är numera det ej fullt 100 m. breda fältet söder och sydost om högen, mellan processionsvägen och landsvägskorsets östra gren. Den rent östliga ori-

enteringen, betonad redan i 1417 års stadga, förefaller vara en eftergift för kristen kultsed, framtvingad utan hänsyn till de lokala förhållandena, vilka tydligt utvisa, att den på högen stående konungen ursprungligen måst vända ansiktet i mera sydlig riktning, när han talat till tingsmenigheten.

Tingshögen — vars diam. är 25 m. och höjd drygt 3 m. — här också numera en påfallande egenartad form: nedanför dess plana topp, av 5,5 m:s diam., bildar den tre lika plana terrasser, begränsade av nästa lodräta avsatser. På de två övre av dessa terrasser taga flertalet av de officierande plats efter viss rangordning, medan kullens krön bestiges endast av konungens representant och några av de allra främsta ämbetsmännen.

Högens trappstegsform iakttagas, ehuru

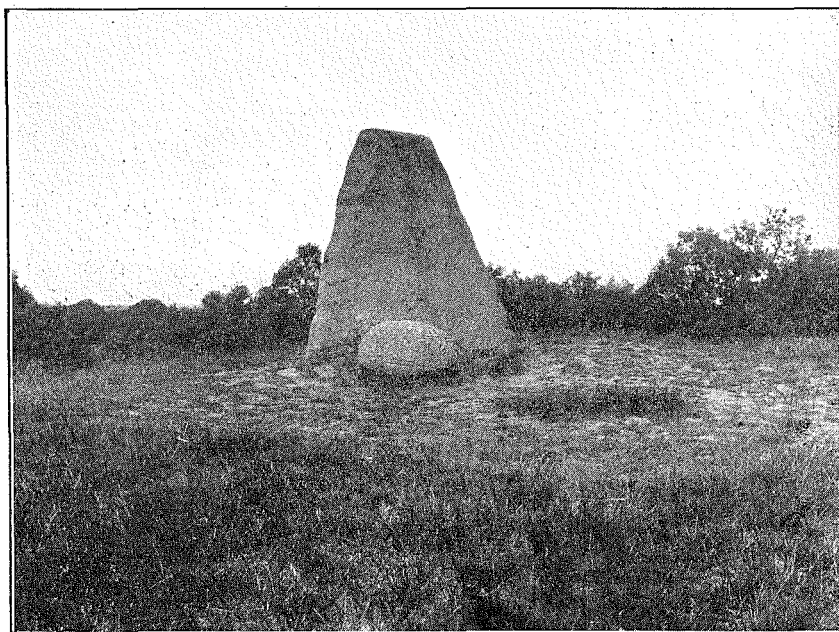

FIG. 6. INGLINGEHÖGENS ÖVERYTA. STENEN SEDD FRAMIFRÅN.

icke lika extremt utbildad som nu, redan på de äldsta avbildningarna, från 1700-talet. Emellertid torde den, likt den graderad rangskala den avser att betona, vara helt främmande för gammalnordisk tingssed och blir ju även lätt förklarlig som en speciell gård åt Englands rikt utvecklade feodalväsende.

* * *

Inom Sveriges gränser finnas flera orter, som med stöd av litterära antydningar eller av andra grunder kunna utpekas som de platser, där nya konungar under medeltiden och dessförinnan hylats eller där de under högtidliga former utvecklat sin makt och myndighet. De anordningar, som för dessa ändamål vidtagits, äro ej överallt enahanda.

Platsen för sveakonungarnas val; Mora-

stenar, synes alltså, så länge den överhuvud bevarat sin betydelse, ha representerat *en* typ: stensättningen på flat mark; den andra typen: den stora platahögen, är flerdubbelt representerad vid den plats, (Gamla) Uppsala, där Upplands lagman å sitt landskaps vägnar bekräftade det i Mora träffade valet och den nye konungen — för att tala med Erikslegendens ord — *sattis hedherlica a Konunx stool (in regni solio apud Upsaliam honorifice sublimatur)*.

Utän tvivel försiggick sistnämnda ceremoni på någon av de tre stora Kungshögarna. Deras på brant stigande socklar upplyftade topplan synas just gjorda för dylika av stora folksamlingar bevittnade handlingar, medan platån på den bredvidliggande Tings- eller Domarhögen genom sin mer oansenliga höjd torde ha

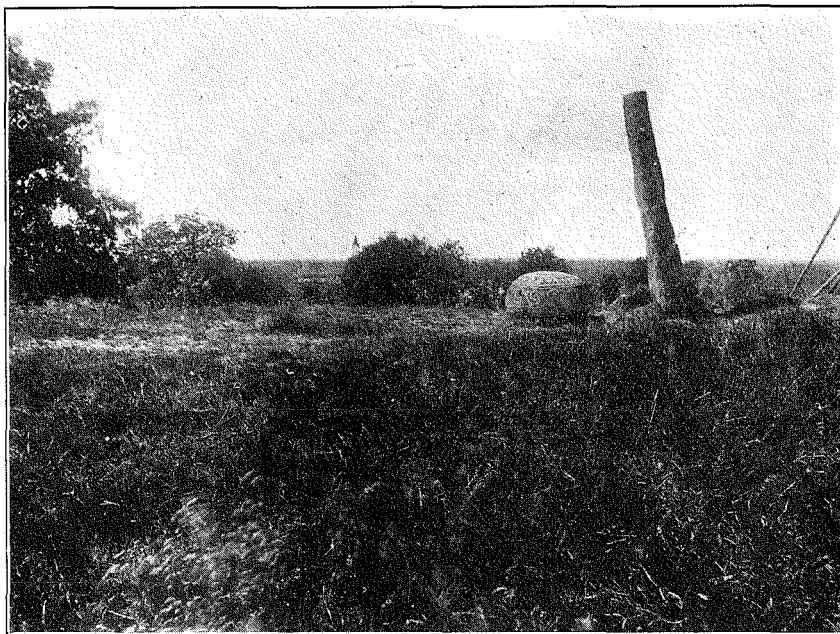

FIG. 7. INGLINGEHÖGENS ÖVERYTA. STENEN SEDD FRÅN SIDAN.

varit konungens plattform vid de egentliga tingsförhandlingarna.

Kungs- eller tingshögar av samma former som Uppsalahögarna, om än vanligen av ringare dimensioner, finnas på många andra ställen bevarade, men ingenstädes vare sig inom eller utom Sverige torde den forntida anordningen av en tingshög med tillhörande tingsplats vara bättre bevarad än på den höjd, som bär Smålands namnkunnigaste fornminne:

Inglingehögen eller Ingels hög².

² Se härom Svenska fornminnesföreningens tidskrift, bd 1, sid. 89—92 och 184 f. — Rosengren, Linnell och Fischer, Ny Smålands beskrivning 1, Växiö 1914, sid. 83 ff. och där citerad litteratur. — Knut Kjellmark: Var förekomma älvkvarnar i Södra Småland, Hyltén-Cavallins-stiftelsens årsbok, 1923.

Detta område tillhör sedan 1870 Svenska fornminnesföreningen — som dessvärre visat så ringa intresse för dess tillbörliga vård, att det till större delen fått förvandlas till en tropisk urskog — och är beläget nära 2 nm. SSO. om Växiö i Östra Torsås s:n omkr. 600 m. rätt öster om Ingelstads herrgård och endast några hundra meter söder om den ännu kvarstående byggnad, som i lång tid varit Konga härads tingshus, tills den av den senaste generationen övergavs. Att högen och dess omgivningar utgjorde en ännu äldre tingsplats för samma härad (vars namn i de äldsta urkunderna skrives Kurunga eller Korunga), torde, ehuru ej dokumentärt bevisligt, få anses självfallet.

Såsom framgår av de i fig. 2—3 återgivna profilerna, har Inglingehögen for-

men av en stympad kon. Dess diameter är nära 40 m., dess verkliga höjd drygt 6 m.; dess mot söder svagt sluttande platå mäter 9 m. i O—W., 11 m. i N—S. Invid högens fot, på dess västra sida, finnes en av stora, ursprungligen förvisso resta kullerstenar bildad skeppssättning, omslutande en plan, naturlig markyta av nära 20 m:s längd i N—S. och av nära 8 m:s bredd.

Sydost om den beskrivna högen och så nära, att dess närmaste del går upp över dennas fot (eller omvänt) ligger en andra hög, vilken blivit starkt skadad vid den grävning, som i literaturen felaktigt uppges ha drabbat den påtagligen alldeles orörda Inglingehögen. Denna skadade hög — vilken icke kan ha nått samma höjd som den förra — mäter i O—W omkr. 28 m. Dess västra fot ligger 2 m. öster om förlängningen av Inglingehögens nordsydliga tvärlinje, dess östra fot invid den nordsydliga väg, som leder till tingshuset. Kant i kant med samma väg, söder om 28 m.-högen, ligga i rad flera smärre men starkt kullriga högar, av vilka en är försedd med rest toppsten av omkr. 1/2 m:s höjd. Den beskrivna, en ännu nyttjad väg följande raden av småhögar utgör en vacker, östlig begränsning av av den egentliga tingsplatsen: den åt söder svagt sluttande obetydligt kuperade ängen söder om de två först beskrivna fornlämningarna: Inglingehögen och den på dess västra sida belägna skeppssättningen. De fornlämningar, som anlagts ute på denna tingsslätt, äro alla så låga, att de ej nämnvärt förändrat slättens karaktär: smärre skeppsformiga stenläggningar och små, flacka högar. Först ännu längre väster- (och söder-)

ut möta nya högar och rösen av större höjd, i viss mån motsvarande den nyssbeskrivna inramningen av tingsplatsen.

Inglingehögen är lagd på högsta och ungefärligen centralaste delen av den höjning, vars södra del övriga nu beskrivna fornminnen upptaga. Det är en stor skillnad mellan den södra delen och den norra. Oaktat de naturliga förhållanden knappast missgynnade den senare i särskilt hög grad, saknas här motsvarigheter till de större högar och rösen, som omkransa södra delen. Däremot förekomma åtskilliga stensättningar och stenläggningar, motsvarande dem inom södra delen. Omedelbart NO. om Inglingehögen ses sålunda en skeppssättning, som bör ha haft fullt ut samma storlek som den förut beskrivna och likt denna har längdriktningen i N—S. Dess södra stäv skulle emellertid ha sträckt sig in över mark, som nu täckes av högens sluttning, och det förefaller, som om de stenar, vilka härigenom skulle ha blivit dolda, vid högens byggande vältrats undan norrut, utanför högfoten, i det att skeppssättningens sydända nu är egendomligt stympad, tvärt avslutad. Efter denna stympling mäter sättningen 16 m. i längd. Dess största bredd (yttre mått) är 10 m.

Vi kunna sålunda sluta oss till vissa huvuddrag av den skildrade platsens utvecklingshistoria under äldre tid. Först var hela den från omgivande odlingsmarker distinkt avskilda höjningen överströdd av stensättningar och stenläggningar, varibland märktes två särskilt stora skeppsformer inom den centralaste delen. Utan tvivel ha dessa skepp i överensstämmelse med den benämning, som ännu användes om liknande, vare sig runda

FIG. 8. STENKLOTET PÅ INGLINGEHÖGEN.

eller skeppsformiga anläggningar på andra ställen i vårt land, varit domarsäten eller de hägnader, som åtskiljt domare och nämnd från tingsmenigheten.

Därefter kom (vid eller efter mitten av första årtusendet e. Kr.) den tid, då man beslöt hedra minnet av en avliden storman (konung) med den förmodligen över resterna av ett likbål uppkastade hög, som nu kallas Inglinge- eller Ingels hög. Högen lades på tingshöjdens ungefärliga krön invid den sydligare av de två stora skeppssättningarna, vilken förmodligen även framdeles fick behålla en del av sin förutvarande uppgift. Genom den stora högen klövs emellertid den gamla tingsbacken i två olikvärdiga hälfter. Tingsmenigheten måste med nödvändighet, för att bevara samhörighet, koncentreras på endera sidan av högen. Höjdens norra del, som låg på kungshögens »baksida», förlorade all betydelse precis som i senare tid så ofta hänt beträffande de delar av

kyrkogårdarna, som ligga norr om respektive kyrkor. Alla yngre minnesmärken — de smärre högarna — kommo därför att grupperas kring södra delen av Ingelstads gamla tingsplats.

Den åsikt angående tingsplatsens slutliga läge, som ovan framställts och motiverats genom studiet av den terräng, som omsluter Inglinge- högen, finner emellertid sitt starkaste stöd i beskaffenheten av själva högens krön.

Detta är format som ett plan och sluttar mot söder — tingsmenighetens plats —. Nära högplatåns norra och högsta kant står en bred, hög gneishäll med ena breddsidan vänd mot söder. Framför denna, i platåns och högens centrum ligger det bekanta, av stora kvartsklumpar delvis vitglänsande granitklotet med sina omsorgsfullt utförda relieffornament. Klotet har varit rubbat en om icke flera gånger, men det är all anledning förmoda, att det alltjämt intager den ursprung-

ligen avsedda platsen i likhet med hällen, som icke förefaller rubbad. Högplatåns lutning och hällens läge ange samstämmigt, att de ceremonier, som en gång utförts kring eller på det rikt sirade klotet, varit ämnade för en söder om högen samlad menighet.

* *
*

Ehuru numera enastående, kan anordningen å Inglingehögens topp förmodas vara typisk för vad som en gång funnits på talrika andra tingshögar åtminstone inom de centralare delarna av Svea välde. Mälardalens kungshögar äro alla försedda med lutande platåer, och i övrigt koniska likt Inglingehögen. En av Upplands största högar: Nordians hög vid Åshusby i Norrsunda, bevarar en på platån rest häll av väldigare mått än den småländska. Men stenkloten äro allestädes försvunna från högarna. Ej sällan ha dylika återfunnits på kyrkogårdarna eller i kyrkorna. Och måhända är det icke

en följd av vare sig slump eller pietetslöshet, att kloten numera saknas på de tingshögar, där vi helst velat finna dem. Det är nog att erinra om att en rå sten är innesluten i den silvertron som Englands konung bestiger vid sin kröning i Westminster Abbey. Kanske har, på samma sätt som där, en önskan om bevarandet av kontinuiteten med forntiden föranlett stenklotens bortförande från de svenska tingshögarna vid den tidpunkt, då man lät täckt församlingsrum ersätta de gamla öppna tingshögarna.

Det får då betraktas som en lycklig tillfällighet, att den mäktiga tingshögen i Varend ännu bevarar både klot och häll. En blick på denna hög ger oss helt visst den bästa utgångspunkten, om vi i fantasin vilja ge fastare form åt det konungasäte, som Hrollaug lät bona, och kanske även om den ursprungliga beskaffenheten av den stol på Tynwalds hög, som också enligt stadgan från 1417, skulle täckas med kungliga bonader och hyenden.

HUS FRÅN BRONSÅLDERN I SVERIGE.

AV

T. J. ARNE.

Boplatser från bronsåldern äro anträffade både i Danmark och Sverige, men av huslämningar från samma tid ha vi i Sverige känt blott en enda, nämligen vid Boda i Breds s:n nära Enköping, undersökt av prof. O. Almgren och publicerad i Fornvännen 1912. Under de senare åren ha emellertid utgrävningar företagits i ett par hustomtningar i södra Sverige, vilka med all sannolikhet kunna tillskrivas bronsåldern.

På ägor till Vessinge i Veinge socken, Halland, ligga på östra sidan om vägen från Veinge station till Laholm, c:a 400 m. från den förstnämnda orten, tvenne nästan rektangulära hustomtningar, kallade »Svenska graven» (i norr) och »Danska graven» (i söder). Enligt folktron skulle efter en drabbning mellan svenskar och danskar de stupades lik här hava jordats.

Den »svenska» och den »danska graven» ligga tätt intill landsvägen med åkern trängande inpå sig från alla sidor. De följa i rak linje efter varandra med c:a 3 meters avstånd mellan smalsidorna. Orienteringen är nno—sv. De båda

tomtningarna visa sig som sänkor i marken, omgivna av låga, breda vallar, mot öster övergående i åker. De äro fullstän-

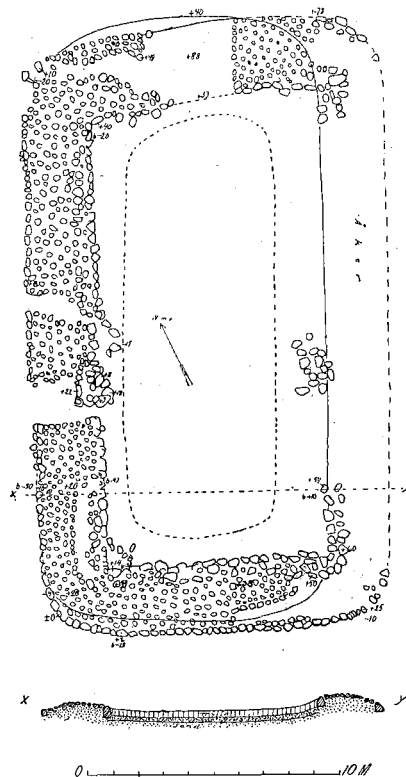

FIG. 1. HUSTOMT. VESSINGE, VEINGE SN, HALLAND.

FIG. 2. ETT BLOTTAT HÖRN AV TOMTEN FIG. 1.

digt gräsbevuxna. Den norra mäter i längd 23 m., i bredd 13 m., den södra i längd 24,5 m., i bredd 14,5 m.

Den senare undersöktes 1920 av under-teknad. Vallarna gjorde intrycket att vara 4 till 4,5 m. breda, men sedan gräs-torven avlägsnats, befanns det, att en mängd jord samlats längs innersidorna och att vallarna ursprungligen mätt c:a 2,5 m. i tvärmått. De hade bildats av upp-kastad sand, som anbragts inom en sko-ning av stora kantstenar, såväl ut- som invändigt, fig. 1. På insidan möttes de 4 stenraderna i räta eller nästan räta vinklar. Västra inre långsidans längd uppgick till i det närmaste 18 m., östra långsidans till 18,5 m. Norra kortsidans längd var 9 m., södra kortsidans ej fullt 9 m. Själva vällen var stensatt med ett

skikt smärre stenar, som utbredde sig över hela dess yta. Genom plöjning och annan skadegörelse hade östvallen till stor del spolierats och även centrum av den norra vällen och smärre partier å de andra. Då 0-punkten togs i yttre syd-västra hörnet nedanför vällen, befanns vällens höjd en meter längre in utgöra +20 cm. En allmän höjning av terrän-gen kunde iakttagas upp emot öster, där vällen övergick i åkern; uppe i nordöstra hörnet stod vällen +78 cm. högt och mitt på norra vällen uppgick höjden till +88 cm. I allmänhet nådde kanstenarna en höjd av 40 cm. och vällen räknat från kantstenarnas bas 50 à 60 cm. Under det att de inre hörnen voro rätvinkliga, be-funnos de yttre hörnen avrundade, fig. 2. Vid grävning, som verkställdes dels på

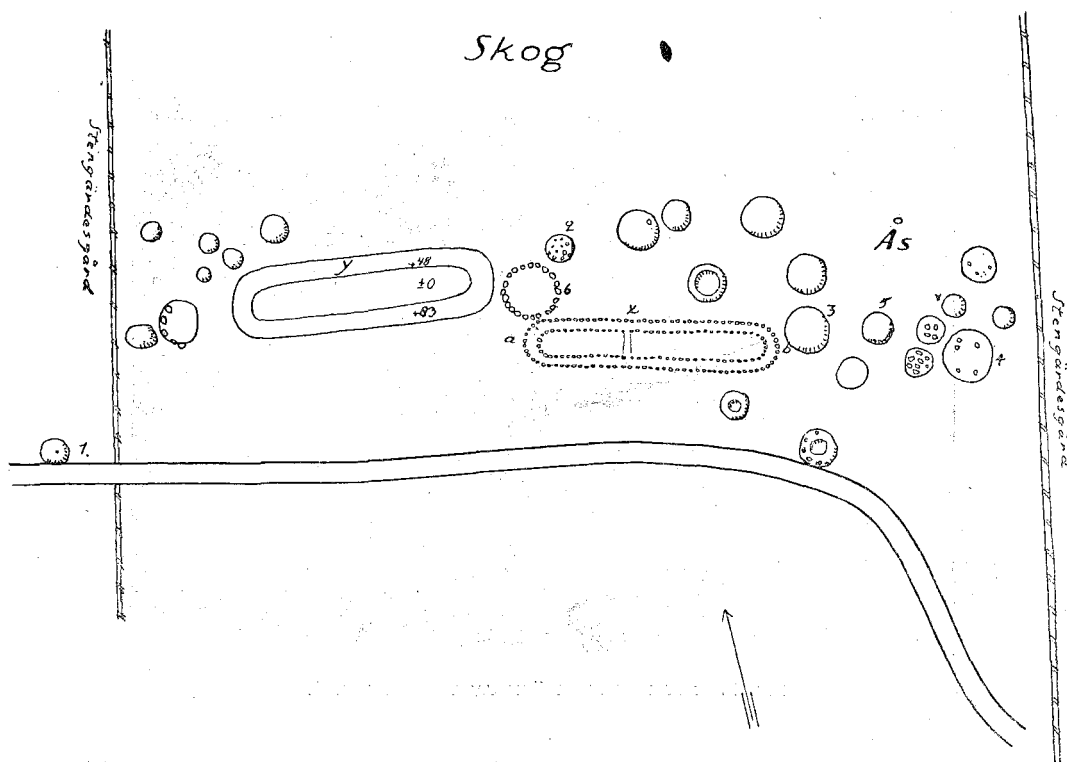

FIG. 4. PLAN AV GRAVFÄLTET, KOARUM, KIVIK.

ett ställe tvärs genom västra vallen, dels på större delen av området innanför vallarna, gjordes inga som helst fynd. Invändigt iaktogs först ett lager svart mylla av 30—36 cm:s tjocklek, därunder c:a 20 cm. mörkbrunt grovt grus och längs ned ljusgul sand.

Någon ingång kunde ej iakttagas lika litet som konstruktiva anordningar för takets uppbärande. Emellertid vågar jag antaga, att vi ha att göra med en husbyggnad, som kan ha haft något slags på vallen anbragta takstolar, å vilka uppsatts ett tak, sluttande ut över vallens utsida.

Ingen tillstymmelse till eldstad på-

träffades. Man frestas då lätt att tro att det avstängda rummet tjänat som kultplats eller dylikt. Vad slags kult som här utövats vågar jag ej hava någon bestämd mening om, men det kan ju tänkas, att kulthandlingen skett i allt folkets åsyn, och att då blott en yttre begränsning funnits för kultområdet och att detta saknat tak.

Det är av vikt att erinra sig, att vi intill detta »hus» ha ännu ett av fullkomligt samma karaktär. I det närmaste samma disposition föreligger även i fråga om ett par husgrunder på »Koarum» nära Kivik i Mellby s:n, Skåne. Mitt uppe i ett gravfält av små jordblandade rösen

ligga här två hustomtningar efter varandra, dock mera på sidorna om varandra, så att samma medianlinje ej går genom båda, fig. 3. Orienteringen avviker från den vid Veinge, i det husen ligga ungefär i vnv—oso.

Tomtningarna utgöras även vid Kivik av grusvallar eller murar, som omgiva en rektangulär, djupare liggande botten. Grusvallarna äro utan och innan sten-satta. De yttre hörnen äro rundade, de inre bilda i det närmaste räta vinklar. Av tomtningarna mäter den västligare 44,5 m. i längd samt c:a 11,5 m. i bredd. Från 0+punkten i medianen befann sig södra väggen +83 cm. och norra väggen +48 cm.

Den andra tomtningen genomgrävdes invändigt och alla kantstenar blottades, fig 4. Torven å grusvallen borttogs dock ej, varför icke häller kunde konstateras, om här funnits någon träkonstruktion. Det är dock föga troligt, att en sådan lämnat spår i gruset, såvida ej stensko-ningar skulle kunna påträffas. Denna tomtnings längd uppgår till 43 m. och bredden till 8,40 m. Vallarnas bredd växlar mellan 2,20 och 2,50 m. Ungefär 16 m. från väständan var det inre rummet genom en smal jordvall avdelat i tvänne rum. Rummens inre bredd växlade mellan 3,5 m. och nära 4 m. Någon eldstad kunde ej heller här konstateras, men ett par anhopningar av stenar kunde iakttagas, dels i östra ändan c:a 60 cm. djupt från 0-punkten ovanpå östra val-len, och dels c:a 10 m. från väständan på ett djup ned till -36 cm. Kantstena-rnarnas höjd växlade i allmänhet mellan 30 och 50 cm. Vallens höjd uppgick i östra ändan till omkring 40 cm., i västra

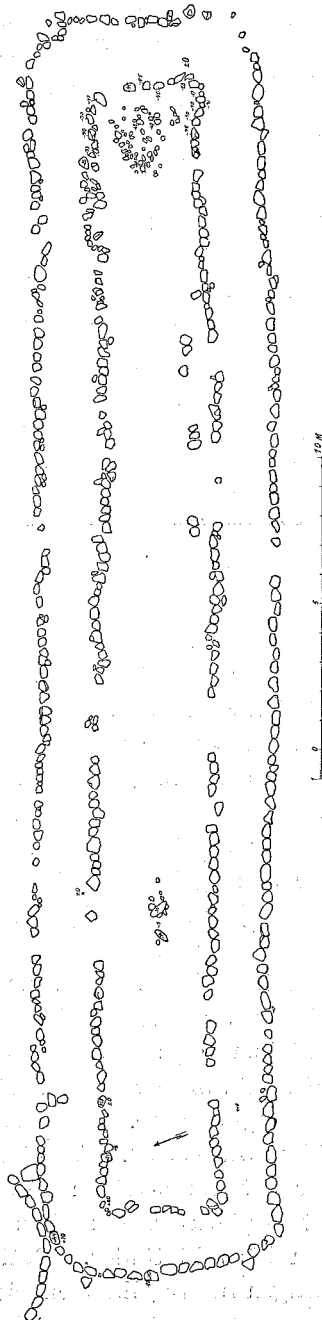

FIG. 4. PLAN AV HUSTOMTNINGEN, KOARUM.

FIG. 5. TOMTNING, KOARUM, KIVIK.

ändan växlade den mellan 20 och 46 cm. Den hade inga stenläggningar på ytan såsom fallet var i Veinge.

På ingen punkt var vallen genombruten — ingen särskild ingång kunde konstateras.

Även ifråga om husgrunderna vid Kivik känner man sig frestad till antagandet att de tjänstgjort som kultplatser.

Det finns ingen antydning till, att den undersökta tomtningen skulle ha skadat något på platsen förut befintligt gravröse. Tvärtom ligga flera av dessa så tätt intill tomtningen, att de måste antagas hava anlagts senare. De härröra från bronsålderns 5:e period. Av särskilt intresse var det att iakttaga röset nr 6, som först upptäcktes, då tomtningens nordvästra hörn blottades. Detta hade en synnerligen fin, regelbunden bågformig läggning av stora stenar. Fullkomligt tangerande dessa anträffades grav 6:s

cirkelformiga läggning av 56 liknande stora stenar (c:a 40 à 50 cm. långa och 25 à 30 cm. höga). Denna stenkant begränsade ett röse, som ej var synligt ovan jord utan täcktes av ett 15 till 20 cm. tjockt jordlager, fig. 6. I detta röse ha hittats 3 små lerkärl, brända ben och en ring av bronstråd, allt från 5:te perioden av bronsåldern eller kanske 6:te. Det synes mig sannolikt, att denna grav anlagts *efter* sedan hustomtningen kommit till. Skulle det omvända förhållandet ägt rum, hade förmodligen gravens kanske redan i forntiden osynliga fotring icke blivit så pietetsfullt behandlad. Tvärt emot synes graven ha anlagts i nära kontakt till hustomtningen.

Vi skulle därigenom få en tidsbestämning för den senare. Inga fynd gjordes i densamma utom en relativt modern järnten, som låg omedelbart under torven.

Liksom Kivikstomtningarna kunna da-

teras till bronsåldern, sannolikt den yngre, torde en sådan datering även vara tillämplig för Veingetomtningarna. De nära överensstämmelserna på åtskilliga punkter med Kiviktomtningarna tala här för, men även deras läge nära en mängd bronsåldershögar.

Något mer än 100 m. ssv. om de två Veingetomtningarna ligga i åkern intill varandra 3 låga högar, som kallas »Krigshögarna». Den största av dessa — 11,5 m. i diameter och 0,4 m. i höjd — undersöktes 1923. Den bestod av sand och innehöll ett par kister av smärre, runda stenar. Den ena var avlång och innehöll vita brända ben, utan allt tvivel från bronsåldern. I backen upp mot Tjärbygränsen ligga ytterligare flera bronsåldershögar. Däremot synas inga järnålderslämningar här förekomma. Också detta är et skäl för Veingetomtningarnas bestämmande till bronsåldern.

Det kan icke bestridas, att en viss yttre likhet existerar mellan de nu nämnda hus-tomtningarna och Gotlands s. k. kämpagravar, som förskrivit sig från slutet av

FIG. 6. TOMTNING, KOARUM, KIVIK.

romersk järnålder. Dessa senare pläga emellertid ha en stenkärna i muren eller vara uppkastade av blandad sten och jord, de ligga ofta flera tillsammans (mer än 2) och innehålla fynd av alla slag. De ha alltså varit permanent bebodda, vilket ej kan bevisas om våra bronsålders-tomtningar.

Vid Kivik och Veinge finnas ännu kvar två orörda tomtningar, som lämpligen kunna undersökas i framtiden, när frågan om våra forntida husanläggningar hunnit mera genomdiskuteras och undersökningar verkställas även på andra orter.

SVENSKA FOLKLIVSMÅLNINGAR FRÅN 1600- OCH 1700-TALEN.

AV

N. E. HAMMARSTEDT.

För två år sedan utgav amanuensen vid Nordiska museet fröken Gerda Cederblom en för svensk folkkäthed särdeles värdefull urkund *Svenska folklivsbilder*. Insåg man det icke förut, måste man efter studiet av detta planschverk fullt förstå, vilka skatter för kunskapen om Sveriges folk våra konstnärers verk erbjuda. Emellertid har det endast varit 1800- och 1900-talets konst, som fröken Cederblom utnyttjat för sin bildbok. Föregående tid har hon, i medvetande om svårigheten att uppleta och samla de nödiga förebilderna, låtit anstå tills vidare. Men att det betydelsefulla verk, som satts i gång, icke bör få stanna vid det redan utkomna, är, så som jag med följande rader vill ådagalägga, uppenbart, även om skörden från föregående tid icke kan bli så riklig som den från 1800-talet.

Såsom vår äldsta folktypsbild i färg plär man framhålla Ehrenstrahls år 1686¹ målade porträttgrupp »Brunnsmästaren i Medevi och hans söner» (Gripsholm n:r 822). Vida större värde i etnografiskt

hänseende äger dock samme mästares samma år målade porträtt i helfigur av den småländske bonden Pehr Olsson (Gripsholm n:r 933), vilket utgör vår äldsta folkdräktsbild i färg. Denna mångfaldigades år 1782 i träsnitt, fig. 1, med de redan å originalet förekommande verserna av greve Erik Lindschöld. Ortuppgiften Glanshammar bör påtagligen läsas Gladhammar, och Ehrenstrahls målning återger i så fall mansdräkten i Södra Tjust i senare delen av 1600-talet. Det kan vara av ett visst intresse, att Pehr Hörberg i sin förteckning över av honom utförda målningar (nr 128 och 129) antecknat två av honom målade »kopior» av detta bondeporträtt. Sannolikt äro dock dessa år 1784 utförda »kopior» gjorda efter det två år förut utkomna, nyss omnämnda träsnittet, av vars missförstådda underskrift Hörberg låtit förläda sig att förlägga den småländske riksdagsmannen till Karl Gustavs regeringstid.

Omnämmande förtjänar här på grund av sin ålder även en i vattfärg utförd, å en i Kungliga biblioteket förvarad

¹ Så Gripsholmskatalogen av 1906; A. Hahr uppger i sin bok om Dav. Klöcker Ehrenstrahl, s. 71, år 1683.

»Landt och Siö Charta öfver Siön Mälaren» av år 1689 förekommande bild av en allmogeman och -kvinna, påtagligen från det område som kartan återger.²

Till sin egentliga ålder svårare att bestämma är den bondebild, som är känd under benämningen »Bondelyckan», och som även den, liksom Ehrenstrahls smålandsbonde, populariserades i tryck (gravyr) någon gång under senare delen av 1700-talet (fig 2). Även under denna bild förekomma verser, som tillskrivits greve Lindschöld. Vore detta antagande riktigt, borde den ursprungliga oljemålningen hava kommit till senast 1690, Lindschölds dödsår. Någon sådan målning är emellertid mig veterligen icke känd. Nordiska museet äger visserligen en tyvärr mycket svartnad och i sitt nuvarande skick otydlig oljemålning, vilken till sin komposition står det här återgivna kopparsticket så nära, att den skulle kunna vara förebilden för detta, men denna målning kan av åtskilliga drag, att döma icke vara äldre än medlet av 1700-talet. Även på denna tavla förekomma de »Lindschölska» verserna inom en rokokoaftad inramning. En möjlighet vore ju, att dessa kommit till i och för sig långt förr än någon målning med här ifrågakvarande motiv utförts. Verserna saknas i P. Hansellis' edition av Lindschölds vitterhetsarbeten.

FIG. 1. SMÅLÄNSK BONDE 1686. TRÄSNITT EFTER MÅLNING AV EHRENSTRAHL.

Folklivsbilder i strängare bemärkelse äro ju de här omtalade målningarna icke utan egentligen endast typ- och dräktbilder, och över huvud taget är förhållandet detsamma med hela 1700-talets

² Jfr Uppland, skildring av land och folk. B. 2. Upsala 1908 s. 346 f. Såsom överskriften anger, avser denna uppsats egentligen endast *målningar*, och jag kan således här endast i marginalen erinra om t. ex. den förträffliga gravvynen från början av 1700-talet av Mora-allmoge i vinjetten till Stockholmsbladet i J. B. Homanns världsatlas; de Ehrenstrahl tillskrivna lavyrerna till Magalottis resa 1674 (pl. 2, 15, 16 och 17 i Stenbocks övers.) o. a.

FIG. 2. SVENSK BONDE. KOPPARSTICK FRÅN 1700-TALET.

FIG. 3. JULKALAS I SMÅLAND 1785. MÅLNING AV PEHR HÖRBERG.

allmogebilder. Att döma av Pehr Hörbergs egenhändiga förteckning över sina målningar⁸⁷ hava vi emellertid att bland denne i dubbel bemärkelse bondmålarens tavlor motse fynd av intimare uppfattade folklivsbilder. Ett par sådana målade år 1785 (Hörbergs förteckning nr 214 och 215) återgivas här, fig. 3 och 4, efter originalen, vilka ännu förvaras på Värnanäs i Småland.

Vad det konstnärliga i utförandet lämnar övrigt att önska ersättes av det kulturhistoriskt värdefulla i själva ämnet. Då det från sistnämnda synpunkt vore synnerligen önskvärt att för fotografe-

ring eller reproduktion i färg erhålla en överblick av Hörbergs hela alstring i här i fråga varande hänseende, antecknas här nedan efter den nämnda Hörbergiska förteckningen och med dess årtal och nummer de målningar av hans hand, som synas särskilt böra komma i åtanke för svensk folklivsforskning och museal arkivsamling:

»1765 nr 4. Ett Bondesällskap.

1766 nr 5. Min Faders, Moders, tvenne Systrars och min Broders Porträtter; målade med Oljefärg på en liten Tafla af papp, fig. 5.

1782 nr 92. En Vue af Mejensjö Bondeby.

⁸⁷ Målaren Pehr Hörbergs Lefwernes-Beskrifning, Upsala 1817, s. 71 ff.

FIG. 4. MIDSOMMARFEST I SMÅLAND 1785. MÅLNING AV PEHR HÖRBERG.

1782 nr 93. Mejensjö Stuga inuti; målad efter Convex-Spegel.

1785 nr 174, 175, 176. Porträtter af min Far, Bror och Syster.

1785 nr 200. En Bondgubbe i en Kol-Koja.

1785 nr 212, 213. Twenne Bond-Kalas.

1785 nr 214, 215. Ännu 2 d:o åt Major Råberg på Wernanäs; i större format, fig. 3, 4.

1785 nr 226. Min Svärfader och Svärmoder, på en liten Tafla.

1785 nr 232. Porträtt af Kolpojken, Stebblund kallad.

1785 nr 233. Porträtt af en Snickare.

1788 nr 285. En Skräddare-Werkstad.

1788 nr 286. En Skomakare-Werkstad.

1789 nr 303, 304. Bond-Kalas med Lekar; i 2 större Taflor.

1801 nr 416, 417. 2 Små Taflor med Bonde-scener.

1801 nr 421. Min gamle Fader; i en liten Tafla, i Teniers smak.

1801 nr 422. Densamme, i än mindre format, rökande Tobak. Knästycke.

1801 nr 424, 425. 2 Bonde-Samqwäm. (At Baron De Geer)..»

Till sist bör ock nämnas den väggbonad, som Hörberg 1801 utförde till sin egen stuga. Denna bonad var fördelad i två stycken: den ena med religiösa, den andra med profana motiv. Om den senare skriver han: (s. 87) »på det andra stycket af Bonaden föreställas: De Gam-

FIG. 5. PEHR HÖRBERGS FÖRÄLDRAR OCH SYSKON. MÅLNING AV PEHR HÖRBERG 1766.

les Lekar, som bestodo uti Brottande, Handkafwels-dragande, Kamp-prof af styrka, Dans och Förplägning.»

Har man å ena sidan att starkt miss-tänka, att Hörberg i flera av de anförda målningarna tillåtit sig upprepningar, kan man å andra sidan antaga, att ej blott bland hans teckningar utan även bland hans målningar finnes mycket mer än vad ovan antytts som av folklivsforskningen bör uppmärksammas. Då han så t. ex. i sin förteckning anger blott de porträtterades namn utan uppgift om samhällsställning, torde dessa återge allmogemän.

Det andra särskilt betydelsefulla namnet inom vår folklivsskildrande målar-konst under 1700-talet är Pehr Hilleström. Vad dennes flödande alstring inom denna konstart angår ligger den, tack vare den i O. Siréns avhandling »Pehr Hilleström d. ä., väfvaren och målaren», Stockholm 1900, utarbetade förteckningen över dennes målningar, lätt tillgänglig i översiktlig framställning. Att uppleta och avbilda *alla* de svenska folkdräktsbilder, som Hilleström alltifrån medlet av 1790-talet till inpå 1800-talet⁴ åstadkommit, och vilka enligt Siréns san-

⁴ Sirén, nämnda arb. s. 187.

nolikhetsberäkning (s. 252) torde uppgå till minst ett sextiotal, vore emellertid förslösad möda, då olikheterna ofta äro mycket oväsentliga mellan samma ämne behandlande tavlor. Utan att försmå de övriga dräkt- och folklivsbilderna kan man nog därför vid uppsökande av lämpliga original såsom ledlinjer följa Elias Martins år 1794 efter original av Hilleström i punktmanér utförda nio gravyrblad, framställande vingåkersbor, dalfolk, smålänningar, blekingsbor, skåningar (2 blad), lappar, karelare och savolaxare samt den i början av 1800-talet, av K. F. Martin i akvatinta-manér utförda gravyrserien på tio blad framställande vingåkersbor, handlande västgötar, blekingsbor, smålänningar, skåningar, lekandsbor, morabor, härjedalslappar, karelare och savolaxare. Utan angivet tryckår utkommo dessa gravyrblad såsom samlingshäfte i samtidigt en okolorerad och en handkolorerad upplaga med följande titel: *Costumes des Paysans de divers can-*

tons en Suède Gravés d'après les Tableaux de M:r P. Hilleström par J. F. Martin, demeurant dans le Regeringsgata, la maison N:o 74. Le Prix de Cahier, contenant dix planches, en couleur 8 Riksd. En noir 4 Riksd. Detta numera mycket sällsynta arbete är således vårt äldsta planschverk över svenska folkdräkter, och det vore väl värt att nu efter mer än hundra år utkomma i en efter noggrant originalurval omarbetad och med vår tids tekniska hjälpmedel utförd upplaga i färgtryck. Men för att en sådan skall komma till utförande är det nödigt att bistånd lämnas från nuvarande tavelägares sida genom upplysningar om ock eventuellt utlån av de gamla originalmålningarna för avbildning. Det är för att fästa uppmärksamhet på denna för vår folkliga kulturhistoria betydelsefulla angelägenhet som dessa rader kommit till. Att det bör vara Nordiska museets sak att ombesörja även denna urkundsbok för svensk folkkänedom torde få betraktas såsom självklart.

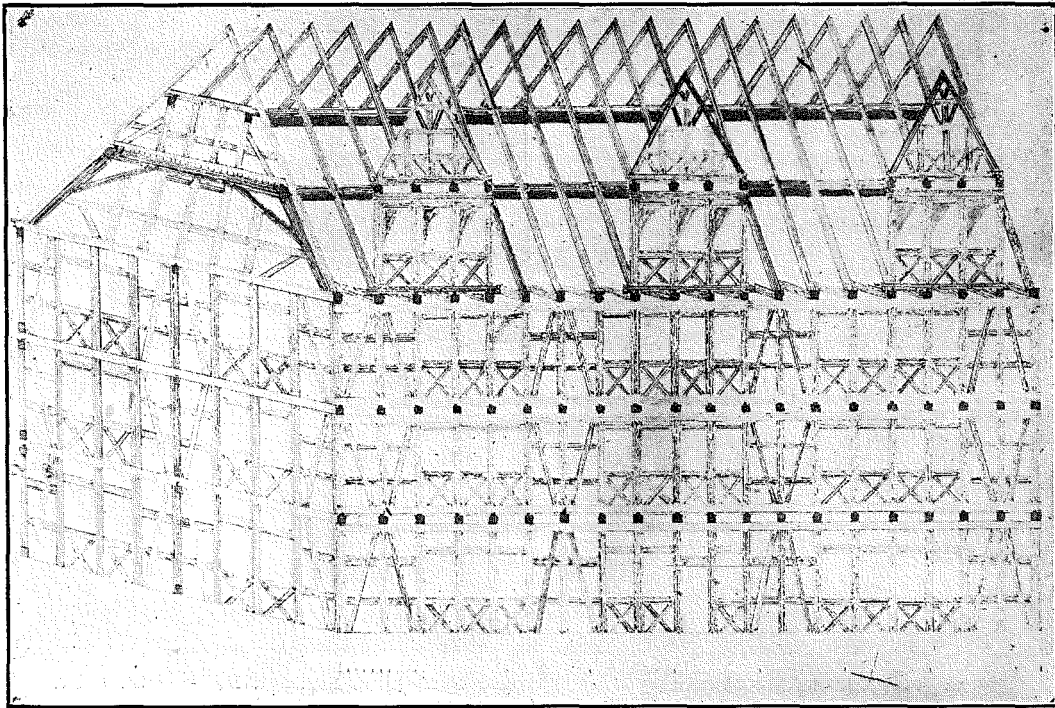

FIG. 1. TREVÅNINGSS KORSVIRKEHUS, KALMAR, 1600-TALET.

KORSVIRKE I KALMARBYGDEN.

AV

MANNE HOFREN

Korsvirkestekniken är intet karaktäristikum för den gamla smålandskulturen. Tvärtom markerar ju korsvirket i allmogehuset den gamla skånsk-danska kulturens gräns mot norr och mot Småland. Men som stads- och delvis även som herrgårdsföreteelse skrider tekniken över gränsen och på småländsk botten har den just i Kalmar slagit tämligen fast rot, en sak som liksom mångt annat inom husbyggnadskonsten knyter denna gamla stad samman med bygderna runt södra Östersjön. De notiser jag här vill lämna

kunna därför måhända äga sitt berättigande som ett litet bidrag till Smålands kulturgeografi.¹

Inom det äldre byggnadsbeståndet i Kalmar äro trähusen i överväldigande majoritet, av sten äro endast de publika byggnaderna samt ett antal förnämare

¹ Stadsarkitekten J. Fred. Olson har lämnat mig många upplysningar om korsvirket i Kalmar. För korsvirkets teknik, ursprung och geografiska utbredning hänvisas till Axel Nilsson; övergångsformer ellän blockhus och korsvirke, Sigurd Erixon: Svensk byggnadskultur och dess geografi (Ymer 1922) samt Carl Werner: Korsvirkesarkitekturen i Sverige.

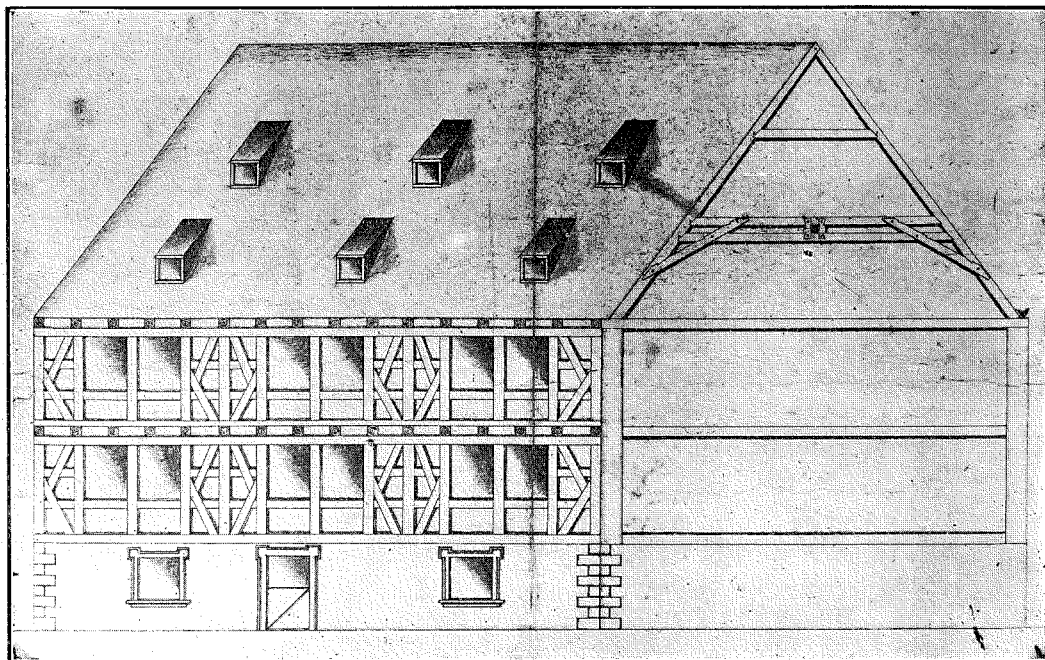

FIG. 2. HUS MED BOTTENVÅNING AV STEN, I ÖVRIGT KORSVIRKE. KALMAR. 1600-TALET SLUT.

borgarhus. Träarkitekturen dominerar dock icke stadsbilden i proportion till byggnadernas antal då en stor procent av dessa äro putsade och efterbilda stenarkitekturens former. Detsamma gäller även om det ganska anseväga antal hus i korsvirke, som här förekomma och som väl i regel äro byggda i medveten avsikt att ernå stenhushuset. Putsade äro sålunda alla boningshus samt större delen av verkstads- och magasinbyggnaderna. Av den senare sorten finnas dock några med konstruktionen synlig.

Längre tillbaka synes teknikens frekvens ha varit mer betydande. Redan det medeltida Kalmar har med all säkerhet varit försett med korsvirkeshus i stor utsträckning, i likhet med de danska, nordtyska och baltiska städerna, med vilka

Kalmar stod i livligaste förbindelse och varifrån staden också mottog en stor del av sitt borgerskap. I den gamla, överallt upprepade striden mellan trä och sten i våra — liksom i utlandets — städer, intog korsvirket en tämligen gynnsam ställning.² Stenhuset ägde alltid det kungliga maktspråket på sin sida, men där det fattiga borgerskapet icke orkade med dylik dyrbar byggnad blev ofta korsvirket den gyllene medelvägen. Så blev t. ex. förhållandet i 1500-talets Kalmar. Redan Gustaf Vasa lade borgarna på hjärtat att förbättra sin stad med stenhushus eller byggnader i »standelsverke» ef-

² Redan 1293 förbjödes i Riga all trähusbyggnad till förmån för sten och korsvirke. Neumann: Gesch. der bild. Kunst in Liv-Est-und Kurland.

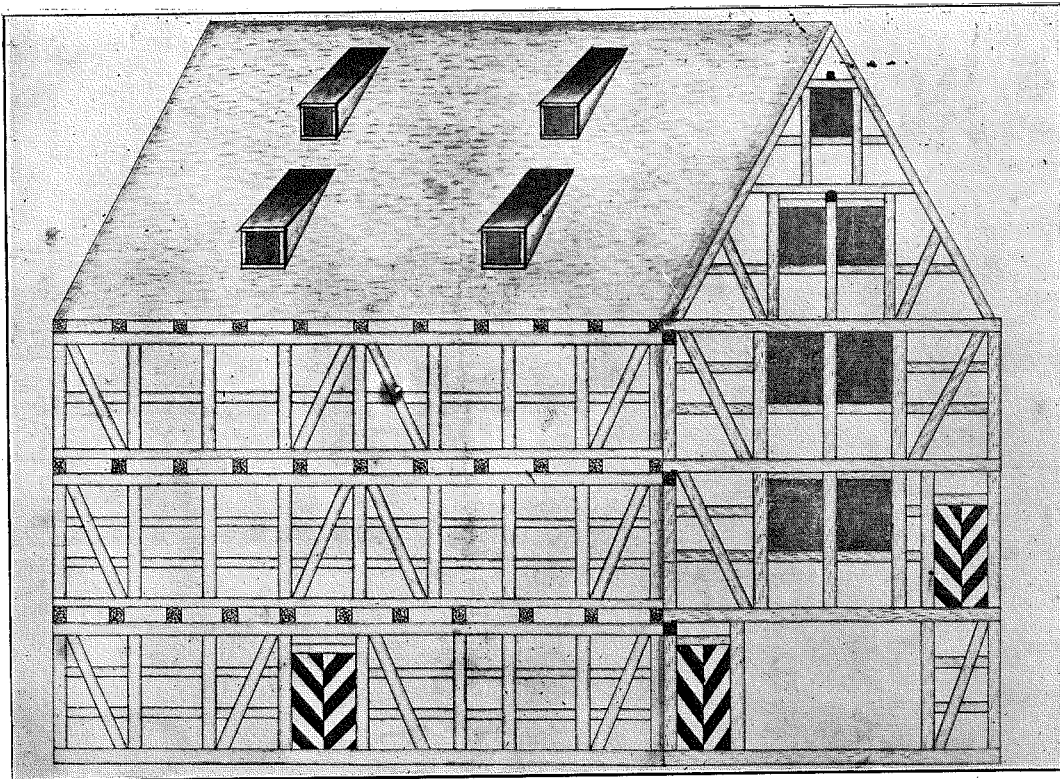

FIG. 3. KORSVIRKEHUS. KALMAR. 1600-TALETS SLUT.

ter bruket i de tyska städerna.³ Och i kung Eriks brev till Joen Carlsson på Kalmar slott heter det: »Therföre vele vij oc, att thu handler medh borgerne ther äre, att the verke till, hvar oc een udi sin stadh, oc bygga sig stenus eller om the än icke alle vore thess förmögne, att the thå oprette standelverke effter som i Tydzland scheer, hvilket en mögelig kostnad väll kunde tillvägabrunga». Även i Johan III:s privilegier av 1572 åläggas kalmarborgarna att bygga stenus, beträffande hus av »standelverke» som redan funnos, eller som komme att

³ Sylvander: Kalmar slotts och stads historia II:41 ff.

uppföras, lämnar han det upplysande stadgandet, att timret skulle så »förmurars» utantill att trästommen icke syntes från gatan — en föreskrift som är av ett stort intresse, då den visar att seden att gömma konstruktionen är av gammalt datum, ehuru den först längre fram blev mera tilläpplad.

Vid stadens förflyttning kring 1600-talets mitt framfördes de officiella kraven på stenusbyggnad med synnerlig skärpa. Men föreskrifterna voro då liksom tidigare omöjliga i praktiken och mildrades mycket snart, varför den nya staden i stort sett blev trä- och korsvirkesbyggd. Att den senare tekniken nu blev synnerligen

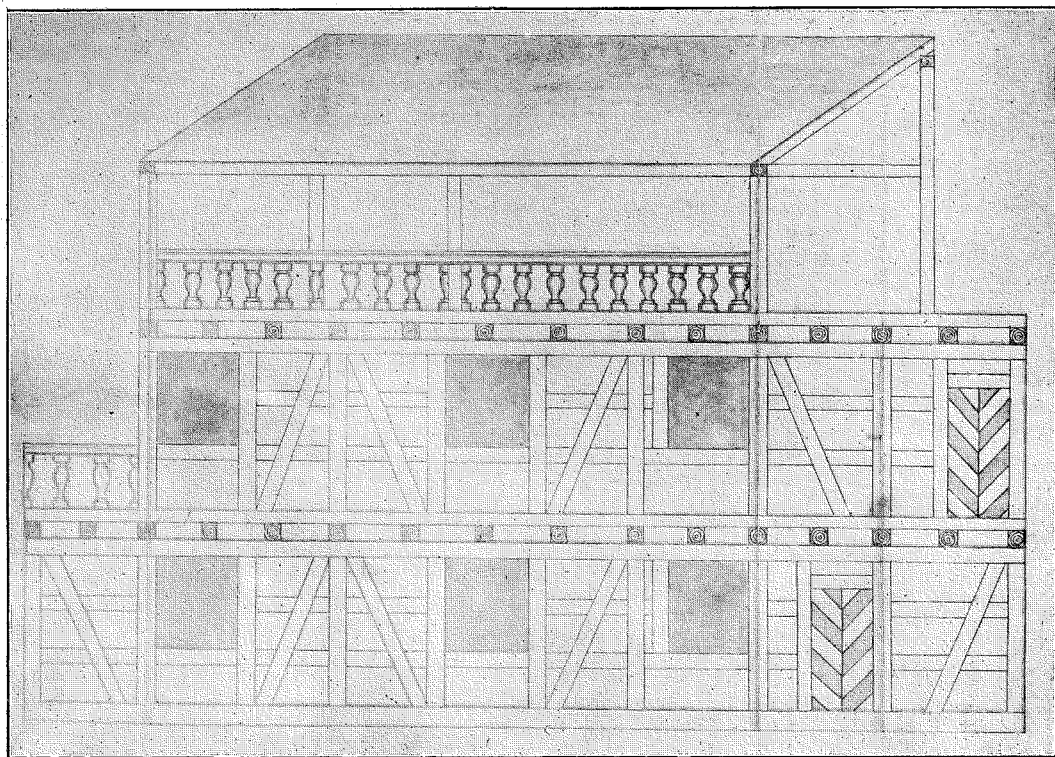

FIG. 4. HUS I KORSVIRKE. KALMAR. 1600-TALET'S SLUT.

aktuell i sin egenskap av ett prisbilligt och tämligen ellsäkert byggnadssätt, visa ett antal ritningar till korsvirkeshus, nu förvarade i Stadsarkitektsarkivet i Kalmar. Teckningssättet visar tydligt på 1600-talets andra hälft och första hälften av nästa århundrade som tillkomsttid för dessa blad, vilka för övrigt äga en omisskännlig karaktär av arbetsritningar. Ritningarna lämna en synnerligen god inblick i stolpverkets system, i takstolsformerna och annat, varpå här dock ej i detalj kan ingås. Största intresset äger bladet fig. 1, som åskådliggör hela träskellet i ett trevånings korsvirkeshus med sadeltak och tre vindskupor. Uppbyggnaden är synnerligen regelbun-

den; tak- och golvbjälkar ligga alltid mitt för stolparna o. s. v. Strävsystemet fört ett mycket gammalt drag i de korslagda strävorna under fönsteröppningarna. Av god verkan är vindskupornas fasadanordning och även i övrigt äger den konstruktiva stommen i detta hus rent dekorativ innebörd. Så är också fallet i det vackra huset fig. 2, där bottenvåningen är av sten med rusticerade hörn, ett respektabelt försök att förbinda korsvirkesteknikens former med stenarkitekturens. Strävsystemets utformning är ovanlig men av lycklig verkan. Dessa två byggnader äga den äldsta karaktären, främst tack vare det dekorativa samspelet mellan mängden av stolpar och strä-

vor. Med tiden förenklas strävsystemet i regel därhän, att de korta styvorna ersätts med långa genomlöpande, en företeelse som enligt Werner tillhör 1700-talet. Denna konstruktion återfinnes i husen fig. 3 och 4, liksom i kranbyggnaden fig. 5. En ännu längre driven förnkling illustrera fig. 6 och 8, där väggen endast är likformigt inrutad genom lodräta och vågräta led, ett system som återfinnes i flera ännu bevarade hus. Samtidigt med denna förnkling inträder också en upplösning av sambandet mellan stolpar och bjälkar, något som ses vid en jämförelse av fig. 1 med de övriga bilderna.

Ett av de mest utmärkande dragen i den äldre korsvirkesarkitekturen äro de utskjutande övervåningarna med mer eller mindre rikt utstyrda knektar under utkragningen. Denna detalj saknas helt å de gamla ritningarna men återfinnes i ett ännu existerande hus, det Fränkelska huset vid Stortorget, där gårdslängan har kraftig överkragning med knektar i form av enkla snedsträvor fig. 9. Det Fränkelska huset, som är det största korsvirkeshuset i Kalmar, är uppfört mellan 1765, då branden ödelade denna stadsdel, och 1788, då tomten säges vara försedd »med korsvirkesåbyggnad». För denna sena tidpunkt är anordningen med verklig utkragning mycket sällsynt. Den här använda knekttypen har också medeltida anor. Om man bortser från dessa detaljer äger byggnaden emellertid icke några för korsvirkesarkitekturen karaktäristiska drag, formerna äro helt 1700-talets trä- eller stenarkitekturs och väggarna äro överputsade. Det är antagligt att huset redan vid sin tillkomst bruk-

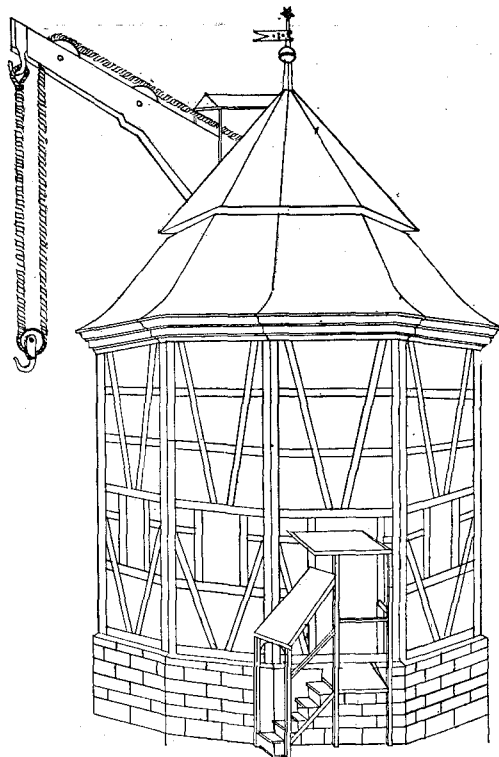

FIG. 5. KRANBYGGNAD I KORSVIRKE. KALMAR. OMKR. ÅR 1700.

slogs och putsades — tiden älskade icke det oroliga intrycket av en vanlig korsvirkesvägg. Likartat är helt visst förhållandet med andra dylika byggnader i staden, t. ex. det Wittska gårdshuset vid Södra Långgatan. Detta är korsvirkes förnedringstid, det fick väl förbliva sammanhållande stomme men var dömt att gömmas för blicken.⁴ Men en enda plats fick korsvirket okränkt behålla, nämligen vindskuporna, och från dessa ger det här och där ett livfullt inslag i gatubilden — även på sten- och trähus äro kuporna ofta byggda i korsvirke.

Enklare byggnader ha i några fall väg-

⁴ För Hälsingborgs vidkommande ha dessa företeelser fått en klar belysning av Torsten Mårtensson i Gamla Sv. Städer 1923.

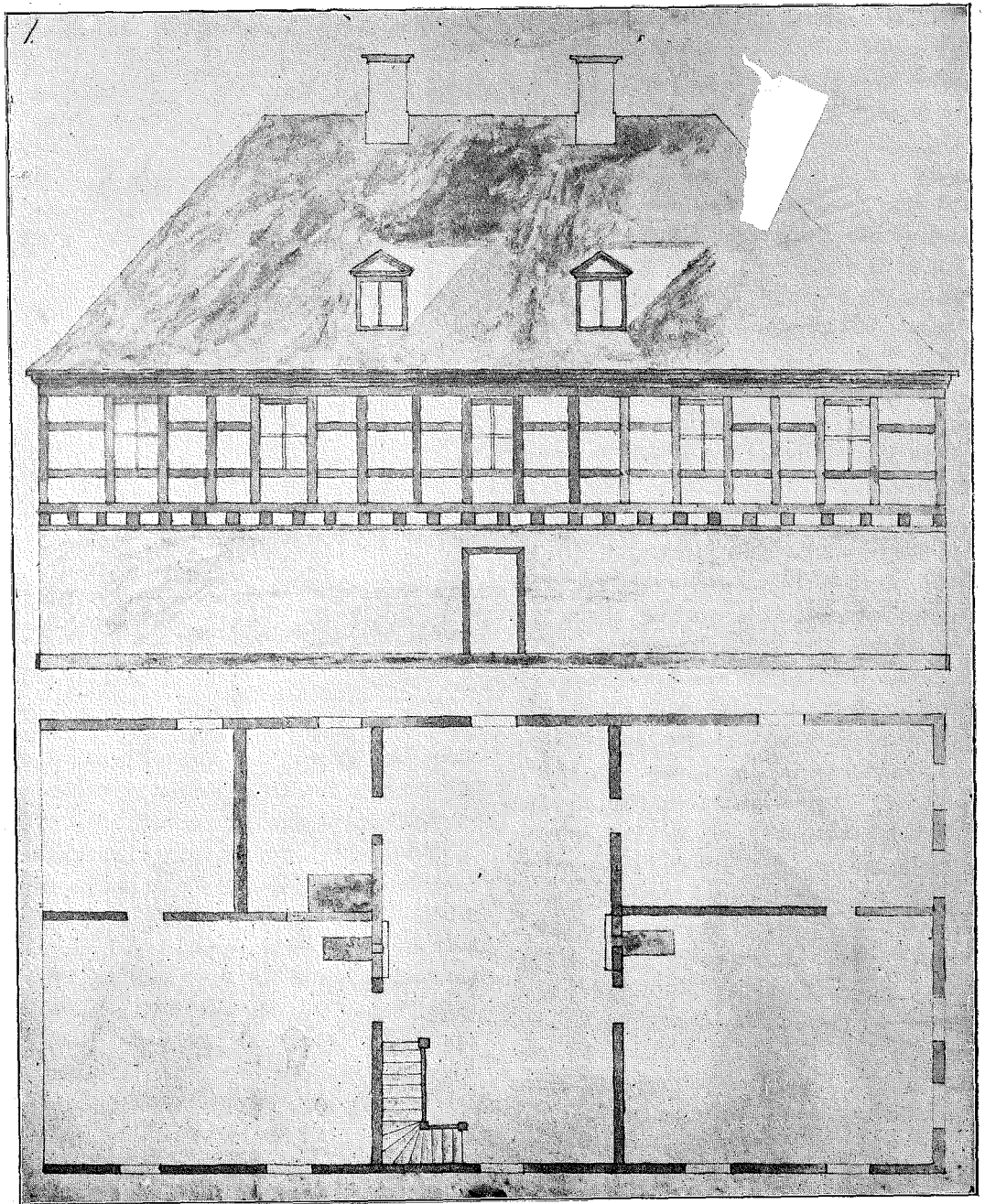

FIG. 6, 7. HUS MED BOTTENVÅNING AV STEN, ELJEST I KORSVIRKE. KALMAR. 1700-TALET'S BÖRJAN.
FASAD OCH PLAN.

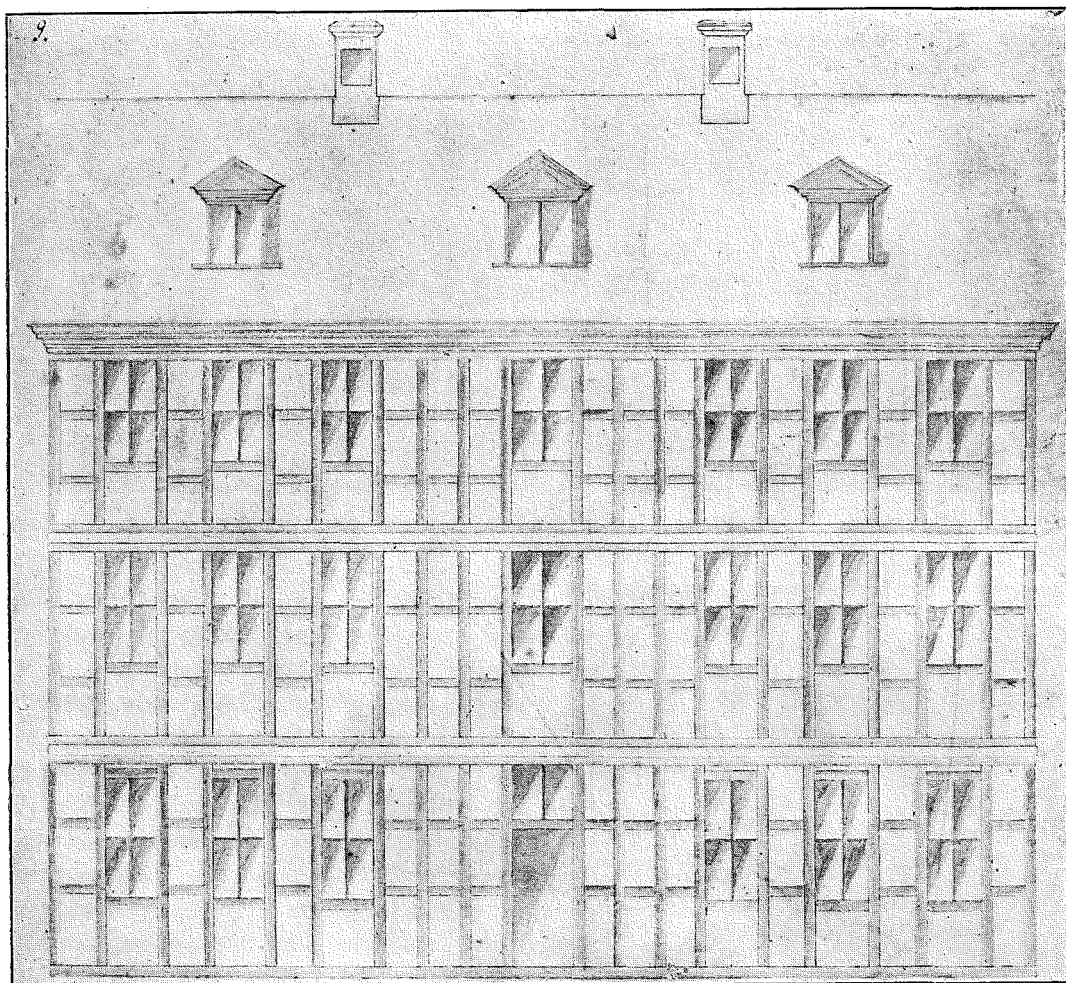

FIG. 8. TREVÅNINGSHUS I KORSVIRKE. KALMAR. MELLAN ÅREN 1700—1750.

garna oputsade. En vacker länga med konstruktionen synlig är den som sträcker sig längs Vallgatan vid Västerport, fig. 11. Systemet har ung karaktär, strävornas antal är t. ex. inskränkt till det minsta möjliga. Samma karaktär äger en uthuslänga å den mitt emot liggande gården, likaledes en magasinsbyggnad vid Norra vägen.

Några mer intressanta detaljer erbjuda

konstruktionerna i dessa byggnader från korsvirkets slutperiod icke. Strävorna äro alltid intappade; en korsvirkessvägg från 1700-talet med på ålderdomligt sätt inbladade strävor finnes på Kalmar slott, där korsvirke för övrigt ganska ofta användes under detta århundrade vid byggandet av innerväggar.

I en viss utsträckning påträffas också korsvirket på landsbygden, dock efter vad

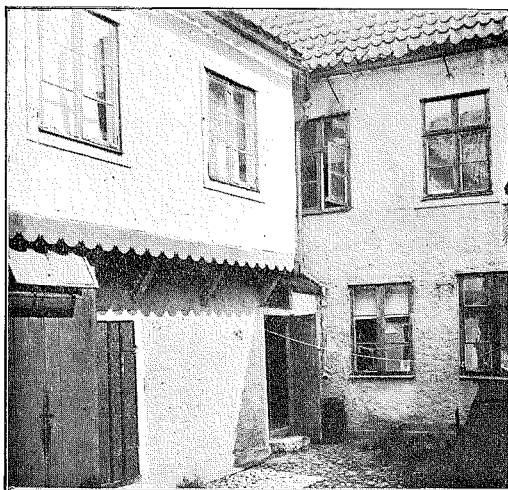

FIG. 9. GÅRDSINTERIÖR. FRÄNKELSKA GÅRDEN.
KALMAR.

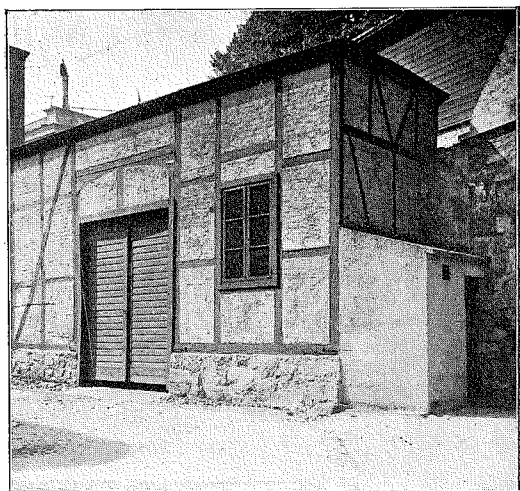

FIG. 10. KORSVIRKEHUS VID VÄSTERPORT, KALMAR.

FIG. 11. LADUGÅRD I KORSVIRKE. VÄRNANÄS,
KALMAR LÄN.

jag kan se endast i ekonomibyggnader på herrgårdar samt i byggnader för småindustri och hantverk. Synnerligen ståtliga äro de tre korsvirkeslängorna å Värnanäs ladugård, uppförda på 1790-talet,

fig. 11. De ha undervåningarna av sten och korsvirket har den unga karaktär, som vi även iakttagit i Kalmar, d. v. s. väggen äger nästan uteslutande vågräta och lodräta led och strävorna äro ytterst få. Ett i och för sig högst intressant korsvirkeshus är Galgkrogens färgeri i Kläckeberga socken, där dock konstruktionen redan från början varit avsedd att gömmas. Som exempel på tekniken i dess urartning kan nämnas en gammal färgeribyggnad i Söderåkra socken, där stolparna löpa genom båda våningarna och där strävor och horisontala led saknas. Liksom i stadsbyggnaderna är fyllnadsmaterialet i facken alltid tegel. Aldrig förekommer här korsvirket i den primitiva utformning det äger i Skånes bondgårdar, vilket synes antyda att byggnadssättet på östra Smålands landsbygd icke äger någon högre ålder. Förhållandet är väl snarast så att tekniken här är en stadsföreteelse, som i en viss grad från Kalmar spritts ut på landsbygden.

FADDERKRONA OCH FADDERKYSS.

AV

LOUISE HAGBERG.

Redan tidigt hade i den äldre kristna församlingen bruket av faddrar införts, och hos oss i Sverige heter det i 1571 års kyrkolag: »At bruke Faddrar såsom löf-tesfolk och wittnen vid barnens Dop, ärkänna wi för en gammal god och Christ-
lig sed som bör bibehållas». Vid den heliga dopakten, varigenom det lilla bar-
net upptogs i den kristna församlingen, avlade faddrarna å detsamma vägnar trosbekännelsen och avsåde det djävulen och hans gärningar och allt hans väsende samt åtog sig, om det så skulle erfordras, föräldrars plikt och uppsikt över dess kristliga uppfostran så att det uppväxte i tukt och Herrans förmaning. Den av gudmödrarna vilken vid hemkomsten ifrån kyrkan överlämnade barnet till dess moder brukade därvid säga: »jag fick en hedning av dig, då jag bar i väg bort, men nu får du en kristen av mig i stället.»¹
För att beteckna att faddrarnas tjänst var andlig och Gudi tillhörig benämndes de även gudfäder och gudmödrar. Benämningen gudmoder har dock numera ofta

övergått till att enbart beteckna den fad-
der, som bär barnet till dopet, vilken även fått namn av »barnbärska», Jönköping och Kronobergs län, Smål.² I Västman-
land var det alltid den kvinnliga gam-
malfaddern, som skulle bära barnet till dopet, men den kvinnliga ungfaddern där-
ifrån.³ I Gästrikland, där de gifta fadd-
rarna kallades »storfaddrar» och de ogif-
ta »småfaddrar», gick prästen, när han skulle döpa barnet och tog detsamma från »storgumor», och efter dopet lade han det i famnen på »lisselgumor», vilken därpå bar det ut ur kyrkan. Enligt i Närke rådande folkstro skulle barnet bäras från prästgården av »pigfaddern», ty an-
nars skulle, trodde man barnet i fram-
tiden bliva tröggift⁴. Den ogifta manliga faddern hette där drängfaddern; i Jämt-
land sades det likaså »drängguffar» och »tösgumor».⁵ Det var mycket viktigt med valet av den gudmor, vilken skulle bära barnet, ty hennes karaktär mentes ha

² Meddelat av fru Linnéa Danér, f. Tullberg, Vrigstad.

³ Nord. museets arkiv. B. Wilén.

⁴ Mpt tillh. Närkes Fornminnesförening. P. E. Ericsson 1864.

⁵ Nord. museets arkiv. Ella Ohlson, Kiruna.

¹ Nord. museets arkiv. (Värml.) Brynhild Wilén, Uppsala.

större inflytande på gudbarnet än själva de egna föräldrarnas. Hon borde vara av ett gott och milt sinnelag och vid det viktiga tillfället noga tänka på allt hon hade för händer, så att det icke på något sätt måtte menligt inverka på barnet. Det är mycket i en människas liv som kan bero på hurudan »gummor» (Blek.) man haft. Skulle t. ex. så illa vara, att gudmodern den viktiga dagen hade stulit eller snattat, blev barnet också i framtiden tjuvaktigt.⁶ Hon hade dessutom en mångfald av förhållningsregler att tänka på, vars noggranna iakttagande skulle befordra den lille nye världsmedborgarens framgång i livet. Innan det bar i väg till prästen så borde gummorn svepa in en slant i ett salmboksblad och hänga på barnet eller sticka i kläderna, så att det hade det under kristningen. För det barnet kommer det då aldrig att tryta varken andligt eller lekamtligt gott.⁷

I äldre tider följde synnerligen stora förpliktelser med fadderskapet, och det togs även i allmänhet mycket allvarligt, man kände ansvaret man hade åtagit sig, och allt emellan förhörde sig faddrarna om sin »på» eller »tös» och försökte göra vad de kunde för att det skulle gå gudbarnet väl i händer. Att faddrarna likvisst icke alltid synes hava tagit sina plikter så på allvar framgår dock av en del skämtsamma talesätt. När sålunda i Småland personer skulle gå och stå fadder, kunde de säga: »vi ska ljuga för prästen», d. v. s. de skulle avlägga löften, som de inte skulle komma till att hålla.

⁶ Nord. museets arkiv. Törner. (Avskr. av mpt tillh. Linköpings stifts bibl.).

⁷ K. Nilsson: Blekingskt folkliv och övertro. Karlskrona 1910. S.101

Ännu, för en tio år sedan lär detta uttryck hava använts.⁸ I Östergötland hette det att »stå på ljugarpallen,⁹ och i Närke att »ha vari borte å ljuge».¹⁰

Dog ett gudbarn, var det vanligt, att gudfadern bestod kista och gudmodern svepning, men sedan voro ju förpliktelserna slut. »När barnet är dött, är fadderskapet allt» säger ett gammalt ordspråk, vilket har brukat användas, när genom dödsfall eller annan händelse en förbindelse eller en bekantskap med någon av den avlidnes fränder eller vänner upphör.¹¹

Faddrarnas antal har under tidernas lopp växlat. Under medeltiden voro de enligt den gamla dalalagen icke flera än tre — för gossebarn två män och en kvinna och för flickebarn två kvinnor och en man, av vilka det fordrades, att de riktigt skulle kunna sitt »Pater noster» och »Credo». Med tiden ökades emellertid antalet, så att det under drottning Kristinas tid blivit vanligt att till dopvittnen inbjuda ett flertal personer, vilket längre fram föranledde utfärdandet av förordningar om inskränkning av faddrarnas antal. Under konung Karl XI fattades sålunda det beslutet, att man för adliga barn ej skulle få kalla över nio personer men väl under, för prästbarn två eller högst tre av vardera slaget. När d. 6 jan. år 1667 kyrkoherden Gyllenius' uti Karlstad lilla dotter kristnades, när voro vid dopet »6 man- och qvinfolchewit-

⁸ Meddelat av fru Linnéa Danér, f. Tullberg, Vrigstad.

⁹ Meddelat av snickaren Gideon Nilsson, Borsgård, Sya.

¹⁰ J. L. Saxon: Moderskap och barnavård i gamla tidens Närke. Stockholm 1925. S. 13.

¹¹ A. T. Dalins ordbok. Stockholm 1850.

nen». En gift hustru bar barnet. De tvänne andra kvinnliga faddrarna utgjordes av »Pijgewitnen» — »Elliest», skriver Gyllenius, »war j Sommar en ny ordningh begynt medh barnas Christnande at wïtnen woro 3 manfolch och 3 hustrur men inga pijgor.»

Faddrarna ha dock i allmänhet utgjorts av dels gifta och dels ogifta personer, de senare de så kallade »ungfaddrarna», vilka på 1800-talet kunde vara ända till tre par. Enligt ett från Vrigstad i Småland erhållet utdrag ur församlingens födelse- och dopböcker för åren 1837—1849 bestodo nästan alltid faddrarna eller »vittnena», som de i kyrkoboken benämnas, hos allmogen av ett gift och ett ogift par, i de förnämligare familjerna däremot kunde de vara enda till tio à tolv stycken. År 1849 förekom ej flera än tre dopvittnen. Vid de 26 barndop, som då ägde rum, voro i 24 fall man och hustru tillkallade såsom dopvittnen i de tvänne andra stod i det ena en korpral Grall fadder samt en madam Bolender och i det andra torparen Jöns Andersson mot prästfrun Theorin. I början av 1850-talet finnas likaså vid dopen endast tvänne vittnen antecknade men från och med juni månad 1850 till år 1853 har man återigen fyra faddrar, ett gift och ett ogift par och i de förnämligare familjerna ännu flera. År 1854 och följande år förekommer ofta endast två men vanligast fyra. År 1859 blir det återigen endast fyra och hos överklassen än flera. Med åren blir det dock alltmera ovanligt med fyra faddrar. Från år 1861 har man sällunda i regel blott två faddrar. I några fall stå därvid endast

tvänne hustrur fadder och i andra åter endast tvänne män. Efter år 1866 är det blott mera undantagsvis som fyra dopvittnen förekomma och då ej bland allmogen. När många faddrar antecknades i »finare» familjer voro dock icke alla nödvändigtvis närvarande.¹² Enligt en uppteckning från Slätthögs sn (Smål.) borde det, för att det skulle gå bra, vara tre faddrar av var sort.¹³

Att neka att stå fadder gjorde man ej gärna, det skulle ha tyttts såsom olycksbådande för den nyfödde,¹⁴ och enligt folktron skulle då ej gräset komma att växa på ens grav.¹⁵

De personer, vilka vid dopet, pånyttfödelsens sakrament, stodo fadder mot varandra, ansågos komma i andlig skyldskap såväl med varandra som med barnet — de voro ju barnets andliga föräldrar »pater» och »mater spiritualis» — varför under den katolska tiden äkten-skap dem emellan även var olovligt.¹⁶ I den romersk-katolska kyrkan kunna därför ej heller präster, munkar eller nunnor stå fadder. — Den som bildade hjonelag med sin fadder, fadderska, gud-syster, gudson eller guddotter sades hava syndat mot »Guds släktes lag, Gudsivilag», ingen fick »taga sina widd Döpel-sen håldne Barn, skedde det, måste de skiljas åt» och blevo inom ett sådant äkten-skap födda barn skilda ifrån allt arv.¹⁶

¹² Meddelat av fru Linnéa Danér, f. Tullberg, Vrigstad.

¹³ Nord. museets arkiv. C. W. v. Sydow. 1906.

¹⁴ Jenny Engelke: Britt-Marie. En familjehistoria från förra seklets början. Stockholm 1910. S. 28.

¹⁵ Uppsala landsmålsarkiv acc. 45, (Gästrik-land).

¹⁶ S. Bälter: Om Kyrkoceremonierna. Stockholm 1783. S. 432.

Svenska Rimkrönikan omtalar hertig Valdemars skilsmässa från sin gemål, riksmarsken Torgil Knutssons dotter med följande ord:

»Jag weet wäl, at the skildes ey ath,
För osämja eller onde lath,
The hade thess gärna haft fördrag,
The skildes ath för Gudzsöfwalagh,
Henne Fader har han hållit
Til Christendom, thet hafwer wällit.»

Ovannämnda bestämmelse bortföll här i Sverige i och med reformationen, men kan den ännu spåras i kvarlevande folk-tro. I samma dopvatten döpta barn bruka sålunda kallas för dopsyskon (Närke)⁴⁷ och om de ogifta faddrarna ingå äktenskap med varandra, skulle detta bli olyckligt.¹⁸ Så småningom har emellertid denna tro omformats till, att faddrarna tvärtom skulle komma att förenas till ett äkta par. Den man fick till drängguffar emot sig första gången man stod fadder sålunda, den skulle man också bli gift med (Jämtl. Hackås sn)¹⁹ och vanligt var att ungfaddrarna även långt efter dopet brukade brys för varann. Var en yngling första gången han stod fadder, gudfader åt en flicka och en flicka åt en gosse, fingo de bägge lycka i frieri, men stodo de åt samma kön, blevo de icke gifta eller åtminstone trögifta.²⁰

Vidare plägade enligt ett gammalt numera försvunnet bruk de ogifta faddrarna att efter dopet växla »krans och krona» med varandra. Denna ceremoni, som

skulle åtföljas av den obligatoriska »fadderkyssen», gav nämligen anledning till mycket skämt och munterhet, och blevo ungfaddrarna därvid vanligen föremål för stort intresse. Var och en av de ogifta manlige faddrarna eller den döptes gudfäder, om det nu var flera sådana, skänkte sin kvinnliga motpart en liten krona av kristalliserat socker »dragant», vilken vilade på en på en konfektbricka eller en tallrik liggande liknande krans. När brickan bjöds omkring, tog den manliga ungfaddern krona och krans och överlämnade till unggudmodern, varefter han av henne fick mottaga kransen belagsad av en kyss, vilken, enligt Dalins ordbok (1850), »gavs till tecken af inbördes öfverenskommelse att samvetsgrant uppfylla den förbindelse de såsom faddrar iklätt sig». I ett, d. 6 aug. 1798 dagtecknat, brev till dottern Brita Louise berättar C. G. Giörwell i Stockholm, den bekante bibliotekarien, om ett av honom då nyligen bevisat barnsöl, varvid han stått fadder åt major Carl Axel Arrhenius' och hans makas f. von Bilang lilla son Carl Adolf Herman. Dopet förrättades av dåvarande regementspastorn Aurelius. »Men sedan allt detta var väl beställt,» skriver Giörwell, »tog också hr Aurelius en ganska glad min på sig och gick i sin hövlighet till slut så långt, att han anmanade den blygsamme ungfaddern, artillerilöjtnant Runehall att bära sockerkronan, vilken låg överst på konfektkorgen med sockerkransen, till sin moitié, som också med ett litet brydsamt ansikte tog emot kronan, varpå den numera encouragerade kavaljeren behöll kransen. Sedan också denna så roliga

⁴⁷ J. L. Saxon: Anf. arb. s. 12.

¹⁸ Manuskript av 1864 tillh. Närkes formminnesförening, Örebro. P. E. Ericsson.

¹⁹ Nord. museets arkiv. Ella Ohlson, Kiruna.

²⁰ P. E. Ericsson: Anf. arb.

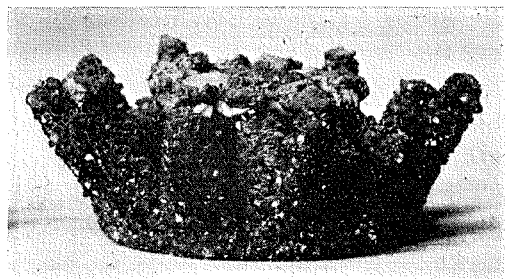

FIG. 1. FADDERKRONA, SKÄNKT 1888 TILL NORD. MUSEET.

ceremoni var fullbordad, lyckönskades, tackades, bockades och negs på alla sidor.»²¹

Det förefaller icke, som skulle vid detta tillfälle jungfrugudmodern hava lyckliggjort sin motpart med någon fadderkyss, ty hade så varit fallet, hade den alltid så noggranne och omständlige Görwell nog icke underlåtit att omnämna och kommentera även denna del av ceremonien.

Enligt en av en år 1835 i Stockholm född dam erhållen uppgift skulle den kvinnliga ungfaddern ha ett band till hands att fästa i kransen och så hänga denna i knapphålet på sin motfadders rock.²² Den härvid ofta nog så brydda unggudmodern måste emellertid vara mycket varsam att ej tappa kransen, ty sådant skulle, sades det, varsla för olycka.²³ — En av sagesmännen vill ävenså minnas, att det var barnets föräldrar, vilka brukade tillhandahålla krans och krona. (Rasbo, Uppl.)²⁴

²¹ Bibliotekarien C. G. Görwells familjebrev. utg. av O. Levertin, Stockholm 1900. S. 175.

²² Nord. museets arkiv. Louise Hagberg. unggudmodern måste emellertid vara

²³ Jenny Engelke: Anf. arb. (Britt-Marie), s. 28.

²⁴ Meddelat av sagesman, f. 1835, gm rektor-skan Mona Bagge, Stockholm.

FIG. 2. FADDERKRONA, SKÄNKT VREJ TILL NORD. MUSEET.

I Nordiska museets ägo finnas trenne av doktor Artur Hazelius skänkta fadderkronor, vilka tillhört hans faster, fröken Louise Hazelius (f. 1805). De äro något skadade av tidens tand men hava ursprungligen varit försedda med respektive 11, 16 och 17 uppstående spetsar. De yttre partierna äro av ofärgat, de inre av färgat kristalliserat socker. Kronorna kunde ibland även vara prydda med en »ängel», en med både försedd Amor eller Cupido. Tillika med en fadderkrans skänktes år 1880 en sådan fadderkrone till Nordiska museet av dåva-

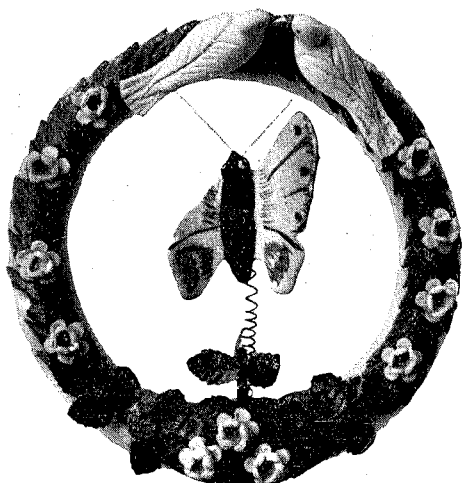

FIG. 3. FADDERKRANS SKÄNKT 1880 TILL NORD. MUSEET.

rande e. o. amanuensen August Strindberg, Stockholm.

»Fadderkyssen den voro vi alltid så rädsla för», yttrade nyligen en år 1824 född dam. Så vidare angenämt kunde det ju icke heller vara för en blyg ungmö att utsätta sig för ett dylikt offentligt kyssande. Jenny Engelke,²⁵ vilken verklighetstroget skildrat familje- och sällskapsliv under 1800-talets förra hälft, beskriver i den på verkligheten grundade berättelsen »Britt-Marie» ett fadderskap från år 1815. Det var en liten blyg ungmö, som då skulle stå fadder, och det mot sitt hjärtas utkorade. I rädsla för omgivningen men i synnerhet för den stränga modern, vilken icke gillade dotterns val hade hon, då den unge mannen knäböjande räckte henne krans och krona, endast tryckt en kyss på hans kind. Men när den unge mannen dagen därpå in-

²⁵ Jenny Engelke: En stor svensk småstad (1840 t.) Skildringar från gamla Norrköping. Stockholm 1906. S. 99.

finner sig i flickans föräldrahem för att anhålla om hennes hand får han emellertid av den förtörnade modern uppbära bl. a. följande förbräelse: »Vet ni inte, att fadderskyssen är ett ärbart privilegium som ingen vettig karl mankerar i att utkräva och som ingen väluppfostrad flicka refyserar.»²⁶ Ovannämnda händelse gav en kvinnlig umgängesvän som senare tog flickan i försvar anledning till att utbrista: »låt oss komma överens om att många av de där gamla brukna äro riktigt plumpa och verkligen borde avskaffas. Att låta en stackars blyg, ungflicka, som kanske inte ens kan säga schas åt en katt, stå där som ett spektakel inför allas ögon och låta sig kyssas av en karl som hon inte tål eller kanske ännu värre — av en karl som hon älskar. Det är ett oskick som borde förbjudas.»²⁶

Men även för den manliga ungfaddern kunde nog fadderkyssprivilegiet hava haft sina vanskligheter och ej alltid varit så odelat angenämt eller efterlängtadt. Wilhelm v. Braun, vilken som bekant icke alltid brukade skräda sina ord, utlåter sig därom i poemet »Barnsölet» på följande drastiska sätt:

»Nu tänkte och bad jag med böner så varma

Och dig skall jag kyssa, du grufliga mö!
O Venus Urania, mildt dig förbarma!
Ty tusende gånger jag hellre vill dö.

— — —
Hon bjöd mig sin krans och hon bad om min krona.

Och spetsade munnen ett tveeggadt svärd,

²⁶ J. Engelke: (Britt-Marie), s. 37 o. 67.

Likt mordängelns fordom, ej höjdt för att
 skona,
 Och jag blef ett offer martyrkronan värd.

Men o, vad är ättika, myrra och galla
 Mot kyssen som gjorde af fasa mig stel.
 Jag rysningar kände, så hemska och kalla,
 Som hade jag famnat den blåbleka Hel.»²⁷

Ovannämnda plägser har även beskri-
 vits i en gammal visa benämnd »Fadder-
 kyssen», vilken mycket sjöngs på 1840-
 talet, och vilken av författaren genom
 förmedling i avskrift erhållits från en i
 Malmö bosatt hundraåring fröken Maria
 Brandt, vilken vid tiden för upptecknan-
 det år 1924 ännu brukade sjunga den-
 samma.²⁸ Dess innehåll är i korthet
 följande: en ung flicka, som för första
 gången skall gå att stå fadder, ber före
 avfärden sin moder om att undervisa hen-
 ne huru man därvid skall bete sig. Mo-
 dern svarar:

»Kors, flicka, det står ju i din katekes,
 Gunås, hur nu vår ungdom lär,
 Jo minns, din plikt som fadder den är
 stor,
 Du svär, i nödfall bliva barnets mor.»

Men det är icke det flickan tänker på,
 hennes tankar kretsas kring honom, som
 skall bli hennes »vis-à-vis». Modern för-
 manar henne emellertid att göra som sin
 mor och höra på vad prästen säger. Men
 när flickan se'n står i salen och blygt
 tittar opp, så mötes hennes blick av en
 mans, som står mitt emot.

²⁷ W. v. Braun: Samlade dikter. B. I. 1837.
 S. 93.

²⁸ Meddelat av fru Johanna Gustavsson,
 Malmö.

FIG. 4. FADDERKRONA, SKÄNKT 1915 TILL NORD-
 MUSEET.

»Som barn de dansat samma majstång
 kring,
 Om julen lånat eld och sen gömt ring,
 tills hans och hennes ögon allt ibland
 förstulet lånat eld utav varann.»

Och nu när akten slöts, tänk vilket spratt,
 han kysste flickan, som hos mamma satt,
 att akten skulle ta ett sådant slut,
 det hade gumman i sitt tal glömt ut.»

Under hemvägen höll emellertid mo-
 dern en moralpredikan om kyssens gift,
 varunder flickan tänker för sig själv.

»Och den där plikten att så där bli mor,
 som mamma nämnde, kändes mig så stor,
 till dess hans kyss så tydligt innebar,
 att blir jag barnets mor, blir han dess
 far.»

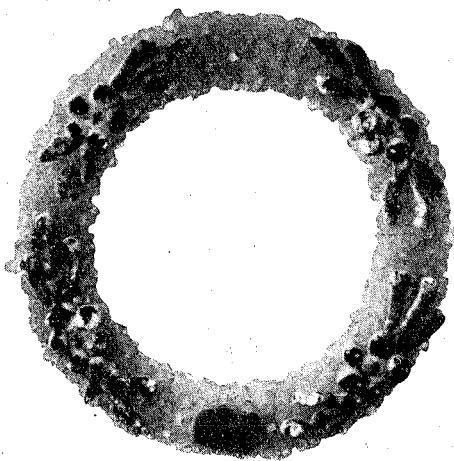

FIG. 5. FADDERKRANS. NORD. MUSEET.

Även ibland allmogen har fadderkyssen varit i bruk. Så omtalades från skånska landsbygden att om fadderkyssen ej gavs frivilligt, så försökte de manliga faddrarna att i smyg stjäla sig till en kyss. Vid ett dylikt tillfälle för omkring fyrtio år sedan sägs de dock däri hava misslyckats.²⁹ Vid ett annat barndop åter, som ägde rum år 1854 uti en stor bondgård i Skärkinds socken i Östergötland, var det den fjortonårige ungfaddern, vilken försökte att smyga sig bort från sin kvinnliga motpart för att slippa undan fadderkyssen, vilket dock ej lär ha lyckats honom.³⁰ Vidare var det i Gällersta sn i Närke vanligt, att »pigsfaddern» före avfärden till kyrkan skulle ha givit »drängsfaddern» en kyss. Det gick vanligen helt lätt för sig, då man brukade para ihop dem, om vilka man visste att de skulle bli ett par eller som man önskade se som ett sådant, eller också lät

²⁹ Meddelat av redaktör H. Sandberg, Drottningholm.

³⁰ J. L. Saxon: Moderskap och barnavård i gamla tiders Närke. Stockholm 1925. S. 9.

man kusiner stå fadder mot varann.³¹ År 18— stod en sagesman »yngsta fadder mot en bondtös på Gotland, och var det hon som skulle kyssa honom icke han henne. Från Österhanninge i Sörmland omtalas dessutom att ungfaddrarna skulle bjuda de övriga gästerna på ett skålpund konfekt och ett halvstop vin. Egentligen var det pojken ensam, vilken skulle bestå men därigenom hade han också förvärvat sig rätten till att få »ungfadderskyssen» av sin motpart.³² Ofta gävo ungfaddrarna varann någon present efter råd och lägenhet. »Faddermoran», den gifta faddern, som bar barnet, brukade traktera alla de vuxna, som hörde till gården, med matbröd av rågsikt, och barnen fingo småkakor.³³

Vid begravningar har det ofta varit vanligt, att en ung flicka i kistan smyckats med krona, och var det en ung man har en grön krans fästs på hans bröst.³⁴ Gudfadern brukade göra kistan och gudmodern svepa det döda gudbarnet.

Vad som i ovanstående anförts om fadderkrona och fadderkrans grundar sig på från olika delar av landet erhållna uppgifter men förnämligast städerna Stockholm och Göteborg. Från den senare staden föreligger en i broderad sidenfodrad pärm inbunden almanacka för år 1830,³⁵ vilken ursprungligen ägts av den

³¹ Meddelat av professor N. Lithberg, Stockholm.

³² Nord. museets arkiv. Brynhild Wilén.

³³ Skedevi s:n Österg. Meddelat av fru Håkanson, Wernbohl.

³⁴ Malma s:n, Västml. Meddelat av fru Anna Arvidsson, Uppsala.

³⁵ Tillhör byråchefen Fredrik Malm, Stockholm. För kännedomen om denna almanacka står förf. i tacksamhetsskuld till dr S. Ambrosiani.

FIG. 6. FADDERKYSS. KARRIKATYR AV FR. V. DARDEL.

därstädes bosatta grosshandlaren Fredrik Malm f. 1811 och år 1836 i äktenskap för- enad med Hedda Ewert f. 1812. På i almanackan interfolierade blad har Malm fört noggranna anteckningar om av ho- nom i framstående ämbetsmänna och bor- gerliga familjer i Göteborg bevistade barndop. År 1829 synes vara första gången som han sålunda tjänstgör vis-à- vis mamsell Hilda Prytz vid Maria Eli- sabeth Falchs dop, men står därvid an- tecknat: »inga fadderkyssar vankades här».

För d. 5 dec. 1830 finns däremot föl- jande anteckning: »stod jag fadder till Ingrid Maria Nikolina Lundgren. Fadd- rar voro — — — M:ll Am:a Lundgren Ego. Domprosten Hummel officierade.

Fru Gökblad gervesen — I tillfället vankades fadderkyssar med överlämnande af krans & krona.» Nästa gång Malm stod fadder, är det den 7:de april 1831 till Hedda Maria Elisabeth Ewert. »Faddrarna voro — — — Hedda Ewert Ego. Kyrkoherden Billqvist officiant. Wäl wankades kransar och kronor, fast min del den gick uti kras. En kyss utaf Hedda jag stal (?)³⁶ mig den kan nog ersätta det andra!» — 1832 stod han återigen fadder — vid Gustaf Erth Gjers' dop och var hans motpart denna gång »mamsell Julia Gjers (Jirs på göteborgska),» och slutar anteckningen om detta fadderskap sålunda: »Kransar och Kronor öfverlemnades samt kyssar fordra-

³⁶ Frågetecknet ditsatt av Malm.

des, dock icke af mig, emedan min part var mig väl mycket okänd för att kunna deraf mig begagna!» Så synes emellertid icke ha varit fallet nästa gång eller år 1834, då Malm den 31 januari stod fadder till Hildegard Jaqueline Charlotta von Utfall. Vid uppgiften om faddrarna står där endast ritat ett litet hjärta och så ordet: »jag». Men inunder läses följande utgjutelse: »En svärfången kyss vankades vid öfwerlämnandet af den förebildande Myrtenkronan. Huru svårt för oss båda att behöfva dölja för andra, hvad hjertat känner och erkänner». Vem motparten denna gången var är icke svårt att gissa. Redan år 1831 hade ju Malm stått fadder mot Hedda Ewert, vilken sedermera år 1836 blev hans maka. Från de senare av Malm bevistade barndopen cmnämnas icke mer några fadderskyssar, men då var han redan välbeställd äkta man och kunde ju som sådan ej längre tjänstgöra såsom ungfadder.

Liksom så många andra kom dock även denna plägsed så småningom ur bruk, men ännu på 1850- och 1860-talet kvarlevde den, ehuru då oftast under mera skämtsamma former och fadderkyssen påstås det, ville man då i allmänhet icke veta av. När sålunda den sjuttonåriga Augusta Annerstedt — sedermera biskopinnan Strömberg — år 1853 skulle stå ungfadder, fick hon av sin mor, f. friherrinnan Cederström, stränga order om att icke ge någon kyss.³⁷ Men då liksom även vid ett barndop år 1854 uti Stockholm växlades krans och krona ungfaddrarna emellan. Vidare har en sagesman berättat om hur det gick till, när gossen

Carl Odelstierna kristnades år 1856, då hennes äldre syster, en fröken Spens, stod fadder mot en kapten Lovén. Familjerna voro grannar nere i Östergötland. Systemen fick en sockerkrona av unggudfadern, men någon kyss i gengäld fick ej denne. »Det blev bara skämt utav, ty det började att bli på upphållningen med fadderkyssen. När sedan evännämnda dam år 1858 själv stod fadder åt en systerson Carl Gustaf von Seth nere på Ousbyholm uti Skåne, hade systemen och svågern roat sig med att återupptaga det gamla bruket. Kronan var av konfekt, och för övrigt fanns det bland konfekten gott om karameller med påskrift: »Ungkarlsfaddren skall taga ut sin rätt.»³⁸ Även år 1861, när i det grevliga Lewenhauptska hemmet i Klara i Stockholm en liten son kristnades, hade för detta tillfälle hos sockerbagaren beställt fadderkronor. Och då hade det varit ett förfärligt skämtande med faddrarna såväl med anledning av fadderkronorna som fadderkyssen vilken avvaktades med stor spänning, men med den blev det dock ingenting av den gången.³⁹ Och icke heller vid flera andra tillfällen. En år 1841 född dam, vilken i sin ungdom varit unggudmoder åt närmare ett dussin gudbarn ur aristokratiska familjer dels i Stockholm och dels på sörm-landsherrgårdar, har berättat att hon därvid icke en enda gång varit med om att ge fadderkyss. Den var bortlagd på grund av att »den kunde leda till obehagligheter». Och endast en gång vid de

³⁸ Meddelat av grevinnan Augusta Elliot f. Spens, Stockholm.

³⁹ Meddelat av fröken Charlotta Lewenhaupt, Sjöholm.

³⁷ Nord. museets arkiv. Anna Lewin.

av henne bevistade barndopen förekom fadderkronor och fadderkransar och det var vid en kristning i Stockholm år 1861. Det var sonen i en grevlig familj som då döptes, men dopet ägde rum hos morföräldrarna. Morfadern en rik ofrälse brukspatron nedflyttad från Bergslagen, höll fast vid de gamla traditioner, vilka redan då ansågos föråldrade och i allmänhet voro bortlagda. Efter dopceremonien kringbjöds på en bricka kronor utav socker åt de kvinnliga faddrarna och ävenså kransar åt de manliga. Kronorna hade ungefär samma form som den tidens brudkronor ehuru betydligt mycket mindre. Huruvida det var alla eller endast de ogifta faddrarna som fingo dessa kronor och kransar erinrar sig ovannämnda dam dock ej, men ungfaddrarna växlade i alla händelser icke krans och krona med varandra. Vad som då kvarlevde av det traditionella bruket synes endast ha varit att faddrarna skulle begåvas med respektive föremål.⁴⁰

I senare tider synes, åtminstone sockerkransen hava blivit utbytt mot en utav myrten. När nämligen vid ett dop på Ramsbergs bruk i Västmanland den adertonåriga bruksägarsonen därstädes då stod fadder mot kyrkoherdens dotter, fick hon av sin motpart, när de möttes i salen, där dophandlingen skulle försiggå och innan denna ägde rum, emottaga en myrtenkrans beledsagad av en kyss, vilken senare han efter fullbordad ceremoni fick giva tillbaka igen.

För att söka utröna huru vitt seden med fadderkrona och krans och fadderkyss varit spridd, har jag gjort förfråg-

ningar inom skilda länder, vilka alla dock hitintills i huvudsak lämnat endast negativa resultat. I Finland, där man torde ha anledning antaga, att den även varit känd, ha dock de äldre personer, vilka därom tillfrågats aldrig hört talas om fadderkrona eller fadderkrans. Fadderkyssen däremot säges »ha mycket förnimbart avtryckt sig även i minnet». På förfrågningar till Norge har överallt svaret: »synes varit alldeles okänd här» erhållits. Likaså i Danmark: »synes vara en egendomlig svensk sed, som icke har motstycke hos oss». I den för övrigt ganska uttömmande avhandlingen om »Kyssen» av Kr. Nyrop finns heller intet nämnt om fadderskyssen. Från såväl Tyskland som Österrike ha endast negativa uppgifter erhållits. Likaså från England. Och varken »Britannica» eller Brand-Ellis, vilken senare alltid noggrant redogör för gamla seders förekomst och upphov med angivande av gamla källor från skilda länder, nämna något härom. Att den i Skotland är okänd är mindre underligt, då faddrar icke där förekomma. Från Frankrike, där man icke heller kunnat spåra fadderkronan, ha dock några möjligen besläktade bruk omnämnts. Där bjuder nämligen den manliga faddern konfekt åt såväl sin »comère» som åt gästerna, och vid utgången från kyrkan kastar han sockergryn (»dragèer») till alla de utanför församlade skådelystna barnen. De förmögnare bestå karameller.⁴¹ Liknande bruk förefinnes bland wallonerna i Belgien, där gudfaddern utdelar konfektaskar (»boitas de

⁴⁰ Meddelat av fröken Tyra Klein, Nyköping.

⁴¹ Meddelat av mr Francois Dalsan, Bourgsur-Givonde.

dragées») och därvid även åt gudmodern. I vissa kommuner har han även rättighet att hysa henne.⁴²

Enligt Nyrops ovan omnämnda avhandling kom, heter det i en kyprisk folkvisa, kyssen in i världen med den första kärleken. Och sedan har den alltjämt, som ett riktigt led, förekommit i åtskilliga ceremonier. Enligt den romerska rätten skulle, i händelse en av de trolovade dog före bröllopet, endast hälften av de erhållna gåvorna lämnas åter, för så vitt kyss växlats vid förlovningen, men däremot alla, om så ej varit fallet. Kyssen betraktades såsom inledningen till det äktenskapliga samlivet och var en symbol för äktenskapet.⁴³ När Maria Stuart år 1565 vigdes vid lord Darnley, beseglades det ingångna förbundet med

en kyss.⁴⁴ Vanligt var även i England, att brudparet skulle kyssas över brudkakan.⁴⁴ Skivor av kakan delades ut till unga personer, vilka när de gingo till sängs, lade kakbiten under huvudkudden, varefter de under natten drömde om sin tillkommande.⁴⁵

Under det att fadderskapet ursprungligen ansetts medföra en *andlig* förening ungfaddrarna emellan, i det att de betraktades såsom gudbarnets andliga föräldrar, övergick det efter reformationen med tiden till att tydas såsom inledning eller förberedelse till en kommande äktenskaplig förbindelse, till bekräftelse av vilken fadderkyssen gavs, och de äktenskapliga symbolerna: krans och krona växlades ungfaddrarna emellan.

⁴² Meddelat av mr J. M. Ramonhomy. Musée de la Wallone. Liège.

⁴³ Kr. Nyrop: Kulturhistoriska skisser. I. Kys- sen. Stockholm 1898.

⁴⁴ Brand Ellis: Observations on the popular antiquities of Great Britain, London 1900. II. S. 140 och 102.

⁴⁵ Brand Ellis: Anf. arb. II. S. 165.

NÅGRA NOTISER OM RÖTTLE PAPPERSBRUK

AV

SUNE AMBROSIANI

I äldre tider har man i Småland mer än i något annat landskap otvivelaktigt haft förutsättningar att få se en pappers-tillverkning blomstra. Tillgång på för fabrikationen lämpligt vatten i förbindelse med vattenfall, som kunde ge den för driften behövliga kraften, var riklig. En karg natur hade vant smålänningen att arbeta flitigt för sin utkomst och han ryggade därför ej heller tillbaka att nedlägga ett lika energiskt som omsorgsfullt arbete på att genom utövande av hantverkerier öka sina på grund av jordens beskaffenhet knappt tillmätta intäkter.

Vad papperstillverkningen beträffar, kan man i flera fall se, vilka impulser varit uppslaget till dess igångsättande på olika orter inom landskapet. Till Skeen kommer sålunda år 1681 en pappersmakare Joachim Lemchen direkt från Skånes äldsta och största bruk, Klippan, sedan han där råkat osams med sin styvfader Samuel Dröscher, för att fortsätta den verksamhet till vilken han uppfostrats. Från honom härstammar den talrika ätt pappersmakare, som under århundraden framåt drivit detta yrke hu-

vudsakligen i Småland och med tiden även i angränsande landskap.¹ Redan före 1600-talets slut hade papperskvarnar också varit i gång vid Sävsjöström och Lessebo, men det äldsta kända småländska bruket är dock den anläggning, som riksdrotset Per Brahe d. y. år 1646 lätit upprätta i Röttle i Gränna landsförsamling, Vista hd, Jönköpings län, på grevskapets Visingsborgs område vid Röttle å, där denna genom en rad fall störtar sig ned mot Vätterns yta. Platsen var således vald med hänsyn till rikvattentillgång såväl för drivkraften för anläggningarna som för gott sköljvatten, vilket är icke mindre viktigt för en sådan anläggning som ett pappersbruk.

Detta bruk tillhör som typ den sorts anläggningar, som under 1600-talet uppstodo på de höga riksämbetsmännens och deras vederlikars domäner för att dessa skulle göra sig oberoende av handeln med de för den omfattande förvaltningen mest erforderliga nödvändighetsvarorna. Till-

¹ B. Smärt: Lemchen, en gammal pappersmakarefamilj, Svensk Papperstidning, 1923, sid. 176.

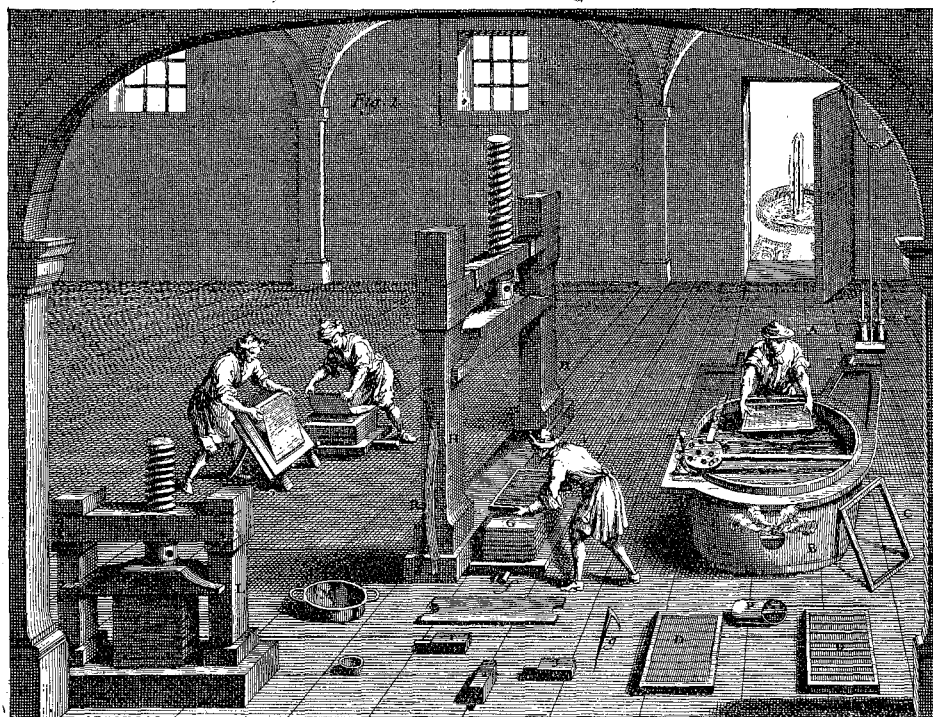

FIG. 1. FORMKAMMARE, EFTER FRANSKT KOPPARSTICK 1698.

verkades vid en sådan grevlig hemindustri mer än vad de lokala behoven kunde konsumera, hade ägaren alltid en säker avnämare i statsförvaltningen till vilken allt överskott kunde säljas. Ett sådant samarbete var på många områden naturligt, då staten och dess störste jordägare enigt samarbetade för ett gemensamt mål.

Av en notis i ett brev från Per Brahe till slottshauptmannen Julius Lansfelt på Visingsborg, som regelbundet genom brev får meddela smått som stort av vad som händer i grevskapet till den då i Åbo som oftast bosatte greven, erfar man, att riksdrotset innan han anordnat anläggningen av bruket vid Röttle hört sig

för vid Tyresö, hur man där hade ställt med sin pappersmakare. Vid Uddby under Tyresö hade nämligen riksdrotset Gabriel Oxenstierna redan omkring 1620 gjort en liknande anläggning och där hade man naturligtvis samlat en viss erfarenhet att taga vara på.²

Röttle papperskvarn, som under hösten år 1646 sättes i gång, var säkerligen en anspråkslös anläggning, ty där fanns utom pappersmakaren själv endast en dräng, som stod till dennes förfogande, men bruken i Sverige voro väl i allmänhet

² Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige, utgivna av Sune Ambrosiani, Föreningen för Svensk kulturhistoria. Böcker n:o 1; Dok. n:o 14.

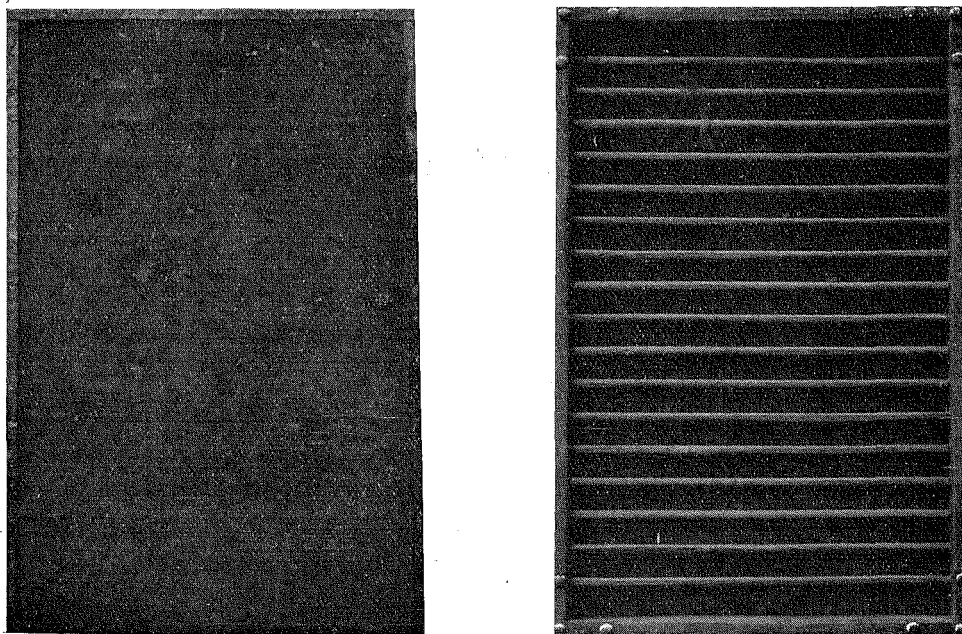

FIG. 2, 3. PAPPERSFORM, FRAM- OCH BAKSIDA, RÖTTLE, 1820-TALET.

på den tiden icke större. Om man bortser från Louis de Geers anläggning i Norrköping, om vilken jag först sedan min framställning i Molø chartariø Svecauø avfattats, genom riksbibliotekarien Erik Dahlgren ur Leufsta arkiv erhållit utförligare dokumentariska uppgifter, är det först mot 1600-talets slut som papperskvarnar inrättats av handlande för att cberoende av import kunna fylla marknaden med behöfligt papper och dessa ha inrättats betydligt större än de äldre papperskvarnar, vilka som sagt tillkommit närmast för att täcka en lokal efterfrågan.³

Om Röttle papperskvarn under dess äldsta tider är det svårt att få några

³ Molø chartariø Svecauø Svenska pappersbruksföreningens tjugufemårsskrift, Stockholm 1923, sid. 65—198.

upplysningar. Pappersmakaren drev sitt yrke i sin kvarn år ut och år in och hände ej några större olyckor fanns det ingen anledning att om honom och hans verk göra några skriftliga meddelanden. I kyrkoboken för Gränna stads och lands församlingar — Landsarkivet i Vadstena sign. C 1 — finner man emellertid i förteckningar från år 1654 dels en pappersmakare Per och dels en pappersmakare Påfvel omtalade. I samma bok nämnes under 1671 ett mindre belopp av pappersmakaren Påvel erlagt i hyra för brudkronan. Sannolikt är det väl något av hans barn som då gift sig. Bland de ojämnna uppgifter, som förekomma i Gränna kyrkböcker, har jag ej hittat flera fullt säkra notiser om namn på pappersmakare vid Röttle under detta århundrade.

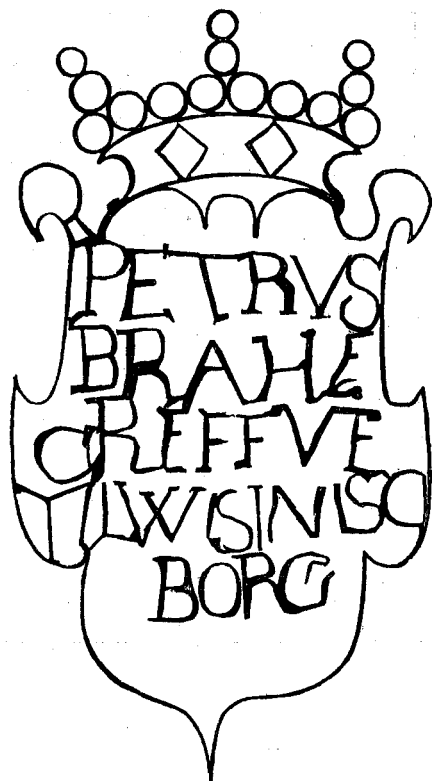

FIG. 4. VATTENMÄRKE. RÖTTLE OMKR. 1650.
EFTER KLEMMING.

En annan källa för produktionen vid Röttle är naturligtvis själva arken med sina vattenmärken. Dessa uppstå som bekant i arken på så sätt, att man genom att fästa en bokstav, figur etc. av exempelvis silvertråd på pappersformens vira — mässingsväv — förtunnar massan på önskade ställen. När man sedan lyfter arket mot ljuset har man så ett märke i den gestalt man önskat. För formningen kan här icke närmare redogöras, utan hänvisas till framställningen i Molø sid. 114 ff. En interiör från en papperskvarn vid 1600-talets slut visar fig. 1, efter ett år 1698 utfört franskt

FIG. 5. VATTENMÄRKE. RÖTTLE, OMKR. 1650 PBGTWB
= PER BRAHE GREVE TILL WISINGSBORG.

kopparstick, där tillverkningen återges och redskapen i formkammaren äro utbredda på golvet. Fig. 2, 3 visa en form — framifrån och bakifrån — från långt senare tid från Röttle, på vilken man ännu kan se resterna efter de namn, som varit fästa vid viran. Detta redskap har icke väsentligen ändrat utseende under århundradens lopp och användes fortfarande vid de få bruk t. ex. Lessebo och Tumba, där handtillverkning ännu bedrives.

Återgå vi att närmare undersöka vattenmärkena från Röttle under 1600-talet finna vi dels sådana, som beteckna ägaren dels sådana som beteckna en viss kvalitet hos det tillverkade papperet, dels troligen ock pappersmakarens initialer. Redan G. E. Klemming har i »Ur en antecknares samlingar sid. 220 avbildat ett av Röttles äldsta vattenmärken, som där brukats under det första årtiondet av dess tillvaro, fig. 4. Inskriften »Petrus Brahe greffve till Wisingsborg» inuti den krönte skölden visar direkt, att vattenstämpeln hör till den första av ovan omtalade grupper. Ett annat sådant, som likaledes endast

förekommer under de tidigaste åren vid Röttle återger fig. 5. Vi se skölden med vingarna — Brahevapnet — under en markerad krona omgiven av bokstäverna PB GT WB, vilka bokstäver lätt tolkas = Per Brahe greve till Wisingsborg. I många fall förekommer skölden med vingarna, fig. 6, i olika små varianter utan omskrift under 1650- 1660-talen, kanske även senare.

Vad kvalitetsmärkena beträffar finnas tvänne sådana, som äro mycket vanliga under 1600-talets senare hälft, det ena är »Amsterdams vapen», det andra är »narren», vilka båda förekomma under många variationer. De varianter, som utförts vid Röttle, äro de, som förekomma i det brevpapper, som använts i korrespondensen mellan drotsen Per Brahe och hans förvaltare hautmannen Julius Lansfelt under 1650- 60-talen. Tillsammans med båda förekommer i motstående halvark ett mycket tunt PB, som jag förmodar vara initialerna till pappersmakarens för- och tillnamn. Av kyrkoböckerna ha vi ovan sett att en sådan funnits under ovannämnda period med förnamnet Påfvel, ehuru hans efternamn tills vidare är mig obekant. En annan tolkning: PB = Per Brahe synes mig med den kännedom jag har om bruket i dylika fall för mycket litet sannolik.

Utom i ovannämnda korrespondens möter papper med dylika vattenstämpelar i det papper, varå räknenskaperna i grevskapet fördes. Lika så har man vid Röttle tillverkat det papper, varå de böcker som utfördes på det grevliga tryckeriet å Visingsborg blivit tryckta. Lika så har naturligtvis bruket haft avnämare

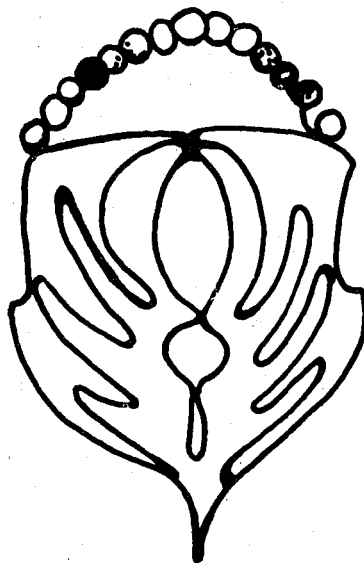

FIG. 6. VATTENMÄRKE. BRAHEVAPNET UNDER KRONA, RÖTTLE; 1650—60-TALEN.

i papperskonsumenter i omgivningen. Jag har exempelvis antecknat, att 1664 års räkning för Växiö domkyrka är skriven på papper, som bär de ovan omnämnda stämplarna PB och »narren».

Efter Per Brahes död år 1680 övergick Röttle till hans brorson greve Nils Brahe och där efter genom arv till generalmajoren greve Abraham Brahe. Förmodligen har tillverkningen gått sin jämna gång, ehuru jag först under nästa ägares hovmarskalken friherre Karl Fredrik Hamiltons — Abraham Brahes måg — tid har en notis om pappersbruket. Med anledning av de undersökningar om lumphandelns reglering, som vid denna tid anordnats av kommerskollegium, lämnas år 1736 några upplysningar från Röttle. I brevet säges, att drotsen Peder Brahe förordnat, att Röttle bruk fick insamla lump i Viste och N. Vadsbo härader samt i Lystrings härad i Öster-

götland. Den dåvarande pappersmakaren hette Jöns Röding.

Från slutet av 1740-talet möter för första gången en medlem av den släkt, som sedermera ända till brukets nedläggande skulle förestå papperstillverkningen därstädes. Jonas Ekevall lämnar den 11 april 1748 uppgifter om storleken av produktionen till kommerskollegium. Denna är det året ej så särdeles omfattande. Den består nämligen av 20 ris konceptpapper, 2 ris finare skrivpapper, 150 ris tryckpapper och 100 ris grått eller makulatur »förutom det, som vid några särdeles tillfällen privat kan göras till Staffors, tobakspapper, som ej kan specificeras».

I den sammanställning, som ur uppgifterna till kommerskollegium gjorts i fråga pappersproduktionen i Sverige, dokument nr 24, saknas uppgifter från Röttle. Bruket omtalas med några ord i Rogbergs Smålandsbeskrivning av år 1770, »har ett pappersbruk, som består av 12 stampar och tillverkar en myckenhet koncept-tryck- och karduspapper samt makulatur, varav avsättningen mest sker i orten». Vad som då kan betecknas med »myckenhet», är emellertid i våra ögon ej så betydande. Från år 1748 lämnades ovan en kvantitetsuppgift och från åren kring år 1790 finnes en annan, tryckt i dokument nr 25. Där tillverkades då av papperet nr 1 30 ris, av nr 2 40 ris och av nr 3 6 ris, dessutom 30 ris tobakspapper, 170 ris kryddpapper och 80 ris tryckpapper. Endast för papperet nr 3 erhöles mer än en riksdaler för riset.

Sedan den egendom Västanå, under vilken Röttle hörde, flera gånger under

1700-talets mitt bytt ägare, inköptes den från frih. Rutger Bennet år 1778 av översten vid Hälsinge regemente Fredrik Gyllensvan. Han stiftade år 1785 av Västanå ett fideikommiss för en av sin systers sonsöner av ätten Rosenquist av Åkershult. I denna släkts ägo har gården sedan dess befunnit sig.

Enligt fideikommissbrevet — som jag ej sett i original — fideikommissrades emellertid ej allenast själva gården utan även alla underlydande. Bönder, mjölnare och pappersmästare blevo emot stadgade skyldigheter fideikommissarier på innehavande hemman och verk. Detta experiment har emellertid ej kunnat genomföras, utan har fideikommissnaturen för de underlydande hemmanen och verken under tidernas lopp upphört. Röttle papperskvarn lär ha varit det sista, som bibehöll denna egenartade ställning.

Det är medlemmar av familjen Ekvall, som efterträda varandra som pappersmästare under mer än 100 år; i slutet av 1850-talet övertages bruket av en måg till Ekvallarna, en engelsman J. Davidson. Han blev den siste pappersmakaren på bruket då det år 1879 nedlades. Hans änka levde ännu för några år sedan, då hon besöktes av arkitekten Frey Klemming. Vid detta tillfälle erhöles han av henne den form, som här ovan återgivits som fig. 2, 3. Denna bär utom det fullt tydliga Röttle även spår efter namnet P. Ekvall och bör sålunda vara cirka ett hundra år gammal.

Ur hallrättsberättelserna har antecknats produktionen vid Röttle för några år. I början av 1800-talet äro dessa berättelser mycket ojämna och många år

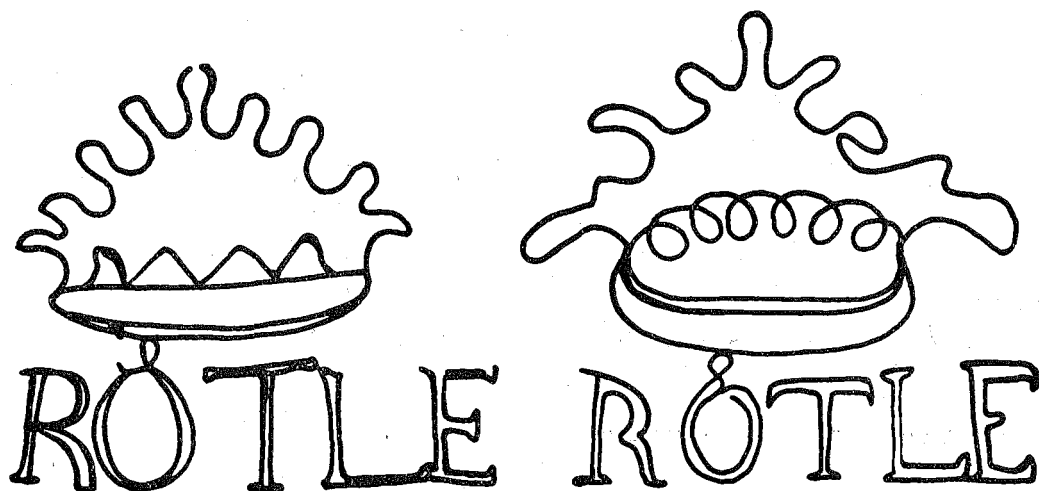

FIG. 7, 8. VATTENMÄRKEN, RÖTTLE, 1750—1800.

förekommer ej några uppgifter från Röttle, men senare bli de fullständigare. Enligt dessa från år 1835 hade bruket 6 arbetare och tillverkade 50 ris velin, 12 ris post, 250 ris skriv, 230 ris koncept, 400 ris tryck, 40 ris karduspapper och 400 ris makulatur samt något papp. I förhållande till produktionen under 1700-talet har denna nu blivit långt mer omfattande. Siffrorna härstamma också från en period, då de svenska handbruken hade sin sista gyllene tid. Sedan kommo pappersmaskinerna i gång och handbruket fingo ägna sig åt tillverkning av sådana sorter, som ännu ej lämpade sig för pappersmaskinerna. För år 1860, då J. Davidson var pappersmästare, lämnas endast prisuppgifter, ej om antalet ris. Då tillverkades två sorters skrivpapper, konceptpapper, grå och vit makulatur till ett sammanlagt värde av 6400 riksdaler. Tolv år senare, år 1872, är tillverkningsvärdet 6,700 kronor och fördelas denna summa mellan 600 centner papp för

6,000 kronor och 100 ris papper för 700 kronor. Vid Röttle arbetade då 5 män och 3 pojkar. Där fanns en holländare och två glättvalsar. Inom ett årtionde lönade sig rörelsen icke mer, utan nedlades.

Många vattenstämplar från 1700-talets Röttle äro icke mig bekanta, beroende till stor del på att jag tillfälligtvis ej stiftat bekantskap med lämpliga serier handlingar. I alla de fall, där Röttle stavas med endast ett t, torde papperet tillhöra 1700-talet. I vitt konceptpapper av en vattenstämpel som fig. 7, 8 ej sällsynt och varierar »kronan» på många sätt, vilket visar att bruket länge och i många former bibehållit denna stämpel.

Från början av 1800-talet ha vi ofta som vattenmärken de två kvalitetsbeteckningar som avbildas som fig. 9 och 10. Såväl musslan som det andra brukas vid denna tid vid flera bruk men lyckligtvis äro de ifrån Röttle åtföljda av helt namn, så någon tvekan om härkomsten kan ej

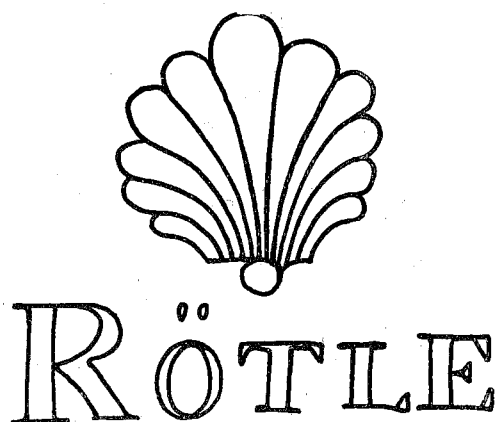

FIG. 9. VATTENMÄRKE, RÖTTLE, 1810—40.

föreligga. I andra ark mötes ofta enbart namnet Röttle med bokstavstyper av samma slag som de vilka använts i fig. 9 och 10. Namnet kan vara placerat mitt i halvarket, mitt i arket och som å formen fig. 2, 3. Ofta är papperet försett med blå ton, en modiefärg, som anlagts vid många dåtida pappersbruk.

Utom namnet på bruket förekomma ark med ägarnamn eller initialer till dessa, t. ex. C. E. = Carl Ekvall, P E = Per Ekvall i bokstavsformer, som likna de å fig. 9, 10 återgivna. För papperet från Röttle brukas även hela namnen utskrivna med skrivstil: C. Ekvall, J. & C. Ekvall och på 1820-, 30-talen Per Ekvall. Vattenstämplar med namnen kunna förekomma i samma ark som ornamnet Röttle; många variationer ha observerats.

Av anläggningarna vid Röttle återstod efter några årtionden efter verksamhe-

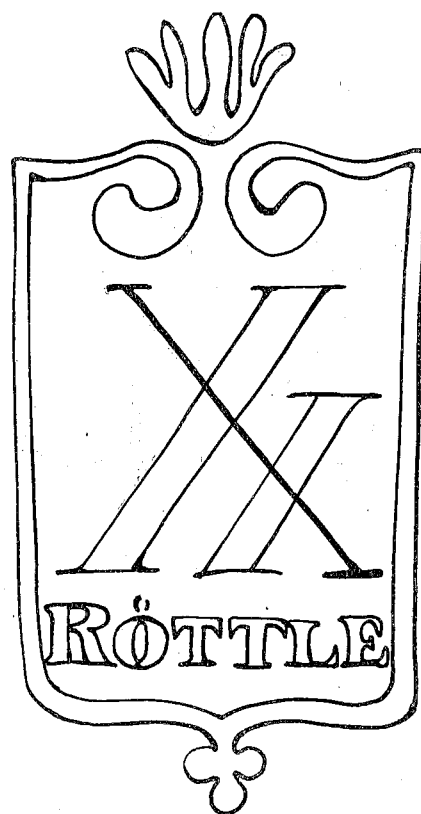

FIG. 10. VATTENMÄRKE, RÖTTLE.

tens nedläggande endast en torklada. Denna blev uppmätt år 1920 och mätningarna äro återgivna som fig. 41—43 i Molø i min ovan citerade avhandling. Numer störtar Röttle ström lika fri mot Vättern som den gång, då riksdrotset Per Brahe tog dess kraft i anspråk för sina husbehovsanläggningar. Hantverket har i våra dagar industrialiserats, men krafttillgången här har varit så ringa, att platsen ej befunnits lämplig för någon modern anläggning.

SÄBYDOPFUNTEN OCH BESLÄKTADE FUNTAR.

AV

TORD O: SON NORDBERG

Med reformationens införande upphörde plötsligt såväl den omfattande importen som den stora inhemska tillverkningen för kyrkornas förseende med nödvändiga bruksföremål och sköna bildverk till deras prydnade. Några reformationens bildstormare huserade dock icke i landet; tvärtom ha ju ända fram till våra dagar församlingarna ute i bygderna med rörande pietet hållit på sina gamla inventarier trots smakens skiftningar och föremålets förgångna användbarhet.

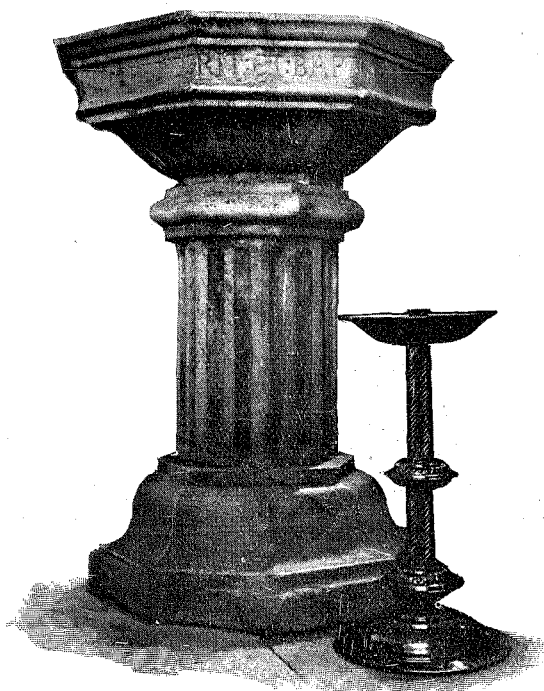
En hel rad av kyrkliga föremål kom genom reformationens gudstjänstordning ur bruk, men nya infördes också. Tillverkningen fick läggas om efter de nya behoven: nästan varje kyrka i Sverige äger sålunda eller har haft en rikt snidad predikstol från reformationens första århundraden.

Huvudhandlingen i dopets sakrament, vattenbegjutningen, upptogs utan förändring av den lutherska kyrkan, och den härför nödvändiga funten kom alltså fortfarande till användning. Under medeltiden hade ju i Sverige en kraftig dopfuntstillverkning blomstrat, som icke blott fyllt det inhemska behovet. Men

icke desto mindre finnas i en stor del av våra kyrkor dopfuntar från 1600-talet. Många församlingar hade naturligtvis sin medeltidsfunt fullt brukbar — i somliga kyrkor kan man ännu få se medeltids- och 1600-talsfunten sida vid sida — men man följde modet och skaffade en smäckrare funt med liten skål, som var ändamålsenligare sedan neddoppningen nu gått ur bruk.

Dopfunten i Säby kyrka (Norra Vedbo hd, Småland) är huggen i grå ombergskalksten. Den har åttasidig fot i karnisformad profil smalnande uppåt mot det åttasidiga refflade skaftet. Skaftet slutar uppåt med en vulst på vilken den åttasidiga skålen vilar. Skålens undersidor äro refflade; runt dess vertikala sidor löper en inskrift mellan profilerade listverk. Inskriften lyder: Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, qui vero no(n) crediderit co(n)demnat (us erit). På skålen finnes dessutom årtalet 1593 inhugget. Funten är 102,5 cm. hög och skålens största diameter är 79 cm. Fig. 1.

I sin skildring av Vadstena slotts historia har Gustaf Upmark d. ä. ur räknen-

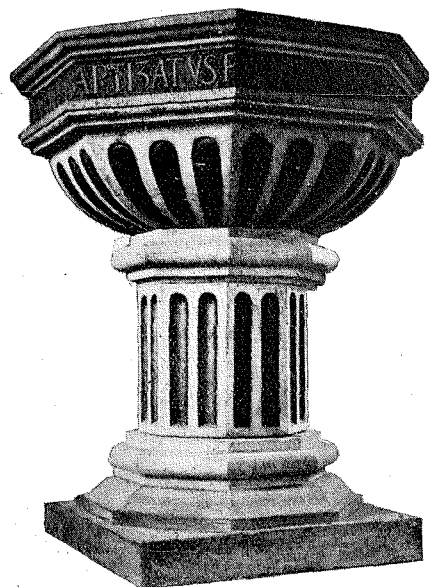
Sörs. fot.

FIG. 1. DOPFUNT, SÄBY KYRKA, SMÅL., 1593.

skapen för år 1593 även återgivit följande anteckning:¹ »Haffuer drottning Gunill nådhen skennckt till enn kyrkie utj Smålandh benempd Säby, en funt som Bärnn steenhoggere hafuer hugget och därför utj arbitzlön opb:t korn och malt 2 pd 6 span samt 1 får». Funten i Säby är således huggen av Bernt van Münster och skänkt till kyrkan av Gunilla Bielke.

Den ståtliga dopfunten i Vadstena klosterkyrka — i regel bortglömd i vägledningarna och beskrivningarna bland alla Birgitta-minnen och medeltida konstskatter — visar nästan precis samma form som Säbyfunten. Det åttasidiga skaftet är kortare och skålen större och vidare. Den karnisprofilerade foten är mera till-

¹ Upmark, Valda skrifter, sid. 140.

Sörs. fot.

FIG. 2. DOPFUNT, VADSTENA KLOSTERKYRKA.

plattad och mellan foten och skaftet är en likadan vulst inskjuten, som den ovanför skaftet. Runt skålen löper samma inskrift som på Säbyfunten. Måtten äro: höjd 105,5 cm., skålens största diam. 92 cm.

Det torde knappast råda någon tvekan att Vadstenadopfunten är huggen av samma mästare som Säbyfunten, Bernt van Münster, en av de mest framträdande stenhuggarna vid slottsbygget i Vadstena.

De båda nu nämnda äro ingalunda de enda proven på renässansdopfuntar i Sverige. I Östergötland finnas funten i Skällviks kyrka (h. 120 cm., diam. 56 cm) med årtalet 1607 och funten i Hedvigs kyrka, Norrköping (h. 120 cm.) med årtalet 1608. Den förra, som Erik Lundberg² anser vara utförd av någon på

² Studier över renässansskulptur i Meddel. från Östergötlands fornminnes och museiförening 1921, sid. 7.

Stegeborg verksam stenhuggare, har refflat skaft, men skålen är dekorerad med beslagsornament. På den senare har beslagsornamentiken brett ut sig både till skaft och skål. I Södermanland ha vi i kalkstensfuntarna i Forssa (h. 109 cm) och Stora Malms (h. 98 cm.) kyrkor, båda med årtalet 1595³, arbeten av en där verksam mästare. De skilja sig bestämt till typen från de sistnämnda båda östgötafuntarna, med vilka i stället funtarna i Fleringe, Havdhem och Öja på Gotland, visa några liknande drag. Fleringe- och Havdhemfuntarna äro liksom Norrköpingsfunten beslagsornerade över skål och skaft, medan Öja-funtan har refflad skål. I Uppland är Länna-funtan av gotländsk kalksten med årtalet 1629⁴ tillskriven Aris Claeszon och från Ångermanland Styrnäs-funtan, nu i Göteborgs museum, att nämna.

Alla de nu nämnda funtarna från 1500-talets slut och 1600-talets början förekomma endast isolerade i högst ett par varandra liknande exemplar inom olika landskap och äro säkerligen i de flesta fall liksom Säby- och Vadstena-funtarna hugga av stenhuggare, som haft sin egentliga verksamhet vid något större byggnadsföretag eller dylikt i trakten.

Vid 1600-talets mitt uppstod emellertid en ny funttyp,⁵ som tydligen fick en

³ Strängnäsutställningens katalog 1910, nr 172 och 172 A.

⁴ Katalogen till Uppsalautställningen 1918, nr 3 A.

⁵ Till Anders Billow, som välvilligt ställt sina samlingar rörande »stenhuggeriarbeten i rödpolerad kalksten från 1600-talet» till förfogande ber författaren att få framföra sin stora tack-samhet. Förutom dessa samlingar ha Antikva-

stor popularitet. Funtar av denna typ finnas spridda över hela östra Sverige från Uppland och ned till norra Skåne. Mot kalkstensens gråaktiga botten avtecknar sig i låg relief med röd polerad yta en mer eller mindre rik ornamentik, fig. 3—6. Det äldsta av mig kända exemplaret bär årtalet 1642 och det yngsta, starkt degenererade 1704. Inom denna typ finnas emellertid ett par olika grupper av skiljaktig arkitektonisk formgivning och med växlande ornamentmotiv.

Den ena gruppens funtar ha en liten låg åttkantig skål, som står på ett fyr-sidigt uppåt tjocknande skaft. Skaftet är infällt i en kvadratisk fotplatta. Över såväl skaft som skål breder sig en rik dekoration med rankor, putti, fåglar och evangelistsymbolerna; fig. 3. Funtar tillhörande denna grupp finnas i

- Sya*, Ögtld, dat. 1658,
Eksjö, Småland, dat. 1659,
Viby, Österg., dat. 1659,
Västerlösa, Österg., dat. 1659,
Väderstad 1, Österg., dat. 1660, 2 jan.
Högby 1, Österg., dat. 1660, 5 januari,
Väderstad 2, Österg., dat. 1660, 9 jan.
Hogstad, Österg., dat. 1660, 15 februari,
 fig. 3,
Högby 2, Österg., dat. 1660, 24 mars.
Appuna, Österg., dat. 1660,
Ask, Österg., dat. 1660,
Vinnerstad, Österg., dat. 1660,
Väversunda, Österg., dat. 1660,
Hammar, Närke, dat. 1661,
Heda, Ögtl, 1661 (endast cuppan),
Rök, Ögtld, dat. 1661, fig. 4,

risk topografiska arkivet samt Snabbinventeringskommitténs inventarieförteckningar genomgäts.

A. Billow fot.

FIG. 3. DOPFUNT, HOGSTAD KYRKA, ÖGLD, 1660.

Scinstad, Ögtld, dat. 1661,⁶
Vånga, Ögtld, dat. 1661,
Västeråker, Uppl., dat. 1661,
Strå, Ögtld, dat. 1663,
Västra Stenby, Ögtld, dat. 1663,
Sund, Ögtld, dat. 1664,
V. Tollstad, Ögtld, dat. 1664,
Eskilstuna, Söd., dat. 1670, (endast
 cuppan),⁷
Örberga, Ögtld, dat. 1690,
Rinna, Ögtld, dat. 1691.

⁶ Se Sveriges kyrkor, Östergötland, Banke-
 kinds hd., sid. 83.

⁷ Nu i Strängnäs domkyrkomuseum nr 114.

A. Billow fot.

FIG. 4. DOPFUNT, RÖKS KYRKA, ÖGLD, 1661.

Dessutom förekomma odaterade funtar hörande till denna grupp i kyrkorna i *Bjälbo* (Ögtld), *Bresäter* (Vgtld), *Djursdala* (Smål.), *Ervalla* (Västmanland), *Hagebyhöga* (Ögtld), *Ingatorp* (Smål.), *Kulltorp* (Smål.), *Mjölby* (?) (Ögtld, endast cuppan), *Rogslösa* (Ögtld), *Svanshals* (Ögtld), *Veta* (Ögtld).

Samtliga exemplar inom gruppen äro helt överensstämmande i formen, och decorationen visar, även om den icke är identiskt lika på alla, dock en schablonartad upprepning. Höjden växlar fr. 90

Förf. fot.

FIG. 5. DOPFUNT, ASKERYDS KYRKA, SMÅL., 1653.

till 115 cm. och skålens diameter fr. 32 till 40 cm. Gruppen är också starkt begränsad till tid och rum: 1658—1664, egentligen huvudsakligen de båda åren 1660 och 1661; sydvästra Östergötland och nordöstra Småland. De få undantagen endast bekräfta regeln.

Den andra gruppen, fig. 5, 6, visar varken i form eller dekoration samma enhetlighet som den nyssnämnda. Vill man framhålla några för andra gruppen gemensamma karakteristika, skulle de vara: en större och bredare skål, ett skaft som oftast är åttasidigt, balusterformat, fig. 5, eller jämntjockt fyrsidigt med en kraftig vulst upptill; en — merendels starkt stiliserad — blomdekoration.

Funtar tillhörande denna grupp finnas i följande kyrkor:

A. Billow fot.

FIG. 6. DOPFUNT, LÅNGLÖTS KYRKA, ÖLAND 1668.

Räpplinge (Öland), dat. 1642,
Bettna (Södermanland), dat. 1647,⁸
Askeryd (Småland), 1653, fig. 5,
Högby (Öland), dat. 1654,
Böda (Öland), dat. 1655,
Grödinge (Södermanl.), dat. 1655,⁹
Madesjö (Småland), dat. 1655,
Hjorted, (Småland), dat. 1661,
Källa, (Öland), dat. 1668,
Långlöt (Öland), dat. 1668, fig. 6,
Gärdslösa (Öland), dat. 1670,
Åby (?) (Småland), dat. 1675,

⁸ C. R. af Ugglas i Studier från Utställningen av äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, II, sid. 45 och fig. 43.

⁹ a. a. fig. 42.

Vallerstad (Östergöt.), dat. 1678,
Östermalmskyrkan (Stockholm), dat.
1678,¹⁰

V. Ryd (Österg., Ydre hd), dat. 1683,
Högstrum (Öland), dat. 1704,

samt odaterade: *Högby* (Öland), endast skaftet bevarat), *Kattnäs* (Södermanl.), *Nyköpings Allhelgona* (Söd.), *Ryssby* (Småland; endast skaftet bevarat), *Skärkind* (Ögtd), *Österåker* (Uppl.), *Östra Vram* (Skåne)¹¹.

Måtten växla inom gruppen mellan 85 och 107 cm. för höjden och mellan 52 och 76 cm. för skålens diameter. Gruppen är ganska tydligt lokaliserad till Öland och Östra Småland. De äldsta exemplaren visa endast sparsam starkt stiliserad ornering, som i de yngre funtarna blir mera rik. *V. Ryd*-funten har den förra gruppens rika dekoration med rankor, putti och fåglar och *Långlötfunt*en visar ett slags mellanled ifråga om dekorationsstilen. Denna sistnämnda med sin runda skål och kraftiga skaft företer såväl i form som dekoration, så precisa likheter med de i samma stil och material utförda praktborden i Skokloster att de måste antagas härröra från samma verkstad.

C. R. af Ugglas har framkastat en hypotes att denna 1600-talsfunttyp med *Säbyfunt*en — vilken han blott kände ge-

¹⁰ Sveriges kyrkor, Stockholm: Hedvig Eleonora, sid. 249.

¹¹ Dopfuntar av denna typ, vilka dock icke varit av förf. närmare kända och således icke kunnat hänföras till de båda grupperna, finnas i *Karlskrona Trefaldighetskyrka*, *Dörby* (Småland), *Bankeryd* (Småland). I *Varv* och *Fivelstad* (Östergötland) finnas funtar av samma form men oornade. Likartat dekorerade spiselomfattningar, bord m. m. förekomma i Nordiska Museum, Örebro museum, Kalmar museum och på Skokloster.

nom *Upmarks notis* — som mellanled skulle ha sitt ursprung från stenhuggarhyttorna vid *Vadstena slottsbygge*. *Säby*- och *Vadstenafuntarna*, de enda — så vitt jag känner — representanterna för den typ, som kunna ledas direkt tillbaka till stenhuggarna vid *Vadstena slott*, visa alltför stora olikheter med 1600-talstypen för att denna hypotes skulle tänkas sannolik.

Det förefaller i stället, som de tidigaste funtarna inom 1600-talstypen (andra gruppen) tydligt pekade på Öland som ursprungsorten. I de flesta fall torde funtarnas material också vara Ölandskalksten. Vid 1600-talets mitt pågick på Öland ett stort slottsbygge, *Karl-Gustavs Borgholm*. Under 1650-talets sista år avstannade verksamheten vid *Borgholm* alltmer på grund av penningbristen och vid konungens död 1660 upphörde den helt och hållet. Kanske man häri kan se orsaken till den plötsliga massproduktionen av funtar omkr. år 1660 i Östergötland (första gruppen). Sambandet mellan *Långlötsfunt*en och praktborden i Skokloster skulle enligt denna hypotes om ursprunget kunna förklaras genom att samme arkitekt, *Nicodemus Tessin d. ä.* var verksam såväl på Öland som vid Skokloster.

En klar uppfattning om den stenhuggarverkstad eller verkstäder och dess mästare där funtarna av 1600-tals typen tillverkats står emellertid icke att vinna utan omfattande arkivaliska studier, om den överhuvud taget är möjlig. Men namnet på en mästare finnes åtminstone bevarat. *Funt*en i *Sya* bär förutom årtalet 1658 inskriptionen: »fecit Mich Hacke i decem.» *Västerlösafunt*en från

1659, Hogstadfunten från 1660 och Heda-
funten från 1661 äro också signerade av
denna stenhuggare (med bokstäverna M.
H. efter årtalet).

Denna rika funttillverkning vid 1600-
talets mitt är stenfuntarnas sista blomst-
ringsperiod. Den gamla katolska bestäm-
melsen att funten skulle vara av sten,
mot vilken redan under medeltiden brutits,
lade nu inga hinder i vägen; trä
och mässing utträngde stenen som mate-
rial för funtar. I trä försökte man dels

efterbilda stenfuntarna¹³, dels också ska-
pa nya och egna former. Mässingsfun-
tarna — i former som från sten översatts
till mässing — från 1600-talets senare
del äro synnerligen vanliga i vissa delar
av Småland och Östergötland. Norrkö-
ping var huvudorten för denna tillverk-
ning och en av mästarna hette Daniel
Wulff.

¹³ T. ex. träfuntarna i Kräklingbo, Rone och
Västerhejde (Gotland) från 1600-talets senare
del, efterbildande Fleringefuntan etc.

DEN FORNTIDA BEBYGGELSEN I NORRA KALMAR LÄN, SÄRSKILT TJUST.

AV

HARALD HANSSON

Ostkusten har väl ej i samma grad som västkusten varit stråkväg för forntida kultur, men det kan ifrågasättas, om ej dess ställning missuppfattats, då man för vissa sträckor drivit satsen om periferisk betydelse: fyndbrist i norra Kalmar läns stenålder visar, att Smålandskusten varken varit invandrings- eller spridningsväg för kulturen på dess väg från söder mot norr. Fyndbristen har väl ansetts naturligt betingad av det geografiska läget i utkanten av det skandinaviska stenåldersområdet.

Nu kan emellertid just det geografiska läget, såsom C. Weibull anför¹, a priori redan inbjuda till det antagandet, att Smålandskusten varit såväl invandrings- som spridningsväg, varför fyndbrist måste anses oväntad eller, om den är ofrånkomlig, ej får tillmätas avgörande betydelse. Till Weibulls rent historiska grunder kan läggas ett arkeologiskt-etnologiskt resultat, vunnet under de senaste årens forskningar, nämligen Östersjöns karaktär av ett (indo-) »germa-

nicum mare» redan under tidig stenålder, kanske rentav Ancylostid.² Detta hav har alltså tidigt sammanbundit länder med likartad kultur, varför dess stränder varit trafikerade kulturvägar.

Att nu detta historiska betraktelsesätt kan vinna stöd av arkeologiska iakttagelser vore avsikten att här i all korthet söka visa. Den fyndlucka för norra Kalmar läns samtliga stenåldersperioder, som tydligt framträder på de arkeologiska kartorna³ är på god väg att fyllas ut om också ingalunda till samma täthet som i söder. Bygdemuseers och spridda gömda tillgångar ha för dessa kartor föga kunnat utnyttjas. Blott en del av det nu kända fyndmaterialet har där kommit att ligga till grund för bedömandet av kulturens art och för bestämmandet av områdets antikvariska topografi. Inom länet är det huvudsakligen södra delen, som tillvunnit sig arkeologisk uppmärksamhet, medan Tjust och större

² Gunnar Ekholm: De arkeologisk-etnologiska problemen i Östersjöområdet, Ymer 1923, häft. 1.

³ Nils Åberg: Kalmar läns stenålder, Meddel. fr. Kalmar l. fornm.-fören. 1913, och Kalmar läns förhistoria, Uppsala 1923.

¹ Curt Weibull: Sveriges och Danmarks äldsta historia, Lund 1922, och Sveriges bebyggelse. Bronsålderns karaktär, Lund 1923.

delen av länets norra hälft legat i skymundan. Så kunde i en fyndtabell 1922 för en viss Tjustsocken upptagas blott ett enda stenåldersföremål; en snabbinventering förra sommaren bragte emellertid ur stugornas gömmor fram ytterligare bortåt 30. Tabellens samlade fyndantal för de 4 nordligaste häradena, 229, kan nu efter spridda undersökningar, som ej nått det femte av norra länsdelens häraden, utökas med ytterligare omkring 175. Fortsatt samlingsarbete kommer med full säkerhet att ge åtskilligt mera, varigenom bilden av norra Kalmar läns stenålder kan väntas bli avsevärt förändrad. Sedan något är tillbaka förbereder fil. kand. Karl Alfr. Gustawsson ett uttömmande arbete över Kalmar läns stenålder, vilket lovar att bli av stort intresse; genom tidningarna har redan meddelats ett så viktigt resultat som upptäckten av stenåldersboplatser i södra länsdelen.

Tvenne preliminära kartbilder över norra länsdelens stenålder meddelas här, fig. 1—2, båda efter Åberg, anf. arb., med tillägg av mina senare upptecknade fynd. De visa, att området ifråga haft tätare bebyggelse och tidigare åkerbrukskultur än man hittills antagit, likaså tidigare invandring, om nu trindyxan, den icke megalitinfluerade, verkligen skall anses beteckna ett skede före döstiden. Ett antal primitiva trindyxor kunna väl sättas så långt tillbaka, men vad de övriga beträffar, är det nog säkrast att räkna med, att de delvis *kunna* representera senare tid, då ju trindyxan uppträder på boplatser från gånggrifttid. Trindyxorna äro i varje fall uttryck för

en kultur, som funnits i landet, innan flintkulturen trängde in söderifrån och ge sålunda en kartbild av den äldsta bebyggelsen såsom den utgestaltats från invandringsbaserna och i anslutning till dessa.

En ingående behandling av materialet är här ej på sin plats, då dels såväl område som material är alltför begränsat och vidare ett arbete om hela länets stenålder snart är att vänta. Några anmärkningar till belysande av det ovan framförda må dock göras. Kartan fig. 1 tål blott för de sydligaste socknarna jämförelse med motsvarande karta för södra länsdelen, varest bebyggelsen under stenålderns tre första perioder varit betydligt tätare än i norr. Utöver inlagda fynd finnas i Gamleby folkhögskolas fornsakssamling ett antal trind- och megalitiska yxor med fyndort bestämd blott till norra länsdelen. Redan nu kan det påståendet vågas, att den äldre bebyggelsen fortsätter norr om Ölands nordspets. Den är markerad av tillräckligt stora trindyxanhopningar ända uppe i norra Tjust. Är det möjligt att vinna anknytning till det fyndområde i nordvästra Östergötland⁴, som vid denna tid låg betydligt närmare havet än nu? Ströfynd kring sjöarna vid Östgötagränsen, där bebyggelsen senare blir förtätad, kan antyda kulturväg längs Stångån. Det tillkommer framtida fynd att med större säkerhet avgöra, hur härmed förhåller sig.

Fyra tunnackiga flintyxor i S. Vi socken, varav en prakttyp, 40 cm. lång, tillhö-

⁴ Birger Nerman: Östergötlands stenålder, Meddel. fr. Östergötl. fornm.-fören. 1911, karta 1.

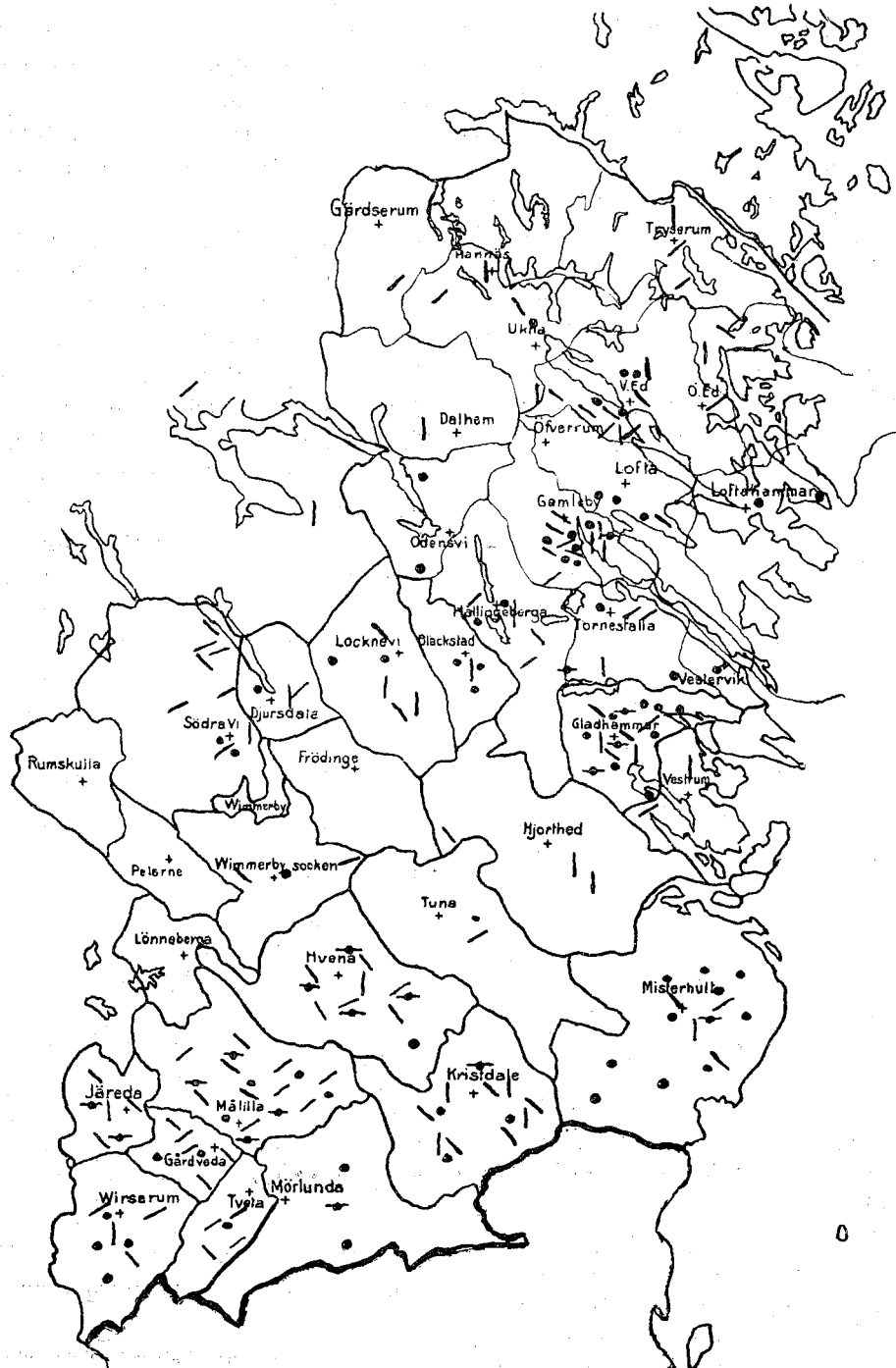

FIG. 1. KARTA ÖVER NORRA DELEN AV KALMAR LÄN. ● TRINDYXA, -o- TRINDYXA, MEGADITINFLUERAD. / FLINTYXA TUNN ELLER TJOCKACKIG, \ STENYXA D: O D: O, | STRIDSYXA.

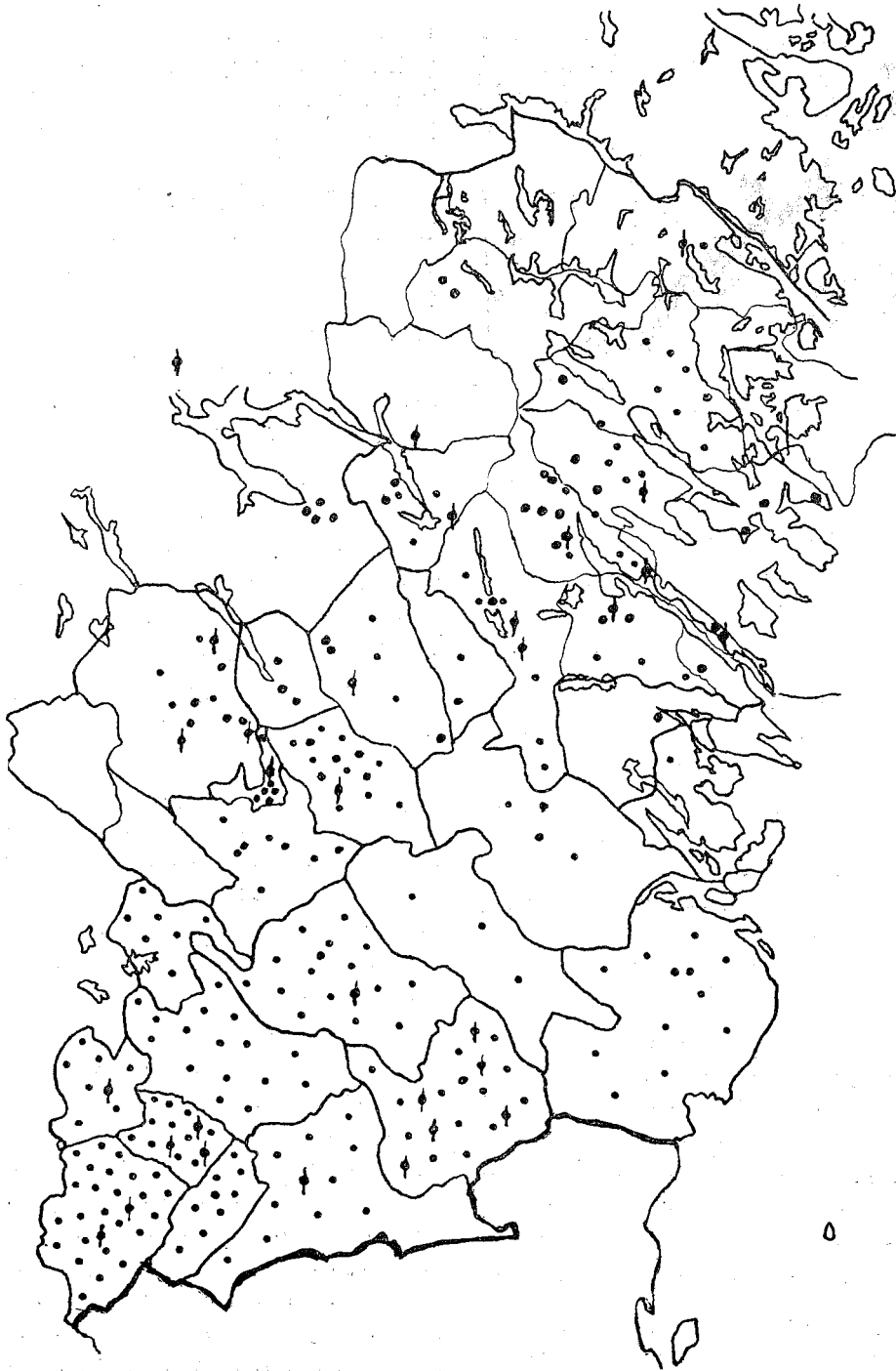

FIG. 2. KARTA ÖVER NORRA DELEN AV KALMAR LÄN. ● SIMPEL SKAFTHÅLSYXA,
⊥ DOLK ELLER SPJUTSPETS AV FLINTA.

FIG. 3. GRAVRÖSE, REKONSTRUKTION, HAGA, GAMLEBY SN, SMÅL.

rande Västerviks läroverks samlingar, måste väl tolkas som uttryck för åkerbrukskultur redan under andra perioden. Tvenne vackra slipstenar, den ena med stor konkav slipyta, den andra med 6 slipsidor, och 5—6 gånggrifttyper av flinta och sten från samma lokal förtjåna att i detta sammanhang nämnas. Analogt resonemang kunde göras för det sammanhängande gränsområdet Gamleby—Hallingeberg—Törnesfalla. Motivering är här dock svagare: 3 tunnackiga flintyxor, som emellertid funnits inom ett mindre område, följda av 11 gånggrifttyper. — Ett intressant tillskott till stridsyxkulturen utgör en nyligen upptäckt enmansgrav, hittills den enda kända från norra länsdelen. Sedan ett sammanhörande fynd av tvenne yxor, en tjockackig, bredeggad av flinta med bakåt böjd eggdel, alltså av jylländsk enkelgravtyp⁵, jämte en tjockackig rätmejsel av sten, gjorts vid schaktningsarbete vid Haga i Gamleby socken, företog under tecknad på riksantikvariens uppdrag

⁵ Otto Frödin: Über die schwedisch-dänischen Verbindungen in der Steinzeit, Opuscula, sid. 56.

undersökning av fyndplatsen. Därvid påträffades c:a $\frac{3}{4}$ m. under flata marken ett vid schaktningsarbetet något kringkastat röse, som på fig. 3 synes rekonstruerat efter hittarens anvisningar. Bland rösets stenar hade yxorna legat. Det redan genom flintyxan anmärkningsvärda fyndet är av så mycket större intresse, som det härrör från en enmansgrav — att en sådan här föreligger, är utom allt tvivel. — Det anknyter alltså såväl genom gravskick som inventarium till enkeltgravkulturen, fig. 5.

När de vita fläckarna på kartan undersökts, Rumskulla och Pelarne, nordligaste och nordvästra Tjust samt Tuna och Hjorted noggrannare, kommer kartbilden för de simpla skafthålsyxorna att visa jämn bebyggelse i norra länsdelen under stenålderns sista tid, i det närmaste lika tät som i söder, därom vittnar fig. 2.

Det är för tidigt att redan nu försöka draga slutsatser om invandrings- och spridningsvägar samt kulturcentra och om förhållandet mellan trindyx- och flintkultur, då det föreliggande materialet är alltför litet och dessutom blott hämtats genom tillfälliga uppteckningar från delar av här ifrågavarande område. Det kan endast pekats på vissa fyndanhopningar, — som på en kommande, fullständig karta möjligen bli täckta eller överflyglade — nämligen Gladhammar innanför Gåsfjärden, Slingsöviken och Verkebäcksviken samt trakterna omkring Gamlebyvikens innersta ände, båda dessa lokaler med sammanfallande komplex från trindyx- och åkerbrukstid. Det är frestande att av kartan utläsa vissa sten-

FIG. 5. TJOCKNACKIG YXA, FLINTA, HAGA, GAMLEBY, SMÅL.

åldersstråk: från Gåsfjärden (Gladhammar) längs Hallingebergs och Odensvi ådalar och sjöar upp till östgötska vattenleder samt från Gamlebyviken och havsfjärden Gudingen med den djupt inträngande viken Syrsan (mellan Lofta och Loftahammar) över Storsjön och

Storån (V. Ed) genom Uknadalen och småsjöar i Hannäs och Gärdserum vidare norrut. Stångån har nämnts i ett tidigare sammanhang. Tjust får helt sin karaktär av de många dalgångar och vattensystem, som genomlöpa landet i huvudriktning NV—SO, generalstabskartan, betraktad genom en historikers synglas, ger klart besked om forntida kulturvägar. Denna bebyggelsekaraktär skymtar fram i en del gamla ortnamn, främst sockennamnen V. och Ö. *Ed*⁶ samt *Dalhem* med den äldsta betydelsen av hem = bygden, i dalen; vidare, vågar jag förmoda, i en grupp kustortnamn på *—glo*.⁷ — Fig. 4 är en karta över gravar och borgar i Tjust från brons- och järnålder, förtecknade av F. Bærendtz⁸, Hj. Cullberg och undertecknad. Den har här tagits med för att visa, hur brons- och järnåldersbebyggelsen är förtätad kring de större vattenlederna, särskilt de tvenne ovan nämnda. — Slutligen kan jag ej underlåta att erinra om, hur den enhet i mångt och mycket, som Östergötland och Tjust i våra dagar bilda, går tillbaka på historiskt gripbara traditioner från Ståkeholmstiden, ja äger anor från kung Högnis sagoålder.

⁶ Jfr Adolf Noreen: Spridda studier II, sid. 87.

⁷ Jfr Elof Hellquist: Svensk etymologisk ordbok.

⁸ Fabian Bærendtz: Fasta fornlämningar i Södra Tjust och Fornborgar i Södra Tjust, Meddel. fr. Kalmar l. forn.-fören, III resp. I.

OM DET ÄLDRE TENNGJUTERIET I JÖNKÖPING

AV

ALBERT LÖFGREN.

Jönköping är en av de få städer i Sverige, där tidig grytgjutareverksamhet i större skala låter påvisa sig. Sannolikt har denna tradition bidragit till att Jönköping senare blir säte för ett tenngjutareämbete, ett av de fem som funnits i Sverige. Ett visst samband kan påvisas mellan gryt- och tenngjuteri. I norra Tyskland synes den första tenngjutareverksamheten utgå från grytgjutarna, grapengiesser, och först senare torde tenngjutarna, kannengiesser, genom utbrytning bildat eget hantverk. De båda hantverken äro ock länge förenade i samma skråorganisation. Så var förhållandet exempelvis i Hamburg enligt skrån från 1375¹, i Wismar enligt stadgan av 1387². Förhållandet i Rostock visar typiskt den allmänna utvecklingen. Där utfärdades 1482 den 16 maj en »Rolle» för de förenade gryt- och kannngjutareämbetena, deras protokollsbok av år 1575 bär titeln »Kannenger unde Grapenge-

ter ehr boeck», men den följande protoboken kallas blott »Das Amtbuch der Rostocker kannenger³. Grytgjutarna hava således då försvunnit ur ämbetet, de hava uppgått i andra hantverk. Samma utveckling låter flerstädes påvisa sig. I Stockholm utfärdades för de förenade gryt- och kannngjutarna en skråordning 1545 med slutet ämbete av 5 gryt- och 4 kannngjutare, men mot 1600-talets mitt försvinna grytgjutarna ur ämbetet och i stället uppträda i stigande antal stakmakare, klock-, styck- och gelbgjutare samt mässingsslagare. I Sverige förekomma kannngjutare senast från 1300-talets mitt, och deras skråorganisation torde i Stockholm varit utbildad redan på 1400-talet⁴.

Den äldsta grytgjutareverksamheten i Jönköping vore nog så intressant att söka närmare utforska, men tyvärr kommer man sannolikt ej så långt, då källorna med 1500-talets mitt börja sina. Man

¹ Rüdinger, O. Die ältesten Hamburgischen Zunftrollen und Brüderschaftsstatuten. Hamburg 1874, sid. 123.

² Burmeister, C. C. H. Alterthümer des Wismarschen Stadtrechtes, Hamburg 1838, sid. 52.

³ Stieda, W. Das Amt der Zinggiesser in Rostock. Jahrbücher d. Ver. f. Mecklenb. Gesch. u. Altert. kunde. LIII. Schwerin 1888.

⁴ Löfgren, A. Stockholms kannngjutareskrå, Sthlm 1925, sid. 8 ff.

FIG. 1. LJUSSTAKE, DALTORPA KYRKA, SMÅL. JON JONSSON, 1662. H. 17 CM.

vet att redan under tiden 1420—1520 verkat i Jönköping minst 11 grytstöpare, enligt längden 1456⁵ funnos minst 4, och under 1500-talet stiger antalet oavbrutet: längderna 1571⁶ upptar 8 grytstöpare och mantalslängderna 1591⁷ och 1594⁸ nämna 11, längderna 1609 och 1610⁹ upptaga 8 och 1619 har antalet stigit till 15 samt 1639 till 20¹⁰. I jordeboken 1695 upptages ännu ett tiotal. En del av dem hava levat i relativt goda ekonomiska förhållanden. De hade i allmänhet sin egen gård och jämväl hästar, kor, får och svin¹¹. Mot 1600-talets slut tyckes dock

⁵ Kjellberg, C. M. Jönköpings stads tänkebok 1456—1548.

⁶ Forsell, H. Sverige 1571, sid. 228. Bih. till Statistisk Tidskrift.

⁷ Städernas Acta Jönköping 1591—1642. Kammarark.

⁸ Sandbergs saml. yy 5422.

⁹ Sandbergs saml. yy 5432 och 5441, Kammarark.

¹⁰ Jönköpings stads hist. II, sid. 226 och 227.

¹¹ Sandbergs saml. yy 5462. J:s boskapslängd 1635.

FIG. 2. LJUSSTAKE, VÄRNAMO KYRKA, SMÅL. CHRISTIAN FROST, 1680-T. H. 23 CM.

näringsen avtaga. I specifikation 1687¹² nämnes av 14 grytstöpare eller änkor 6 »fattiga» och 1 »utfattig». Hantverket tyckes likväl haft en segare motståndskraft i Jönköping än annorstädes. I Stockholm kämpa grytgjutarna sin sista strid för sin existens på 1650-talet och den sista grytgjutaren i ämbetet dör 1680. I Jönköping får 1700-talets senare del se grytgjutarehantverkets undergång, från 1680—1780 dog i Östra församlingen 21 mästare och därefter förekomma de endast sparsamt t. o. m. 1700-talets slut.

Sannolikt hava grytstöparna i Jönköping redan på 1500-talet varit organiserade i skrå. Skrån 1621 för hantverkare i Uppland fordrade för bildande av äm-

¹² Sandbergs saml. yy 5733. Kammar ark.

bete endast 4 mästare och i detta såväl som andra avseenden var skrän säkerligen uppbyggd på allmän, gammal tradition. Grytgjutareämbetet i Stockholm blev genom skrän 1545 slutet till 5 mästare. Som jämförelse kan nämnas att kopparslagarna i Jönköping säkerligen under 1500-talet bildat ämbete, ehuru de till antalet varit färre. Deras låda och handlingar uppgivas hava gått förlorade i branden 1612. Ett bevis om skråorganisation bland Jönköpings grytstöparesyns man hava i anteckningen i tänkeboken 1611 om grytstöparnas beslut, att den som gör de andra förköp av gammal metall vid marknaderna skall böta till Kristina kyrka 3 daler. Ett avgörande bevis kommer dock fram först med rådstuvurättens prot. 1630 d. 3 april, då deras gille och ålderman omtalas.

Som av beslutet 1611 synes har deras arbetsmaterial utgjort grytmetall d. v. s. en blandning av koppar och tenn. Att så varit fallet visar ytterligare bl. a. konung Gustaf Adolfs förbud 1623 d. 8 febr. mot olaga handel med gammal koppar till förfång för grytstöparna. De idkade tydligen en typisk grytgjutareverksamhet och hava då sannolikt under 1400—1500-talen, då tenngjuteriet florerade i Sverige, sysslats liksom förhållandet var flerstädes jämväl med klock- och tenngjutareverksamhet. Några spår av denna äldsta verksamhet beträffande tennsaker torde dock numera ej kunna uppletas. Före år 1600 finnes i allmänhet knappast i Sverige några tennföremål bevarade med undantag av jordfynd. Till detta förhållande bidrogo flera omständigheter. Tennet så väl som kopparn var för köpmännen redan på 1400—1500-talen en be-

gärlig vara i och för export, såsom upprepade förbud mot sådan olaga handel visa. Styckgjuteriet under Vasakonungarna slukade stora kvantiteter gammal metall. Sålunda levererades till konung Gustaf I:s »byssegjutare» Jöran under åren 1540—1545 över 17 skeppund tenn. Vid metallstycketillverkningen tillsattes till vart skeppund koppar 1 lisp. 15 marker tenn, gammal grytmetall användes direkt utan tillsättning. En del av städernas skatt utgick tidvis i tenn. Från Jönköping lämnades exempelvis enligt konung Johans befallning 1580 en hjälpgård av 16 lisp. 13 skålp. tenn till gjutning va skytt, halva kartoger etc. Som allmän sed gällde ock att såväl gamla grytor och andra metallföremål som tennkärl stöptes om i nya formar. Förbrukaren såväl som tenngjutaren var angelägen om detta slags bytesaffär till ömsesidig båtnad. För de gamla tennsakerna erhöles nya mot ett ringa kontant tillägg, och tenngjutaren å sin sida kunde beräkna avance även på den gamla metallen. Utomlands existerade flerstädes lagligt skydd för tenngjutarens ensamrätt att uppköpa gammal metall såsom exempelvis i Lübeck¹³. I allmänna gryt- och kanngjutareskrän 1622 infördes exportförbud å tenn i avsikt att stävja köpmännens handel därmed. Slutligen har den s. k. tennpesten genom kristallisering av tennet (uppkommen genom inverkan av köld) fränt sönder det tennbestånd, som förut undgått förstöring.

I senare tid tyckes först mot 1600-talets mitt tenngjuteri i Jönköping uppstått såsom uteslutande näring. Man-

¹³ Warncke, J. Die Zimngiesser zu Lübeck. Lübeck 1922, sid. 75 ff.

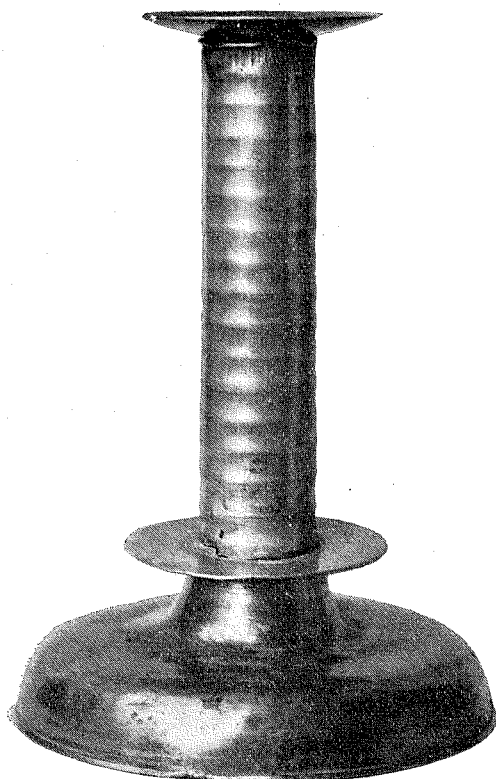

FIG. 3. LJUSSTAKE, TÅNNÖ K: A, SMÅL. DANIEL TENNGJUTARE. O. 1700. H. 22 CM.

talslängden 1639 d. 18 maj¹⁴ nämner en tennmakare, och den förste skråmästaren. Joen Joensson vinner mästarerätt för Jönköping av Stockholms kanngjutareämbete 1649 d. 14 apr.¹⁵. Han hade förut under några år idkat hantverket i Jönköping såsom bönhas, varför han fick erlägga böter till Stockholmsämbetet. Under 1600-talets senare del tillkomma

¹⁴ Jönköpings hist. II, sid. 227. Uppgiften har ej kunnat kontrolleras, men i J:s mantals- och boskapslängd 1639 d. 12 febr. och 1640 upptages ingen tennmakare. Smålands mantalsl. 1639 och Jönköpings läns mantalsl. 1640. Kammar ark.

¹⁵ Sthlms kanngj.-ämbetes prot. bok. Nord. Museum.

FIG. 4. BÄGARE, LARS ÖDMAN 1701.

ytterligare ett par tenngjutare Kristian Frost och Daniel tenngjutare. Ännu under 1700-talets förra hälft arbeta högst två mästare samtidigt. En del av dessa tenngjutare hava sorterat under Stockholmsämbetet, därifrån fått sin mästarerätt och där in- och utskrivit sina lärpojkar. Andra hava däremot idkat hantverket utan mästarerätt såsom frimästare d. v. s. utom skrå men med borgmästare och råds goda minne, i bästa fall som borgare. Dessa voro i ämbetsmästarens ögon bönhasar och behandlades som sådana. Ett exempel därpå visar Stockholmsämbetets strid 1731 med tenngjutaren Lars Lundvall d. ä. Inför ämbetet begärde borgmästaren och herredagsmannen från Jönköping Magnus Hök 1731 d. 23 febr., att den till frimästare i Jönköping av kommercekollegium och magi-

straten antagne Lars Lundvall måtte få förena sig med ämbetet och vinna mästareättighet. Älderman Melchior Beck svarade, att Lundvall under sina läro- och gesällår visat sig försumlig, varpå borgm. Hök framhöll att Lundvall ägde goda lovord för sina arbeten i Jönköping med omnejd samt inför magistraten uppvisat »prof på sitt lärde handtverk, som varit swarsgådt». Ämbetet framhöll däremot, »at dem är aldeles okunnigt, om han sielf giordt samma prof utan lär kunnat händt, at någon gesell det förfärdigat åt honom», samt resolverade, att Lundvall icke kunde antagas som ämbetsbroder, innan han för ämbetet uppvisat behörigt prov, förfärdigat i ämbetsmästares närvaro. Den 16 sept. s. å. infann sig inför ämbetet Lundvalls hustru Katarina Berg med ett intyg av borgm. och råd i Jönköping d. 4 aug. om mannens oförmåga på grund av sjukdom att själv infinna sig i ämbetet samt framställde ånyo begäran om mästarskap, vilket slutligen ämbetet beviljade, sedan hustrun lovat en »friwillig discretion til lådan». För denne »caverade registratorn i Stadsens Cancelli wälb:de Samuel Duhre.» Det var för erhållande av gesäller och lärpojkar, som frimästarne ofta sågo sig nödsakade att begära mästerskap av ett ämbete. En gesäll fick endast vid högsta nöd arbeta 14 dagar hos en bönhas och en lärpojke behövde för sin vidare befordran utskrivningsbevis från ett ämbete, eljest mottogs han ej i gesällskapen. Detta gällde överallt i norra Europa, där mästare och gesäller iakttago hantverksbruk och Gewohnheit, de mästare och gesäller, som förbröto sig i något avseende mot de »zunftiga» hantverksbruken eller

FIG. 6. SKÅL, LARS LUNDVALL D. Å. 1720. H. 10 CM. NORD. MUS.

eljest uppfört sig oredligt förklarades »skändade», och skymfbrev därom utgick till andra ämbeten inom hantverket. I Jönköping se vi ett exempel därpå från smedsämbetet 1650 d. 5 maj, då i gillestugan upplästes fyra brev angående personer, som »sig otillbörligt förhållit». Om tenngjutarnas speciella hantverksbruk redogöres i författarens arbete: Stockholms Kanngjutarekrå. — Först mot 1700-talets mitt uppträda 3 à 4 mästare i yrket i Jönköping, varpå ett tenngjutareämbete bildas 1762 med 3 mästare och en änka. Dess sigill återgives i J:s stads hist. II, sid. 218, fig. 61, ett mindre har ock existerat men tyckes numera vara försvunnet. Ämbetets protokoll 1762—1819 finnas i Vestinska saml., Uppsala. Deras låda, välkomma och övriga attribut hava tydligen förskingrats.

Beträffande tenngjutarnas i Sverige arbetsförhållanden och skråorganisation gällde den allmänna kann- och grytgjutareskrån 1622¹⁶ de allmänna skråordningarna 1669¹⁷ och 1720¹⁸ samt särbe-

¹⁶ M. S. tillhörigt kanngj. ämbetets låda. Nord. Museum, tr. hos Löfgren Bil. 13.

¹⁷ Stiernman, A. A. V. Commerce Förordningen etc. III, sid. 733.

¹⁸ Stiernman, A. A. V. Commerce Förordningen etc., V, sid. 453.

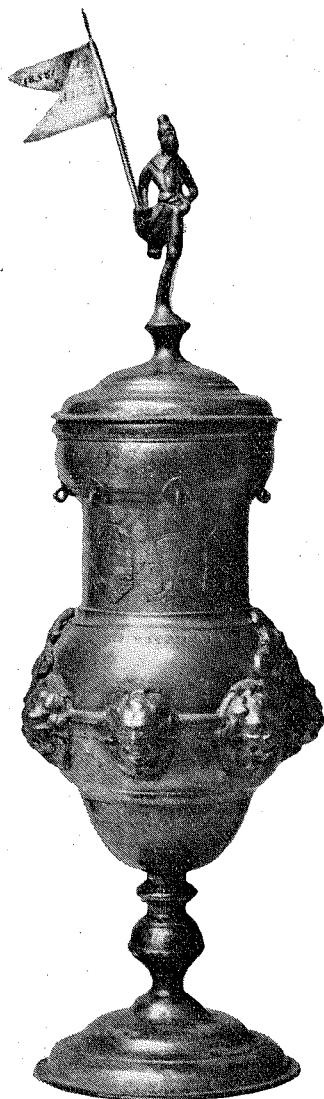

FIG. 5. SKOMAKAREGESÄLLERNAS I JÖNKÖPING
VÄLKOMMA; LARS LUNDVALL D. Å., 1731.
NORD. MUS.

stämmelser om tenngjuteriarbeten 1694¹⁹. För studiet av tenngjutarnas alster är stämplarnas tolkande av betydelse. Kra-

¹⁹ Modée, R. G. Publique Handlingar etc., sid. 199.

FIG. 7. DRYCKESKANNA; LARS LUNDVALL D. Y.
1766. NORD. MUS.

vet på stämpling av metallarbeten är i Sverige liksom utomlands av tidigt dato, för smeder påbjöds stämpling redan 1479, för guldsmeder 1485 och för kann- och grytgjutare 1545²⁰. Allmänna kann- och grytgjutareskrån 1622 art 2 § 8 föreskrev stämpling med mästarens stämpel och »derhoos' stände stadsens märke». Skrån visar emellertid ock, att tennet förarbetades i en bättre och en sämre sort, med »hel och half prowen». Liknande var förhållandet under 1400—1500-talen i norra Tyskland. Där användes åtminstone från 1500-talets slut vid stämplingen av den bättre tennsorten det s. k. trestämpelsystemet, d. v. s. mästare-

²⁰ Klemming, G. E. Skråordningar. Saml. utgiven av Sv. Fornskrift-Sällskapet, Stockholm 1856.

FIG. 8. BÅGARE; PETTER LAGERVALL, 1754.

stämpeln påslogs 2 gånger bredvid en stadsstämpel. I Sverige kan trestämpeln påvisas använd senast från 1620-talet, och det sämre tennet bör då jämligt skräns föreskrift burit en mästare- och en stadsstämpel. Med den ökade importen av utländskt tennarbete har emellertid mästarna vid 1600-talets mitt tvungits att förbättra tennets kvalitet, de börja förarbeta s. k. engelskt tenn samt införa därå det engelska tennets särmärke rosen samt senare från 1680-talet dessutom även ett ängelmärke. För de två sämre sorterna bibehålles det gamla stämplingsättet. Med förordningen 1694 förändrades stämplingen. Det bästa s. k. engelska tennet skulle förses med 4 stämplrar, som vanligen utgjordes av 2 mästare- och 2 stadsmärken, mellansorten stämplades med 3 märken, ett stads- och 2 mästare-

FIG. 9. SKOMAKARÄMBETETS I EK SJÖ VÄLKOMMA; G. LUNDEVALL 1760.

märken, och det sämsta slaget åsattes ett stads- och ett mästaremarke. Genom förordningen 1694 införes ock årtalsbeteckningen medelst årsbokstäver. Första serien börjar 1694 med A och slutar 1717 med Z, för andra serien från 1718—1741 användes likaledes stora alfabetet men

FIG. 10. TERRIN ; OLOF ARTEDIUS 1760. H. 24 CM.

vanligen med skrivstil, i tredje serien från 1742—1758, som 1758 slutade med r, brukades vanligen små bokstäver frakturstil, från 1759 med a till 1782 med z kom både små och stora bokstäver till användning efter mästarnas smak och godtycke, serierna från 1783 betecknades med stora bokstäver med index 2, 3 o. s. v. Från 1752 infördes som kontrollstämpel sveaskölden. I Jönköping hava dessa stämplingsprinciper tillämpats. Under 1600-talet förekommer trestämpelein för det bättre tennet, fig. 11—13. Rosastämplat tenn har hittills icke påträffats. Med 1700-talets början infördes ängelstämpelein

av tenngjutaren Lars Ödman på det s. k. engelska fyrstämplade tennet, fig. 15. Först mot 1700-talets mitt tyckes det fyrstämplade tennet hava börjat förse såväl med ängeln som med den krönta rosen, fig. 16. Lars Lundvall d. ä. har på 1730-talet använt sådan stämpling, och därefter blir rosen och ängeln vanligen ingående i fyrstämpelein. Mäster Gustaf Lundvall, ämbetets förste älderman, återinförde ängelmärket enbart såsom fig. 24 visar. En egendomlighet för Jönköpingsmästarna är det ofta förekommande bruket av företrädarens stämplat. Här och var i landsortsstäderna kan samma sed

iakttagas men ej så typiskt som i Jönköping. Lars Ödmans ängelmärke begagnades oförändrat av Lars Mellberg, se fig 18, det går igen hos Johan Brenning och efter honom har Olov Artedius, vilka senare dock ersatte stämpeln L—Ö med sina initialer IB och O—A. Mellberg har ock upptagit Ödmans mästar- märke, kannan, men tillsatt sina initialer L. M. B. Sannolikt hava Mellberg, Brenning och Artedius i tur och ordning övertagit Ödmans gamla verkstad. Ett liknande förhållande visar Petter Lagerwalls stämpling. Hans fyrstämpel för år 1744, fig. 21, visar Lars Lundwalls mästare- och stadsstämplar, endast ängelmärket, som han återger med en Justitiabild krönt av stadsvapnet, bär hans initialer P L. W. Senare uppträder dock även hans fyrstämpel med ros- och ängelmärke av mera allmän typ, fig. 22. Stadsstämpele återger den från stadsvapnet kända bilden. Endast hos Gustav Lundvall har provinsstämpele med Smålands bågskjutande lejon påträffats, fig. 24. Det hos guldsmederna vanliga äldre ortsmärket under form av en heraldisk lilja²¹ tyckes ej hava förekommit hos tenngjutarna. Efter 1752 kontrollstämpelas i Jönköping liksom annorstädes i Sverige allt tennarbete med den horisontalstreckade sveaskölden.

Med det begränsade antalet bilder, som stått till buds, kan endast några av de vanligaste formerna hos den äldre fabrikationen bliva representerade. Bilderna 1—9 äro samtliga äldre typer från 1600-talet och 1700-talets början, ehuru de även senare gå igen med de gamla sten-

och metallformernas övertagande av yngre generationer. Med rokokoterrinen, fig. 10, har höjdpunkten av deras konstskicklighet nåtts.

FIG. 11. JON JONSSON.

JON JONSSON.

Stockholms kannngjutareämbetes prot. 1649 14 april innehåller:

Företrädde Jon Jonsson ifrån Jönköpings stadh och uplade Eskepenningar 1 riksdal. och begärde embetet winna, hvilket honom blef bewiliat; allenast skulle han gifua för sit bönhaserij til Embetet 5 riksdal. och sedan fullgöra hwad skran innehåller och til nästkommande mårnessa 1649 upwisat sit mesterstykke, och betallte Joen Joensson för sit straff til Embetet ett silferstop om 9 lodh.» Han blev sålunda 1649 mästare, sedan han några år förut verkat som bönhas i Jönköping. Prov från hans verkstad visar en ljusstake, fig. 1. Den bär ingraverad datering 1662. Dess stämpel återger fig. 11. Två liknande stakar finnes i Rogberga kyrka, Småland.

I specifikationen 1687 och tomtlängden 1695 uppgivas hans änka och mågar äga gården nr 109. Änkan anges 1687 som »fattig».

FIG. 12. CHRISTIAN FROST.

CHRISTIAN FROST.

Han har drivit hantverket under 1600-talets senare del men var ej ämbetsmästare. I längderna 1687 och 1695 uppgives

²¹ Upmark, G. Gulds- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Stockholm 1925, sid. 372.

han äga gården nr 55. Fig. 2 visar en ljusstake från hans verkstad med stämpeln, fig. 12. Två liknande finnas i Hjo stads kyrka. I Kristinakyrkans inventarium 1726 upptages bl. a. en tennskål med 2 ringar given av honom. Dör i Östra församlingen 1699, 23 juli.

FIG. 13. DANIEL TENNGJUTARE.

DANIEL TENNGJUTARE.

Specifikationen 1687 upptar honom såsom utfattig och i längden 1695 hyr han hos Swen Simonssons änka i gården nr 160. Sannolikt har han då någon tid idkat yrket men var ej ämbetsmästare. I Jönköpings hist. III, sid. 300 förmodas hans namn vara Kankel, men mästaremärket, fig. 13 visar, ehuru mycket otydligt, snarare ett H. Möjligen har han hetat Hankel eller Henkel, som bättre låter förenligt med hans yrke. En ljusstake från hans verkstad finnes i Värnamo kyrka, Småland, fig. 3, bärande stämpeln, fig. 13. Märkena äro synnerligen slitna och dåliga, endast fågeln på pelaren och D äro fullt tydliga, varför reproduktionen måst starkt retuscheras. Initialen H är en förstärkt rekonstruktion och sålunda osäker.

FIG. 14. LARS ÖDMAN. FIG. 15. LARS ÖDMAN.

LARS PERSSON ÖDMAN.

Hos kanngjutaren Samuel Hult i Norrköping arbetade Ödman som lärpojke

från 1695, 16 mars, under fem år. Han synes hava kommit i lära på gamla dagar eller vid 32 års ålder. Fadern Per Svensson brukade ett hemman Ösby i Kvillinge, Östergötland. Redan 1705, 30 maj, infann sig Ödman i Stockholmsämvetet äskande mästerskap. Detta beviljades, och »förskonte» ämbetet honom på grund av medellöshet från att göra mer än två mästerstycken, en kanna med dess form och en flaska, dessa stycken uppvisades och godkändes inför ämbetet 1705, 20 juni. Han kallades i prot. 1705, 30 maj kanngjutare från Jönköping och höll sannolikt verkstad där redan 1701, då hans bågare, fig. 4, synes vara gjuten detta år, se nedan. Följande lärpojkar äro kända:

Ambiörsson, Lars, 1709, 21 mars (inskriven 1709, 10 dec.) — 1714, 1 maj.

Ardorsson, Christopher, 1716 i maj (inskriven 1717, 29 jan. på 5 år.)

Brynjelsson, Nils, 1719, 1 jan. (inskriven 1719, 6 juni på 5 år.)

Törngren, Jonas Thoresson, 1725, 11 maj—1729, 23 maj.

Under 1715 arbetade hos Ödman två gesäller Elias Stålfoth och Lars Lundvall, 1727 nämnes gesällen Gillis och en lärpojke, sannolikt Jonas Törngren. Sina omkostnader för mästerskapet 81 dal. k:m inbetalade Ödman till Stockholmsämvetet under åren 1705, 1708 och 1709.

Följande arbeten äro kända:

Rörchen eller bågare, fig. 4 med stämpeln fig. 14. Locket bär ingraverat inom bladranka: ANDREAS EKERBERGH 1722. Såväl årsbokstavstypen H som dateringen 1722 gör det troligt, att H avser årtalet 1701 och ej 1725. Bågaren är ett gott arbete, väl profilerat och avvägt, av sam-

ma typ, som rikligt förekommer i Tyskland från 1600-talets mitt, men varav i Sverige endast få exemplar äro kända.

Ägare författaren.

Tallrik av halvdjup form, diam. 21,8 cm. fyrstämplad och med årsb. Q (1709), Göteborgs Mus., nr 7449.

Dopskål med två gripkloformade handtag, höjd 9 cm., diam. 12,5 cm. Årsb. T (1712). Barnarps kyrka, Småland.

Lars Ödman²² har såsom farfader till den kände psalmdiktaren, författaren och teol. prof. Samuel Ödmann²³ blivit föremål för ett visst intresse. Han gifte sig 1702 med Kerstin Israelsdotter Häger likaledes från Kvillinge och fick med henne fyra söner och tre döttrar. Den äldste sonen Peter blev komminister i Bankeryd 1731, Israel tenngjutaregesäll, Gabriel kyrkoherde i Hjelmstryd 1762 och Johan kom i bokbinderilära. Sonen Israels bordsbrev²⁴, utfärdat av Jönköpings magistrat 1722, 17 sept., uppger moderns namn Kerstin Israelsdotter och bekräftar sålunda Wijkmarks uppgift i sin bok om Samuel Ödmann, avvikande från i äldre källor angivna Kerstin Gabrielsdotter Iser, vilket senare namn ock återgives i en handskrift 1729, 11 juni om släkten Ödmann av tenngjutarens son Gabriel²⁵. Efter hustruns död 1713 fick Ödman i andra giftet med Ingrid Torsdotter tre flickor (döda i unga år) och en pojke. T. o. m. 1715 hyrde Ödman i sadelmakaren Sven Myrbergs gård, vil-

ken han därpå inköpte. Efter mästartens död 1729, 11 febr. (11jan.?) torde änkan någon tid uppehållit verkstaden med sonen Israel som gesäll och övertogs den sannolikt av tenngjutaren Lars Mellberg 1731. Sonen Israel lärde tenngjutareyrket 1723—1727 hos Anders Winberg i Göteborg. Tenngjutaregesällen Gabriel Ödman, en sonson till mr Lars, arbetade i Jönköping 1767²⁶.

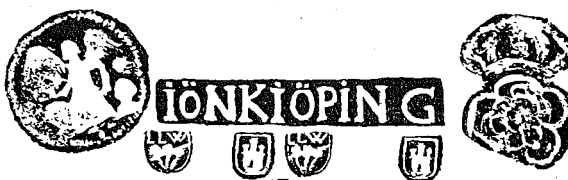

FIG. 16. LARS LUNDVALL D. Ä.

FIG. 17. LARS LUNDVALL D. Ä.

LARS LUNDVALL D. Ä.

Han arbetade 1715 som gesäll hos mr Ödman. Som synes av ovan relaterade tvist med Stockholmsämbetet blev Lundvall ämbetsmästare 1731, sedan han förut under åtskilliga år idkat yrket i Jönköping. En lärpojke Per Jönsson inskrevs 1731, 16 sept. Av magistratens ovan nämnda intyg synes att Lundvall en längre tid varit sjuklig och endast tidvis kunde uppehålla sig i verkstaden. Han dog 1733, 28 juni. Änkan Katarina Berg fortsatte verksamheten, tills tenngjutaren Petter Lagervall »konserverade» såväl henne som verkstaden, sannolikt mot 1730-talets slut.

²⁶ Jönköpings tenngj.:ämb. prot. 1767, 7 maj.

²² Möjligen skrev han själv sitt namn Ödmann.

²³ Wijkmark, H. Samuel Ödmann, Uppsala 1923.

²⁴ Sthlms kanngj.:ämb. handl. Nord. Mus.

²⁵ Meddelat i brev till författaren av läroverksadjunkten C. E. S. Ödmann, Strängnäs.

Jönköpings skomakaregesällers välkomma, fig. 5, är en rätt pampig barock-pjäas av hans hand. Den bär inskriptionen: *DETTA ÄR SKOMACKARE GESÄLLERNAS WÄHLKOMMA. FÖRSTÄDAREN ANDREAS FALCK ÄLTGESÄLLEN: ANDERS LINDQVIST DEN 28 MARTIUS.* Skriften är ordnad i två fält mellan en ingraverad stövel med årtalet 17—31 och två i relief gjutna bröstbilder i profil, en manlig och en kvinnliga. Stämpeln visar Lundvalls fyra småstämplor samt årsb. O (1731).

Bricka av oval form, djup med profilerad kant. Stämpeln, fig. 16, årsb. Z (1741). Brickan härstämmar från änkeverkstaden.

Skål med två barockhandtag, fig. 6. Med stämpel fig. 17, årsb. C. Nord. Mus. nr 32497.

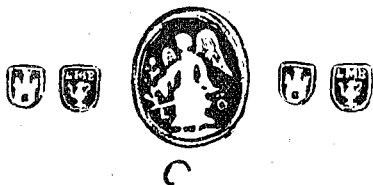

FIG. 18. LARS MELLBERG.

FIG. 19. LARS MELLBERG. FIG. 20. LARS MELLBERG.

LARS PERSSON MELLBERG.

Han gjorde sina lärospån i hantverket 1715, 18 aug.—1720, 12 maj hos mr Anders Winberg i Göteborg. I Stockholms mantalslängd 1721 upptages han som gesäll hos älderman Johan Johanssons änka. Mästarrätt för Jönköping sökte han i ämbetet 1733, 24 april samt förelades

vanliga mästerstycken, vilka uppvisades och godkändes 1733, 9 maj, »ehuru därpå funnes någre små fehl». Då han ämnade äkta en mästareänka, förskonades han med halva mästaregälden 5 dal. s:m. Änkan kunde knappast vara någon annan än Ödmans, vilkens verkstad han sålunda skulle hava övertagit. Till ämbetet erlade han kvartalsavgifter till 1742 Mikaeli. En lärpojke Magnus Pettersson Lund 1738, 8 nov.—1743, 9 maj är antecknad. Fig. 20 visar ett mästaremärke, som knappast kan tillskrivas någon annan. Årtalet 1731 är samtidigt inslaget med märkena och förutsätter att Mellberg några år bönhasat i Jönköping före mästerskapets erhållande. Bekräftelse härpå ger en ljusstake från Kinne-Vedum kyrka, Västergötland, bärande samma stämplor men årsb. O (1731). Mellberg dog 1744, 31 jan.

Halvstop med pel, av svagt konisk form, höjd 17 cm. Stämpeln fig. 20. Tillhör Herrestad kyrka, Östergötland. Årtalet 1731 har sannolikt påslagits vid kröningen.

Ljusstake på kvadratisk, profilerad fot med avfasade hörn och fyrkantigt refflat skaft. Höjd 21,5 cm., fotsidan 14,5 cm. Kinne-Vedum kyrka, Östergötland. Stämplad med tre märken lik fig. 20 men med årsb. O (1731) i stället för årtalet.

Ljusstakar 3 stycken på 8-kantig fot, höjd 12 cm. Fyrstämpel lik fig. 18 (utan ängelmärket) med årsb. A (1742). Svaltorp kyrka, Småland.

Skål på rund, låg fot och två handtag lik fig. 6. Trestämplad fig. 19, årsb. A (1742), höjd 11 cm., diam. 20,3 cm. Nord. Mus. nr 32498.

Sockenbudskalk höjd 9 cm. med patén

diam. 7,5 cm. Kalken stämplad som skålen fig. 19 men årsb. oläslig, patenen ostämplad. Finnekumla kyrka, Västergötland.

Stockmakaregesällernas i Jönköping välkomma 1744. Stämpeln fig. 18, årsb. C (1744). Nord. Mus. nr 81102 a.

FIG. 21. PETTER LAGERVALL.

FIG. 22. PETTER LAGERVALL.

FIG. 23. PETTER LAGERVALL.

PETTER LAGERVALL.

Arkivuppgifter om honom äro sparsamt förekommande. Han kom från Jönköping till Stockholm 1736, 15 juni och antogs i arbete som gesäll hos mr Daniel Björkman. Redan den 29 juni s. å. utvandrar han och blir först synlig igen som frimästare i Jönköping, gift med Lars Lundvalls änka Katarina Berg i slutet av 1730-talet. Sonen Johannes Lagervall, tenngjutare i Jönköping 1765, föddes 1740. Mr Petter dog före 1753, då änkan Berg upptages i stämplingsprotokollen och driver verkstaden till 1765, då den övertages av sonen.

Tallrik flat med diam. 22 cm. Stämplarf. fig. 21 med årsb. C (1744). Nord. Mus. nr 71086 c.

Skål lik fig. 6, på rund, låg fot med diam. 19 cm., höjd 18 cm., tréstämplad lik fig. 23 med årsb. L (1752). Nord. Mus. nr 32496.

Skål lik ovan med årsb. N (1754). Nord. Mus. nr 32495.

Bägare med höjd, fig. 8, stämplarf. lik fig. 23 men årsb. N (1754). Ägare: Författaren.

Tallrik flat med rokokokant i 5-pass, stämplarf. fig. 22 men årsb. A (1759). Nord. Mus. 41314 a, e, g.

Bägare medelstor, stämplarf. fig. 23 med årsb. F (1765). Nord. Mus. Löwenadler nr 687.

Kryddask på fyra låga fötter, stämplarf. lik fig. 23, årsb. oläslig. Nord. Mus. nr 48589.

JOHAN BRENNING.

Han lärde yrket 1729, 21 nov.—1731, 4 juni hos mr Olof Molin i Linköping. Som

gesäll arbetade han någon tid i Stockholm och utvandrade 1736, 23 juni, återkommen 1741, 24 maj från Königsberg antogs han hos mr Melchior Beck i Stockholm och utvandrade åter 1743, 21 juni. Antagligen arbetade han någon tid i Jönköping och infann sig 1746 i ämbetet i Stockholm begärande mästarerätt för Jönköping. Som mästerstycke förelades honom ett hamrat fat med form av sten och en tvåkannsflaska »innan och utan polerad med kork, skruf och nyckel», dessa stycken uppvisades och gillades i ämbetet 1746, 16 maj, och Brenning antogs till »mästare och ämbetsbroder i Jönköping». Omkostnaderna för mästerskapet uppgingo till 67 dal. 16 öre k:m. Sannolikt övertog han Mellbergs verkstad. Hans ängelstämpel visar Ödmans ängelbild, med I—B, varjämte ingår i fyrstämpeln även den krönte rosen. Mästartemärket visar Guds lamm åt höger (heraldiskt) i sköld med I—B över fanan²⁷. Brenning erlade kvartalsavgift till ämbetet 1751, 15 maj, med 21 dal. k:m och dog kort därpå. Änkan Brigitta Swartz gifte om sig med Olof Artedius, mästare i Jönköping 1753.

Tallrik flat, fyrstämplad med ängel- och rosamärke samt årsb. H (1749). Nord. Mus. Löwenadler nr 199.

Stop med höjd 10,5 cm., trestämplad med årsb. L (1752). Bankeryd kyrka, Småland.

GUSTAF LUNDVALL.

Sannolikt son till tenngjutaren Lars Lundvall d. ä., född 1724 och död 1770,

²⁷ Tillräckligt tydlig bild för reproduktion har hittills ej anträffats.

FIG. 24. GUSTAF LUNDVALL.

12 jan. Han lärde yrket i Jönköping och kom till Stockholm 1751, där han fick anställning som gesäll hos mr Nils Bergs änka. Som örtgesäll nämnes han i gesäll protokollet 1751, 22 dec. och utvandrar 1752, 19 mars, tydligen ned till Jönköping, varifrån han i brev till ämbetet uppläst 1752, 6 maj, begär att vinna mästerskap på grund av magistratens i Jönköping prot. 30 mars s. å. om tillstånd att bosätta sig i Jönköping och där bli borgare. Som han varit förtänksam nog att medsända 60 dal. s. m. till lådan, vilfors hans begäran utan invändning — och utan mästerstycken! Han är en av de tre mästare jämte änkan Berg, som 1762, 5 april bildade Jönköpings tenngjutareämbete och utsågs till dess älderman. För den föregående tiden hade han erlagt kvartalsavgifter till Stockholmsämbetet. Under åren 1766, 69 och 70 har han enligt kontrollverkets protokoll ej låtit stämpla arbeten. Sonen Niklas Lundvall blev mästare i Jönköping 1781. Följande lärpojkar äro antecknade:

Grönander, Johan Andersson 1762 5/3 —1766 4/11.

Larsson, Carl 1763 23/6—1769 11/3 (utskriften hos Lars Lundvall d. y.).

Lundvalls arbeten tyckas vara sällsyn-
ta, endast välkommen nedan är hittills
upptäckt.

Skomakarnas i Eksjö välkomma 1760
fig. 9 med stämpeln fig. 24, kontroll-
stämplad med sveaskölden. Ingravering:
Åld: man Mag. HERNANDER 1760 BISIT:
PETTER FOGELLMARK. Nord. Mus. 43905.

FIG. 25. OLOF ARTEDIUS.

OLOF ARTEDIUS.

Han gick sina läroår 1738, 15 maj—
1743, 9 maj hos m:r Daniel Larsson
Björkman i Stockholm och »inskådades»
som gesäll hos honom 1743, 24 maj,
»brachte den Gruss von hinten den ofen»,
som gesällspråket benämner den för-
sta gesällanställningen. Någon tid ar-
betade han i Åbo, åtminstone under 1750,
varifrån han vid förnyad anställning hos
Björkman 1750 15 oktober anges åter-
kommen, samt utvandrade 1751 22 okto-
ber. Sannolikt blev han på sin färd sö-
derut kvar i Jönköping, ty 1753 16 juni
uppvisades i Stockholmsämbetet magi-
stratens i Jönköping prot. utdrag 21
mars med tillstånd för Artedius att ned-
sätta sig i staden och vinna burskap, och
begärde Artedius mästarrätt för Jönkö-
ping, vilket ämbetet beviljade, »medan
thet hade hans färdighet i professionen
bekant» och emot erläggande av 150 dal.
k. m. till lådan. Han övertog Brennings
verkstad och sannolikt även hans änka.
I Stockholmsämbetets prot. 1754 16 maj
uppgives han som skyldig »för des Antes-
sor» (Johan Brenning) till lådan 46 dal.
26 öre, som avbetalades jämte kvartals-
avgifter åren 1754, 56, 58 och 61. Hans

stämplar visa Ödmans ängelmärke med
O—A vid sidorna, den krönte rosen är
Brennings likaledes med O—A samt fyr-
stämpeln fig. 25. Även en annan typ på
mästaremärket förekommer visande en
fortunafigur i sköld med O—A vid sidor-
na. Den senare typen återfinnes jämte
ängel- och rosamärkena på fatet till ter-
rin fig. 10.

Artedius är verksam vid ämbetets bil-
dande 1762, antages då till bisittare och
efter Gustaf Lundvalls avgång 1766 till
älderman. Prot. 1778 9 mars förmäler,
att Artedius överlätit till m:r Lars Lund-
vall d. y. sin rätt till ämbetets metall-
formar, och fr. o. m. 1780 upptages han
ej i kontrollstämplingsprotokollen. Möj-
ligen har han nedlagt verkstaden.

Följande lärpojkar äro antecknade:

Roos, Sven, 1762 5/3—1764 22/11.
(Blev mästare i Göteborg 1767.)

Höijer Peter 1764 20/4—1769 11/3.

Frisch, Sven 1766 19/3 på 4 år.

Sonen Martin Artedius blev gesäll i
ämbetet 1787 21 maj och 1791 mästare i
Norrköping.

Tallrikar flata och djupa, fyrstämp-
lade med ängel och ros, årsb. N (1754)
Nord. mus. Löwenadler 77, 270.

Tallrikar lik föreg. med årsb. C (1761)
Nord. mus. Löwenadler 56, 258.

Terrin rund med fat, rokok, höjd 24
cm., fatdiam. 34,3 cm., stämplars fig. 25
med årsb. B (1760). Ägare: Författaren.

Fat ovalt med uddig kant, längd 48,5
cm., bredd 37 cm. Fyrstämpelat med både
monogram- och fortunamärket. Årsb. O
(1772). Nord. mus. nr 42015.

De prov, som finnas bevarade från det
äldre tenngjuteriet i Jönköping, ådaga-

lägga, att produktionen därstädes i godhet och konstnärlighet stod på samma höga ståndpunkt som i Stockholm. Terrinen av Artedius visar mästarens förmåga att lämpa även rokokons svårutförda buktande ytor och linjer till metallens möjligheter och krav. Ytans lekande böljor får fram metallens alla färgskiftningar med dagrar och skuggor, linjefältens varierande bredder ger rytm åt färgspelet och den mjuka buktande konturen lugnar och samlar de livfulla ytorna till harmonisk formfulländning. Man erinrar sig osökt Stockholmsämbetets vitsord om Artedii »färdighet i professionen». Terrinen visar icke blott konstnärlig begåvning, dess utförande har ställt krav på högsta grad av konstskicklighet. Det är för att med denna terrin visa hantverkets fullkomning i Jönköping, som skildringen måst taga med mästarna Gustaf Lundvall och Artedius och så-

lunda gå in på ämbetstiden efter 1762, vilken med sina bevarade protokoll eljest snarare bör räknas till det yngre tenngjuteriet i Jönköping.

Hantverket i sin helhet skall skildras i det av författaren och Nord. Museet planerade bokverket Det svenska tennjutarehantverkets historia i Sverige, varav första delen är tryckt och denna höst utkommer. Som undersökningarna om Jönköpingsmästarna ej ännu systematiskt genomförts, har skildringen ovan många luckor, eventuellt möjligen även misstag, vilka skola fyllas och kompletteras i nämnda arbete. Önskligt vore om det gamla, intressanta Jönköpingshantverket med sina många underlydande mästare i sydvästra Sveriges städer kunde behandlas såsom ett avslutat helt på samma sätt som Stockholmsämbetet, vilket ock möjligen kan åstadkommas, om intresse därför kan påräknas.

OM ORTNAMN AV TYPEN ALSEDA.

AV

J. SVENNUNG.

I Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening 6 (1922) sid. 52—67 har prof. Hj. Lindroth under rubriken »En småländsk ortnamnsgrupp» behandlat namntypen *-ryda* i Småland. Till denna grupp för han ock, fast med åtskillig tvekan, några namn på *-(h)eda*, eller rättare *-seda*, bl. a. sockennamnen Alsedda (Alsheda), Bäckseda (förr Bexheda) och Åseda (Åsheda). Då stavningen av namnet Alsedda nu blivit aktuell genom församlingens anhållan hos k. m. t., att den officiella namnformen måtte bli Alsheda, må det tillåtas mig att med följande rader bidra till tolkningen av denna ortnamnstyp.

Först anför jag namnens skriftformer i tidsföljd:

1. *Alsedda* (nuvarande uttal: ållsta). de alsidum myrisbodom skiri ... ske-dom & vrixstadum in nyuthungia 1290 (brev av biskop Bengt i Linköping, SD 2, s. 88¹). — alsydha Myrisbodhe ... sketha 1300 (SD 2, s. 323, 324). — alsidh, My-

risbothi ... Sketha 1300 (SD 2, s. 327). — alsid 1300 (dito). — de alsidhum 1307 (SD 2, s. 489; gammal avskrift). — in alsidhom 1328 (SD 4, s. 42). — de ... skethe ... de parochia alsithum 1337 (SD 4, s. 581). — in villa alsidhum nyudhungie 1339 (SD 4, s. 686). — de alsidhum 1341 (SD 5, s. 58). — de Alsithum 1343 (SD 5, s. 192). — In aalsidhæ 1344 (SD 5, s. 286). — in aalsedhum ... et myrisbodhum 1347 (SD 5, s. 663). — — Alsydha 1359 (SRP 1, s. 135)². — Alsidha 1376 (SRP 1, s. 370). — Alsidha 1384 (SRP 2, s. 56). — Alsidha i Nydhungia 1388 (SRP 2, s. 150). — apud ecclesiam Alsidha 1393 (SRP 2, s. 250). — i Frøredhom i Jæredhe sokn, i Alsedha sokn Æmbult., item Rudhu i Mørlunda sokn 1401 (SD ns 1, s. 51). — herra Hanus, prouaster i Alsidhum 1402 (SD ns 1, s. 168). — domini Johannis in Alsidhom, prepositi 1404 (SD ns 1, 358). — i Lindeberghe i Alsedha sookn i Østra hæret liggiandis ... hærrer Hannessa ii

¹ SD = Svenskt Diplomatarium; ns = ny serie fr. 1401. SRP = Svenska Riksarkivets pergamentsbrev. GIR = Kon. Gustaf I:s Registratur. KHA = Kyrkohistorisk årsskrift.

² Säkerligen moderniserad är skrivningen Alsheda i SRP å följande ställen: 1, s. 183 och 194 (år 1364), s. 435 (år 1379).

Alsidhom 1405 (SD ns 1, s. 407). — i Alsedhe sogn i Østra hæriddh (dito; på fransidan). — en gardh i Nyaby i Alsidha sokn 1411 (SD ns 2, s. 354). — herra Hanis i Alsidhe, prowast i Nywdhunge 1411 (SD ns 2, s. 401). — herra Hannesa i Alsedhum, proaster 1411 (SD ns 2, 419). — Nyaby i Alsedha soken ... herra Hannesa i Alsedhum, proast 1413 (SD ns 2, s. 644 f.). — herra Hannus innan Alsedhum kirkioherra 1417 (SD ns 3, s. 239). — herra Hanus Gudhskälsson i Alsidhum 1418 (SD ns 3, s. 345). — Alzede 1503 (avskr. i R. A., sign. S. A., AV, nr 1394, publ. Kyrkohist. Årsskr. 21, s. 260). — Alseda 1503 (avskr. i Alseda kyrkbok³, KHÅ 21, s. 261). — de Alsedde 1505 (Håhl, Linköp. Stifts Herdaminne 1, s. 89). — her Joen i Alsedha 1533 (GIR 8, s. 303). — Alzedhe Presthegäld 1543 (GIR 15, s. 519). — Alzede sockn 1547 (två gånger; GIR 18, s. 362). — Skeggeby udi Alzede sochn 1552 (GIR 23, s. 350). — Alzheda uppträder i den nyssnämnda kyrkboken, även i de avskrivna medeltidshandlingarna, vilkas stavning tydligen ej alltid är originalens. Där träffas ock formerna Alzhedha 1627 (orig.; KHÅ 21, s. 265); Alsheda 1661 (dito, s. 266).

2. Bäckседа (nuv. uttal: bakksta).

Petrus sacerdos de beksith⁴ 1305 (SD 2, s. 443). — de his parochiis Niudhungie, uidelicet ... bechsid skædhæ ... frørid ... sthocharyud ... hialmered ... 1300—1310 (SD 2, s. 699). — domini folkonis jn

³ Alsheda och Schede Sochnars Rekenskapz-book började föras år 1600 av kyrkoherden Petrus Laurentii Moringius (1597—1626). De i densamma avskrivna medeltida och 1500-talshandlingarne äro publicerade i Kyrkohistorisk Årsskrift, årg. 21, sid. 258—274.

⁴ Skrivet med typen *thorn*.

becsethum 1343 (SD 5, s. 167, gam. avsk.). bexsedhe fierdwnggh wthij östhrahæredt 1526 (GIR 3, s. 40). — Bexede prestegård 1551 (avskr., GIR 22, s. 312). — aff Beckzseda i Östreherade 1551 (dito, s. 477). I senare tid även Bexheda.

3. Åseda (nuv. uttal: åussta).

de asydum 1345 (SD 5, s. 496; Sparres avskr.). — Øthgesrydh i Asidha sokn 1402 (SD ns 1, s. 110; Sparres avskr.). — i Asidha sochn 1404 (SD ns 1, s. 367; Sparres avskr.). — her Ion i Åsidhum 1420 (SD ns 3, s. 616; Sparres avskr.). — her Karl i Åseda 1536 (GIR 11, s. 41). — Stymbetorp i Åseda sochen 1552 (GIR 23, s. 230). — Åsseda Nöthebäck och Granhult 1553 (GIR 24, s. 159). — I senare tid felaktigt Åsheda.

Jämförligt med dessa tre sockennamn är gårdsnamnet Dalseda (Dalsheda), som skrevs Dallsedaa 1633 (Smål. Archivet 3, s. 182). Nuv. uttalet är dällsta.

Dessa namn för Lindroth till -ryda-gruppen med följande anmärkning: »Typen har, om den är säker, uppkommit så, att r i -rydha fallit bort efter ett s, som slutar förleden. Men i samtliga fall föreligger en viss möjlighet till annan tolkning av efterleden.» Om Alseda: »Materialet pekar nästan snarare på vidh, 'skog', än på rydh(a) (även lidh, 'slutning', som är representerat inom socknen, torde ej vara helt uteslutet). I fråga om förleden är det säkerligen, trots att det är fråga om sockennamn, rätt vågat att gissa på det gamla *al (got. alhs), 'tempel'. Snarast är det fråga om trädnamnet al — om terrängen kan ha passerat därför.» Om Bäckседа: »Ock-så här förefaller 'vidh' böra ha försteget,

om dessa äldsta former skola avgöra ... Förleden är naturligtvis 'bäck'.» Om Åseda: »Att välja på också här närmast -vidha och -rydha. Förleden är 'äs'.»⁵

Låt oss nu taga lokalförhållandena i betraktande!

Det för Alseda kyrkby utmärkande (efter kyrkbyn har socknen fått sitt namn, såsom tydligtvis även är fallet i Bäckседа och Åseda) är dess läge intill Alseda mosse vid Alsedabäcken. Kyrkbyn omfattar ju endast ett fåtal gårdar, som skiftet flyttat något isär; ursprungligen har emellertid den äldsta bebyggelsen säkerligen varit vid bäcken, ungefär där den gamla viktiga landsvägen Eksjö—Oskarshamn går över densamma. Kyrkan och prästgården ligga vid landsvägen ett par hundra m. NV om bron över bäcken, där ännu i dag alar växa.

Bäckседа by ligger i dalgången av en gren utav Emån, som här har en rätt ringa bredd. — Åseda kyrkby ligger i den viktiga knutpunkten av fem vägar, där den V—Ö flytande Badebodaån övergås. Dalseda är en gård belägen i en tydligt markerad dal, i vars botten en liten rännil (jämte järnvägslinjen) löper, parallell med och nära invid landsvägen Hvetlanda—Alseda.

Alla dessa platser ligga sålunda vid något vattendrag eller åtminstone i en däl. För att taga Alseda till exempel är det, synes det mig, omöjligt att i namnet söka ett 'lidh', sluttning, eller 'vidh', skog.

I stället synas dessa fyra namn, som

⁵ L. för till denna grupp även bynamnet Tvinnesheden (Nottebäcks sn, bredvid Åseda). Då ortsuttalandet är tvinnshea, torde det ej höra till -seda-namnen.

alla återfinnas inom ett snävt begränsat område i sydöstra Jönk. län och nordöstra Kronobergs län, böra härledas ur ett substantiv, besläktat med fsv. sidher, 'sid', 'långt nedhängande' etc. och nusv. adjektivet *sidlänt*. Redan 1872 ville Karl Sidenbladh härleda dessa ord ur 'sid' = ett sankt, vattendränkt ställe⁶.

Söderwall anför under rubriken sid. ? , ett ställe ur ett diplom från år 1328 om en plats i Tystberga socken i Södermanland: *pertinencijs vero quibuscunque in parochia Thysteberghum wlgariter dictis sydher exceptis*. Espersen förtecknar i Bornholmsk Ordbog (1908) ordet sid (med långt i) = 'en liden Dal'.

Man jämföre det substantiv *sidh = isl. *sid⁷, som av Falk-Torp förutsattes för fsv. um sidher (jämte um sidh, um sidha) = isl. um sid(ir) = omsider.

I flera svenska dialekter och även i norska kvarlever ett subst. sidd, f., = 'däld, fördjupning, sank ort', även = 'utsträckning nedåt, sidhet'. Dahlgrens Glossarium över föråldrade ord upptar t. ex. från år 1756 belägget: »... nyttjade sidderna till äng». I Rietz' dialektlexikon finna vi även sammansättningen 'kärrsidd' från Småland. Detta subst. återfinnes i da. sidde, nyisl. sídd, f., och återgår på ett urgermanskt *sidhitho; det förhåller sig till adj. sid (fsv. sidher; isl. sídr) som subst. bredd (fsv. bred, bredh, breedh; isl. breidd) till adj. bred (fsv. bredher; isl. breidr), höjd (fsv. högdh, högth, høgh, hødh) till adj. hög, längd (fsv. længd, lengdh) till lång, vidd

⁶ Statistisk tidskrift 1872, s. 99.

⁷ Med *d* betecknas här s. k. stunget d.

(fsv. widd, widh, j widdhinne; isl. vídd; da. vidde) till vid (fsv. vidher, isl. vídr).

En annan avledning av adj. sidher⁸ är som bekant subst. sida, som i bet. 'kant, strand, kust' förekommer i flera ortsnamn (jfr *Bålgaardssida* 'die Südküste von Finnland', behandlat av H. Gering i *Namn och Bygd* 12 [1924] s. 121; *Sidan* i *Ärtemarks sn, Dal*, och det norska *Elgesidhe* [1492] i *Oddernes, Lister och Mandal amt, m. fl.*⁹). Att icke detta ord

⁸ Adjektivet sidher, 'sid', 'lågt liggande' känna vi från olika traktens namn. Om byn Sidsjön i Jämtland se J. Nordlander i *Sv. Fornminnesfören. tidskr.* 9, s. 303 (*Sijdsio* 1437, *Sidsjö* 1517, *Sidsjö* 1565, *Sitziö* 1566, 1567, *Sittsiöö* 1611). Likaså *Sidsjö* by i *Selånger* i *Medelpad* (*Sijttisjö* 1535, *Siissiö* 1543). Båda ligga vid vatten, som bära namnet Sidsjön, och ha tydligen uppkallats efter dem. Hellquist (*Sjönamn* s. 526) för hit även sjön *Selången* eller *Sidlången* i *Långsjö sn, Smål.* (*Sidholanger* i *Sidholangsenda* 1349, *Sisjön* i *Västmanland* och *Sitjärn* i *Värmland*. Jfr även *Sidhawikahulte* i *Wigharstadha sokn* 1407 (*Sedingehult?* i *Virestad sn, SDns* 1, s. 639).

⁹ Rygh, *Norske Gaardnavne* IX, s. 17.

döljer sig i *Alsida* etc., utan att man i stället måste anta en pluralform - *sidha*, framgår av de gamla skrivningarna *alsid*, *beksidh*, *bechsid*. Genom sin trycksvaga ställning har dess vokal förkortats och omkring 1340 övergått till e; i folkmålet har den sedermera fullständigt gått förlopad och d har så på grund av grannskapet med s blivit t (ällsta).

I de olika namnens förled ser jag trädnamnet *al*, vidare *bäck*, *å* och *dal* — allt ord, som stå i samband med vatten och sidlänthet. I *al-* och *dal-* är vokalen öppen och kort; att *l* ej är tjockt utan tunt, må sammanställas med sammansättningar i dialekter som *hallstop* och *halvstop*, *hallspann* och *halvspann* o. dyl.

Stavningen - *heda* är, som synes, ej ursprunglig utan oäkta. Vokalen i *tal*ar ju mot antagandet av slutleden -*hed* eller -*ed*; likaså *naturförhållandena*.

ANDERS ERIKSSON I ÅS.

AV

SIGURD ERIXON

I inre delen av södra Halland och södra och sydvästra Småland, delvis också i angränsande trakter av Skåne och Blekinge har bondemåleriet blommat i en säregen form och i en ålderdomligare gestalt än i någon annan svensk landsände. Inom Europas folkkonst äger detta måleri knappast någon lika betydande motsvarighet. Det torde endast vara Dalarna och södra Norrland, som på allvar kunna tävla med Sydsverige på detta område. Söder om denna målarzon vidtager det skånska textilområdet, som inom sin art står utan medtävlare i riket.

Det torde icke vara en tillfällighet, att det relativt smala landbältet, huvudsakligast skogsbygd, närmast ovanför Skåne ernått en dylik särställning. Det har legat liksom förskansat inom sina skogar, myrar och ljunghedar, som hållit tillbaka kulturböljorna från söder och väster och i skydd av denna fördämning, som spelat en stor roll för hela Götalands kulturgeografi, ha en mängd ålderdomliga företeelser bibehållits, som vi kunna sammanfatta under namnet loftstugukulturen,

vilken särskilt utmärkts genom att ryggsstugan med loftbodar vid gavlarna levat kvar ända fram till våra dagar. Det är inom dessa stugors väggar, som det sydsvenska måleriet frodats i form av färgstarka och figurrika »bonader», vilka ända fram till nutiden bevarat sin gamla karaktär av högtidsprydnader — särskilt för julen — vilkas färgskala och dekorativa karaktär är en produkt just av denna miljö med dess halvskymning. De äldre bonaderna äro alla målade på väv, endast de yngre äro av papper. Det finnes ingen verklig gräns vare sig i benämning eller användning mellan målade och enbart vävda bonader inom detta område och häri ligger en tydlig fingervisning om att det sydsvenska måleriet utgör en direkt fortsättning av äldre textila traditioner. Det bestyrkes också av de bildvävnader från medeltiden, som påträffats i övre Sverige och av det vi veta genom litterära källor om bruket av textil rumsutsmyckning i Norden under vikingatiden och medeltiden.

Metoden att smycka dessa vävvåder med målning kommer norrifrån. Redan

FIG. 1. MÅLAD VÄGGBONAD, ANDERS ERIKSSON, 1798.

under romansk tid plögade man ju ganska allmänt förse kyrkornas väggar med målningar, säkerligen även detta till ej ringa del beroende på textila förebilder. Det blev under 1400-talet till ett ledande mod i Sveriges mest centrala bygder kring Mälaren och vann där tidigt insteg i slott och borgarhem samt till

slut även hos allmogen. Man börjar mer och mer kunna följa, hur denna svenska tradition sedan utstrålat åt norr och söder för att slutligen troget bevaras hos bönderna. Även här uppkommo målade bonader genom korsning mellan textil och målartradition. Vi möta också uppgifter om dylika bonader både i slott

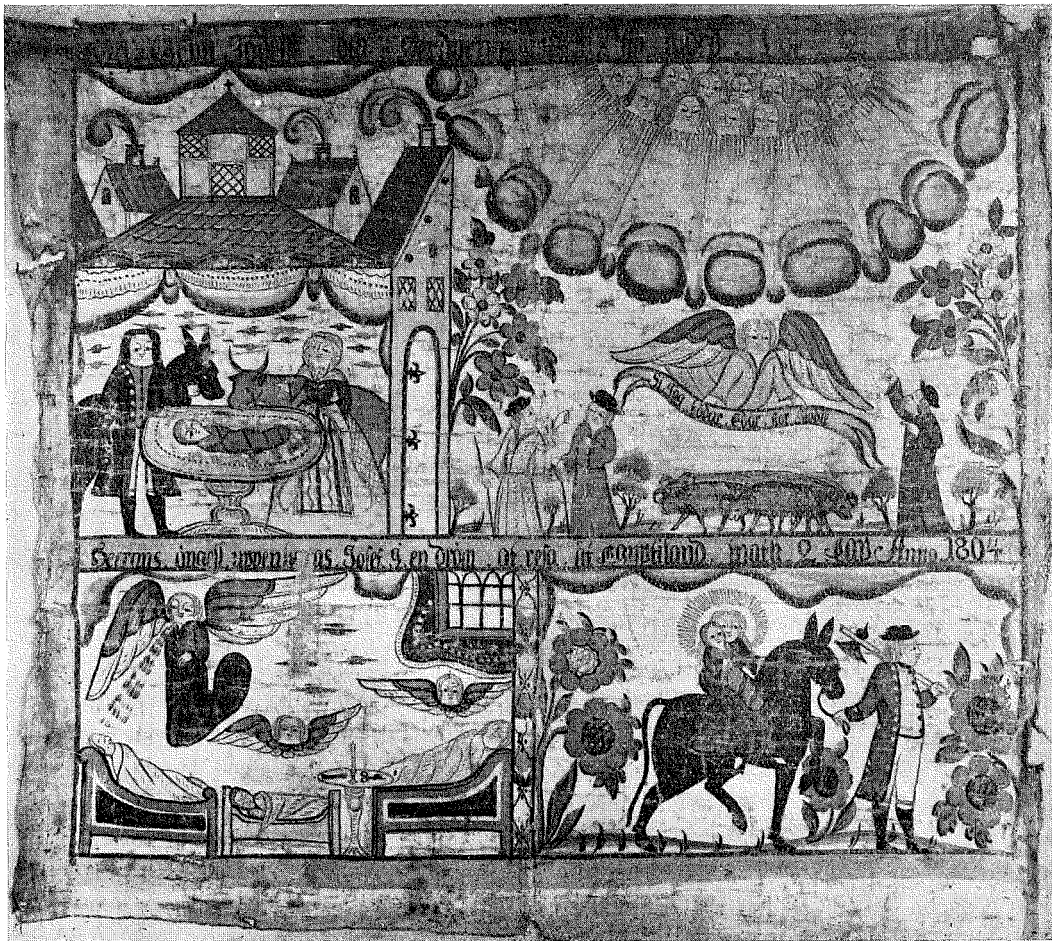

FIG. 2. MÅLAD VÄGGBONAD, ANDERS ERIKSSON, 1804.

och prästgårdar under 1500- och 1600-talen och de äldsta bevarade allmogemålningarna av detta slag i övre Sverige äro från dessa båda århundraden. Därefter segrade den fasta väggdekorationen i övre och mellersta Sverige och det gamla bonadsmåleriet fortsatte i typisk form endast i Sydsverige. Att det där vann en sådan blomning och utvecklingsstyrka måste bero på inflytande från Skåne.

Det är således i beröringsområdet mellan Skåne med dess utpräglade textilkultur och Mellansverige med dess från Mälardalen inspirerade målartradition, som det smäländsk-halländska bonadsmåleriet, en syntes av båda, egentligen utgår.

Ehuruväl man ifråga om kulturföreteelser av denna art icke kan tala om exakt givna gränser, helst som bonadsmåleri kan påvisas inom hela Götaland,

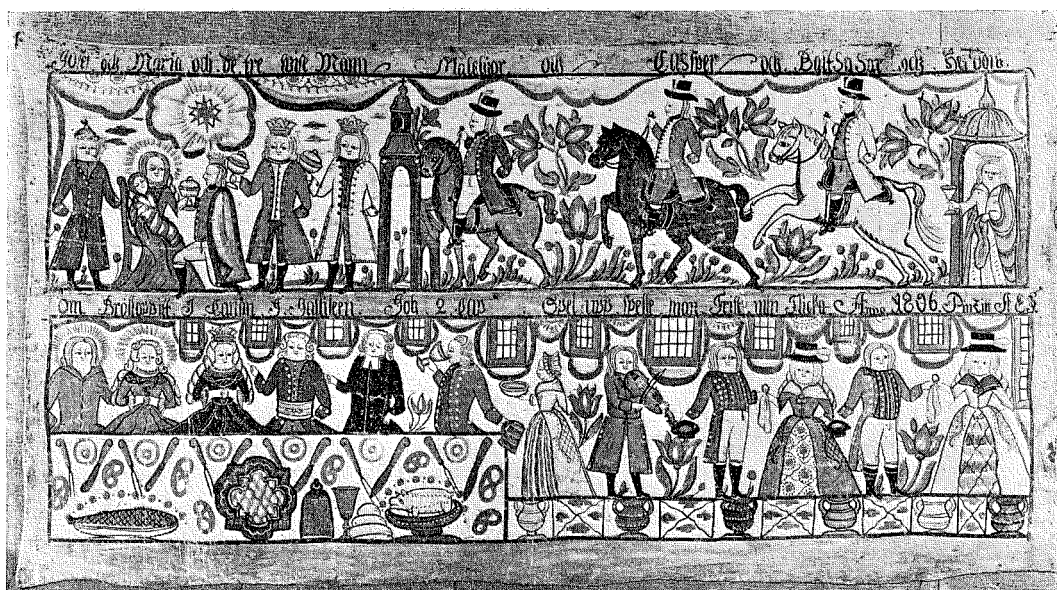

FIG. 3. MÅLAD VÄGGBONAD, ANDERS ERIKSSON, 1806.

och då dess alster även spriddes långt utom målarnas hembygder, är det egentligen blott några små distrikt, som uppburit denna konst. Inom Småland är det sålunda huvudsakligen Kinnevalds och Sunnerbo härad i Kronobergs län samt Västbo härad i Jönköpings län, som varit dess säte. Sistnämnda län kan således blott ifråga om sin sydvästligaste del räknas till de bonadsproducerande orterna och — såsom jag i annat sammanhang hoppas få tillfälle att visa — gäller detsamma om många andra sidor av loftsstugukulturen, åtminstone under den tidsperiod vi nu klart kunna överblicka. Västbo härads andel är emellertid både kvalitativt och kvantitativt ganska betydande. Huvudförtjänsten härför äger klockaren Anders Eriksson i Ås socken, mindre de andra samtida eller senare målarna inom häradet, särskilt i

Femsjö socken, vilka bilda ett slags övergång mellan måleriet i Småland och Halland. Möjligen ha dock även en del av de ypperliga 1700-talsmålarna även verkat inom dessa bygder.

Ås socken ligger något över två mil sydväst från Värnamo och är den nordligaste socken i Småland, som, såvitt känt, gjort några större insatser ifråga om bonadsmåleri. Om den man, som givit sin hemsocken den berömmelse den äger, har framlidne intendenten P. G. Wistrand vid Nordiska museet insamlat en del upplysningar: »Han var född 1774 och dog i Dravö i Ås församling på 1840-talet. Enligt en sägen hade han till en början varit soldat med namnet Dryg, men tröttnade snart på den myckna »påkolja», som den tiden hörde till soldatens extra förplägning, och slog sig på att »sjunga ut lik» vid begravingar och

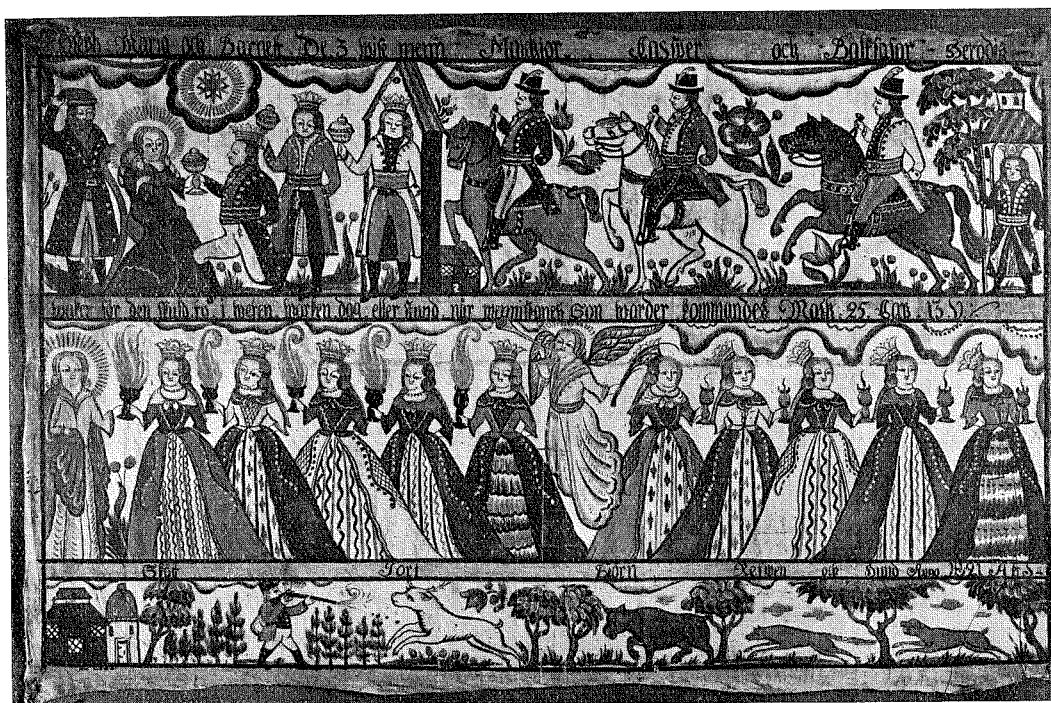

FIG. 4. MÅLAD VÄGGBONAD, ANDERS ERIKSSON, 1821.

taga upp bordpsalmer vid böndernas gillen, med den påföljd, att han slutligen blev deras klockare. Vi känna ej, när han började sin målarverksamhet. Sannolikhet skedde detta vid 1790-talets början, ty från 1798 äger Nordiska museet flera av honom signerade bonader, som visa både övning och färdighet. — Bonader i hans anda målades ännu 1847, men ej med hans smakfulla färgsammanställningar.»¹ Han signerade gärna sina dukar, vanligtvis med initialerna »A. E. S. pinzitt Anno o. s. v.»² Det är ej min av-

sikt att här söka göra en uttömmande utredning om Anders Erikssons verksamhet och utveckling. Det skulle tvinga oss till vidlyftig jämförande behandling av ett ämne, som ännu icke varit föremål för någon mera ingående analys. Jag inskränker mig istället till några kortfattade iakttagelser i anslutning till här meddelade bilder och en del andra av hans bevarade verk. Några till namnet kända föregångare till Anders Eriksson finnas icke. Likväl anknyter han direkt till en äldre bonadskonst inom landskapet. Det visar sig, att målarna i Halland, Sunnerbo och Västbo alla arbetade som förgreningar av en tämligen enhetlig målartradition, vars äldsta bevarade alster

¹ P. G. Wistrand: Utställning af svenska allmogemålningar juni 1911, Stockholm 1911, sid. 7.

² P. G. Wistrand: »Sydsvenska allmogemålningar» i Minnen från Nordiska Museet, utgifna af Artur Hazelius.

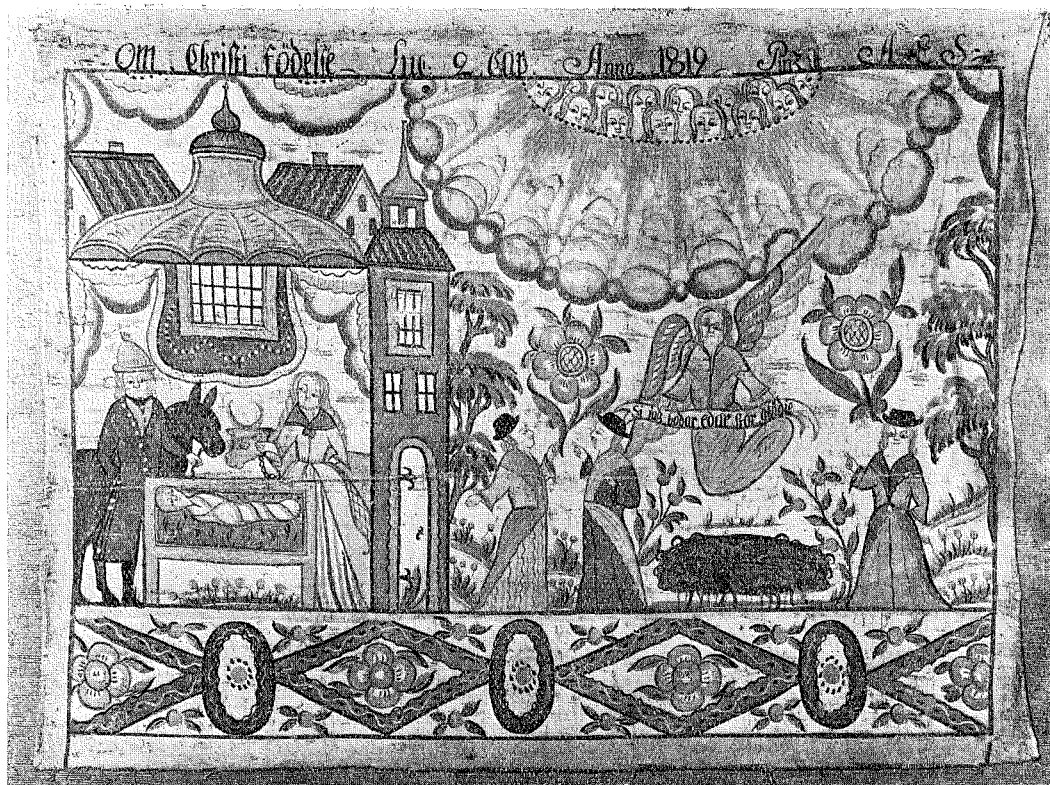

FIG. 5. MÅLAD VÄGGBONAD, ANDERS ERIKSSON, 1819.

äro anträffade i södra Västergötland, södra Halland samt i Västbo härad. Mycket självständig gentemot denna förhåller sig däremot den målarskola, som arbetade inom Kinnevalds härad och vars främste och äldste kände representant är Clement Håkansson i Urshults socken, vilken synes ha börjat måla på 1750-talet. Vi kunna sålunda tala om en västlig och en östlig gren av den smäländska målarkonsten och till den förra hörde Anders Eriksson i Ås, vilken renare än någon annan fortsatte föregångarnas formkultur. Den äldsta av dessa till eftervärlden räddade namnlösa bonader finnes i

Borås museum och är daterad 1714. Den härrör sannolikt från södra Västergötland. Närmast efter denna följer en i Nordiska museet befintlig bonad från Breareds socken i södra Halland, vilken är daterad 1733. Vidare kan nämnas en i S. Unnaryd i Västbo härad funnen bonad i samma museum, vilken bär årtalet 1755. Alla dessa bestå av figurkompositioner i två rader med de visa och fåvitska jungfrurna i ena raden och de vise människens ritt och uppvaktning inför Jesusbarnet eller andra scener ur Jesu historia i den andra.

Från 1770-, 80- och 90-talen finnes ett

FIG. 6. MÅLAD VÅGGBONAD AV OKÄND, 1847.

flertal bonader, som stå ännu närmare Anders Erikssons konst och av vilka en del härstamma från Västbo härad, andra från Östbo härad eller från andra trakter av Västra Småland, södra Halland och norra Skåne. De äro i stort sett komponerade som de föregående, men uppta utom de nyssnämnda även andra motiv. framför allt bröllopet i Kana, vilket vanligen är uppdelat i en scen vid bröllopsbordet och en bröllopsdans. Ganska vanlig är också en rad av stelt upprade eller mot en jägare löpande djur, vilket motiv sedan renässansen varit mycket omhul-

dat. Denna djurfris bildar ibland en tredje rad. Vidare tillkommo en del gammaltestamentliga scener såsom Arbrahams offer samt legendmotiv såsom Sankt Görans strid emot draken o. s. v. Någon enstaka gång är framställningen enradig.

Går man från dessa målningar till Anders Erikssons återfinner man vanligen ej blott samma motiv utan även samma kompositioner, figurer och ornamentsdetaljer. Han var med andra ord en fullödlig traditionalist, som ärvde sina föregångares formskatt både på medvetet och omedvetet sätt. Det blir då av ett särskilt

intresse att se i vad mån han förmått omforma det mottagna, liksom vad han tillagt ur egen fatatur eller genom inflytande från annan konst. Man finner, att Anders Eriksson ej såsom konstnärerna i Sunnerbo och Halland, förde in denna konst på en rent dekorativ bog med övergivande av det innehållsliga grundsyftet utan hela sitt liv fortfor att vara tavelmålare och till och med i detta syfte införde en del nyheter. Sålunda hände det ibland, att han övergav den för denna som annan naiv konst typiska uppställningen av figurerna enface eller i profil och nyttjade halvprofil. Vidare slopade han så småningom de pelare eller ornamentsband, som av gammalt åtskilde sådana figurer som de ridande vise männen från varandra och förde samman dessa i mera naturalistiskt levande klungor. Olika ämnen eller scener bilda dock alltjämt särskilda tavlor. Slutligen anslöt han sig till den inriktning, som redan under 1770-talet gjorde sig gällande och som förde till övergivande av den gamla hieratiska högtidligheten i förnämt kavalleristiska eller högrestandsformer och tog upp mera folkliga scener, typer och dräkter, något som började i framställningarna av brölloper i Kana. Detta ledde till och med till införande av rent folkliga motiv, såsom skildringen av marknadsresor och andra komiska upptåg utan något som helst religiöst innehåll. På detta sätt är Anders Eriksson ett slags renässansfigur inom bondemåleriet och hans friska humor och klara och lysande färger skänka hans verk en skålmsk realism och en durklang, som trots sin stelbenthet ej förfelar sin verkan även på eftervärlden.

Härtill kommer att han ägde en karaktäriseringsförmåga, som vida överstiger andra småländska bondemålares, ehuru den givetvis höll sig inom relativt anspråkslösa gränser.

Bonaden på figur 1 är daterad 1798 och tillhör således de äldsta kända av Anders Erikssons alster. Den framställer Josefs och Jakobs resor för att möta varandra. Efter Jakobs vagn följa Josefs bröder i en på två rader uppdelad svit.

Figur 2, som är daterad 1804, är åter tvåradig och består av fyra skilda tavlor: scenen vid krubban, änglabudskapet till herdarna, Josefs dröm och flykten till Egypten. Den dekorativt anordnade molnkedjan under änglarna är typisk för målaren och likaså de trädliknande blomsterstänglarna åt sidorna och de fågelliknande molnklumparna i bakgrunden. Rökbågarna ur skorstenarna äro också en yttring av hans lekfulla realism.

Två år senare är den stora bonaden fig. 3, som i komposition nära ansluter sig till äldre förebilder. De heliga konungarna voro dock knappast några främlingar för ett småländskt öga och brölloppsscenen nedtill torde ha igenkänts såsom något man deltagit i, trots glorioer och vissa konstnärliga friheter. De utfyllande blomstren under ryttarna äro lika vanliga i Smålands som i Dalarnas bonadskonst.

Bonaden på figur 4, daterad 1821, är av samma huvudtyp, som den förra, men tillhör den allmännaste typen med jungfrusviten nedtill. Här tillkommer också en djurfris med en jägare.

Fig. 5 är en upppepning av motivet

upptill på figur 2, men något varierat. Dylika upprepningar äro oerhört vanliga i Anders Erikssons konst liksom inom bondemåleriet över huvud.

Figur 6 slutligen ger ett exempel på en bonad, målad av en av Anders Erikssons efterföljare. Den är daterad 1847 och visar huru nära denna målare anslöt sig till huvudmästaren inom skolan.

Som synes av dessa bilder saknas perspektiv så gott som genomgående. Inomhusscener äro framställda i form av ett slags genomskärning av den byggnad, i vilka de utspelats. Detta och mycket an-

nat är emellertid sådant, som Anders Eriksson har gemensamt med andra bonadsmålare liksom med primitiv konst i allmänhet. Tyvärr ge dessa illustrationer ingen föreställning av färgprakten i Åsklockarens konst. Likväl var färgen kanske det viktigaste medlet för denne småländske Fridolin att vinna resonans i sina åskådares hjärtan. Ifråga om teckningen står han avgjort efter sina föregångare, något som kanske delvis beror på den brådska under vilket arbetet skedde. Färgerna äro starka, stundom grälla och sakna 1700-talets mera dämpade glöd.

EN ROMANSK DOPFUNTSGRUPP I SMÅLAND.

AV

GOTTHARD JOHANSSON

Den småländska dopfuntsgrupp, som här skall beröras, och som utom enstaka representanter i grannlandskapen Östergötland och Västergötland omfattar betydligt mer än hälften av landskapets medeltida funtar,¹ har redan utförligt behandlats av Johnny Roosval i en uppsats, tryckt 1915 i »En bok om Östergötland», där han för gruppens medlemmarpräglat namnet »fabeldjursfuntar», och senare i hans stora dopfuntsverk »Die Steinmeister Gottlands», där gruppens ledande mästare i analogi med författarens gotländska mästarbeteckningar döpts med det väl träffande anonymnamnet Bestiarus. Gruppens främsta karaktäristikon är cuppens dekorerings med i pärlsirade arkadbågar inskrivna djurbilder, vilka gett anledning till namnen.

Emellertid vilar Roosvals i konsthistoriskt avseende grundläggande behandling av gruppen i fråga på ett ofullständigt material, nämligen huvudsakligen den i Antikvarisk-topografiska arkivet i Statens historiska museum befintliga avbildningssamlingen. Denna samling kan i fråga om ifrågavaradne funtgrupp kom-

pletteras med den utmärkta, för forskare i småländsk konst- och kulturhistoria helt enkelt ovärderliga samling, som tillhör Norra Smålands fornminnesförening i Jönköping, som sammanbragts av denna förenings grundare och alltjämt ledande kraft, ingenjör Algot Friberg, och som till största delen består av fotografier från kyrkorna i Jönköpings och Kronobergs län, tagna av Friberg själv och herr P. G. Vejde, samt numera även med den serie detaljfotografier, som under-tecknad under studier på platsen av funtarna i Tvetå och Östbo härader år 1919 för eget bruk tagit, och varav dupletter ingå i ovannämnda samling.²

Den vidgade kännedom om de småländska fabeldjursfuntarna, som detta delvis nytillkomna material medfört, har icke blott lett till att antalet av gruppens småländska exemplar kunnat mer än fördubblas (mot de 21 direkt till denna grupp hörande småländska funtar, som Roosval räknar, stå nu 53, och möjligen finnas flera ännu icke uppmärksammade). Den har också medfört en större och säkrare överblick av gruppens loka-

lisering och inbördes gruppering. Den gör slutligen nödvändigt att med det större materialets ökade möjligheter återupptaga diskussionen om gruppens datering och stilsammanhang.

Här skall i huvudsak endast den första av dessa uppgifter behandlas, ett försök göras till gruppering och analys av det i närvarande stund kända materialet. Till en mera definitiv behandling av stil- och dateringsfrågorna, som för denna funtgrupp med dess märkliga mellanställning mellan de sinsemellan kommunicerande gotländsk-bysantinska och skånsk-lombardiska stenhuggarskolorna erbjuda problem av allmänt intresse för uppfattningen av den romanska stensulpturen i vårt land, hoppas jag få tillfälle att återkomma. Vad som här i dessa frågor säges, bör därför uppfattas som preliminära resultat.

Det för gruppen i dess helhet gemensamma kännetecknet är, som redan blivit sagt, cuppans dekorerings med djurbilder inom pärlsirade arkadbågar, men inom denna allmänna definition rymmas en rad varieteter, som genom speciella egendomligheter i funtens uppbyggnad eller dekorerings art särskilja sig till mindre grupper inom den stora gruppen. Med utgångspunkt i två karaktäristiska detaljer, arkadkolonnernas artikulering och fotens form, har Roosval på grundval av det av honom kända materialet uppställt ett typologiskt schema, upptagande sex dylika smågrupper.³ Den ökade materialkännedom medför någon korrigering av detta schema, här meddelad som fig. 2. De sex grupperna i Roosvals ursprungliga schema (1—6) motsvaras

här av fem (A—E). Vid denna gruppering har hänsyn tagits utom till de ovan nämnda och i schemat angivna detaljerna även till andra faktorer, främst funtarnas ikonografi, skulpturstil och teknik samt lokala utbredning.

Till förklaring av skiljaktigheterna mellan de bägge schemata skall följande genast meddelas. 1 och 2 i det ursprungliga schemat ha sammanslagits till en grupp, A, emedan de bägge kolonnvarianterna, här förökade med ytterligare två, som nedan närmare skall visas, icke motsvaras av några väsentliga skillnader för övrigt i funtarnas utseende. Den dubbla kapitalplattan i 3 är helt enkelt en felteckning i den använda källan, en teckning av S. Ulfsparre i A. T. A., och funten ifråga tillhör i stället grupp 4 (C).

Det framgår ej till fullo av Roosvals framställning, huruvida han tänkt sig de olika grupperna som produkter av en och samma mästare, den av honom namngivne Bestiarius, eller verkstad. Även på denna punkt tillåter oss emellertid den ökade materialkännedom att draga mera bestämda slutsatser. Enligt min uppfattning, som utom på avbildningar stöder sig på studium av original av samtliga grupper, måste man räkna med åtminstone tre och troligen fem händer. Den originelle konstnären och typskaparen, som väl närmast bör identifieras med Roosvals Bestiarius, är mästaren till A-gruppen. B-gruppens mästare är en tarvlig kopist av denne. De återstående grupperna intaga som helhet en mera självständig ställning men avvika även i detaljer sinsemellan så mycket, att de närmast förefalla utgångna från olika

hantverkare, tillhörande en gemensam verkstad. Den lokala utbredningen av de olika typerna, som framgår av kartan, fig. 1 stöder även denna uppfattning. De närmare bevisen för densamma framläggas i den redogörelse för de olika grupperna, som här nedan följer.

A. *Svanhalsgruppen*. Gruppen, som här namngives efter dess mest kända exemplar, den sedan 1862 i Statens historiska museum stående, flera gånger avbildade och beskrivna Svanhalsfunten,⁴ omfattar 4 funtar i Östergötland (Svanhals, Stora Åby,⁵ Skärkind⁶ och Appuna,⁴ den sistnämnda nu i Stat. hist. mus.), 6 i Småland (Linderås, Svarttorp, Öggestorp, Flisby, Norra Sandsjö och Vetlanda) samt 1 i Västergötland (Dalstorp, nu i Göteborgs museum). Av Appuna- och Linderåsfuntarna återstå endast cuporna, bägge liksom Sandsjöfunten så starkt skadade, att teckningens detaljer svårligen kunna studeras, till de bäst bevarade höra Öggestorps- och Svarttorpsfuntarna, den senare, som här för första gången publiceras, ett av gruppens ståtligaste och genom sin ornamentik intressantaste exemplar. Materialet är i de hittills undersökta exemplaren Vätter-sandsten,⁷ vilket liksom den geografiska utbredningen (jfr kartan) anger, att verkstaden bör förläggas till de sydöstra Vättertrakterna. Det enstaka, i gränstrakten till Småland befintliga västgöta-exemplaret skiljer sig, främst genom att cuppens arkader fyllas av palmetter i stället för djurbilder, starkt från gruppens övriga medlemmar och sammanhängande, som Fischer påpekat,⁸ genom ringflätningen å skaffet med västgotamästaren

Andreas närbelägna funtar. Den överensstämmer dock i andra avseenden så otvetydigt med de övriga funtarna, att den måste vara huggen av samma hand.

Även mellan de övriga funtarna förefinnas i uppbyggnad och dekoration en rad individuella skiftningar, samtidigt som stil och teknik visa den mest uppenbara överensstämmelse. Att på dessa detaljlikheter söka grunda en typologisk och kronologisk serie synes dock knappast löna sig. De äro uttryck för den dekorativa fantasien hos en mästare, som trots sin begränsade repertoar aldrig älskar att exakt upprepa sina verk, och de förekomma stundom sida vid sida på samma funt. För gruppens viktigaste karaktäristika och varianter redogöres här nedan.

I sin allmänna uppbyggnad med cylindrisk cuppa, kort, cylindriskt skaff och vulstformad fot erinrar typen, som jag förut påvisat,⁹ om den skånska Dalbyfunten,¹⁰ vars fot dock har formen av en attisk bas, en form, till vilken även Dalstorpsfunten närmar sig. En mera utvecklade form av foten visa Stora Åby- och Vetlanda-funtarna, där den vulstformade delen vilar på en fyrkantig platta och hörnen utfyllas av djur- eller människohuvuden, vilka ju även förekomma å Dalbyfunten och för övrigt allmänt inom såväl skånsk som gotländsk funtkonst. Å Svarttorps- och Sandsjöfuntarna saknas plattan men finnas huvudena. En säregen form visar Flisbyfunten, vars fot har formen av ett omvänt tärningskapital med palmetter i ringprydda båggar och i svicklarna små hus, det ena med en sittande människa, ett något om Sigh-

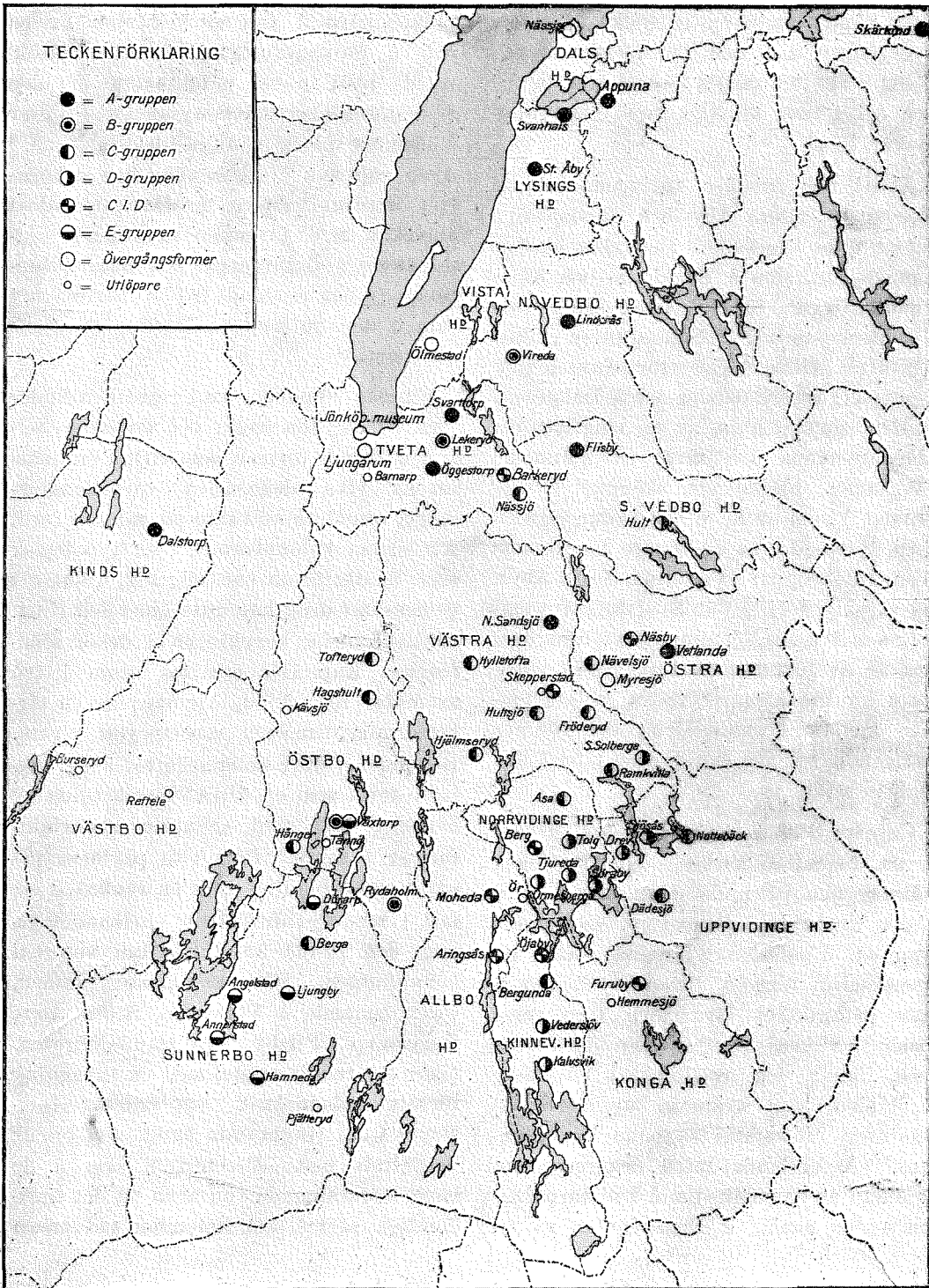

FIG. 1. KARTA ÖVER FABELDJURSFUNTARNAS UTBREDNING.

rafr påminnande motiv, vilka förmedla övergången till den cylindriska skaftdelen. Skaftet skiljes i regel från cuppa och fot genom kraftiga rep- eller rundstavar.

Skaft och fot äro antingen släta, å Öggestorp-, Stora Åby- och Sandsjö-funtarna, eller ornerade. Den rika bladornamentiken, som å Svanhals- och Skärkindsfuntarna täcker såväl skaft som fot, återkommer å Vetlandafunten endast å skaftet, vilket å Svarttorpsfunten prydes av ett rosettmönster och å Dalstorpsfunten, som nämnts, av en ringflätning. Hörnhuvudena äro såväl av människa (Vetlanda: hjälmprytt, skäggigt huvud, Sandsjö) som av lejon och vädur (Svarttorp, Sandsjö), av de senare förekomma även framkroppar (Vetlanda, Stora Åby). Av särskilt intresse är Svarttorpsfuntens fot, där två av lejonhuvudena bita över drakar av fornnordisk typ, vilkas i åttform knutna kroppar täcka mellanrummet mellan hörnhuvudena och förenas därigenom att den ena draken biter i den andras stjärt.

Cuppan dekorerats, utom av arkaderna, överst av en rep- eller vanligen flätstav och på undersidan oftast av i bågar inskrivna palmetter (Svanhals, Appuna, Linderås, Skärkind) eller en egendomligt formad, liksom veckad äggstav (Stora Åby, Svarttorp, Öggestorp, Flisby), vilken närmast men dock icke fullt liknar den av Roosval påpekade förebilden, den skånska, av gotlandsmästaren Majestatis skapade Trydefuntens.¹¹ Å Vetlandafunten dekorerats undersidan av en ringkedja, å Dalstorpsfunten av en ranka, å Flisbyfunten av en

palmettbård å Öggestorpsfunten av en och å Sandsjöfunten två rader fjälliknande blad, något påminnande om den å gotlänningen Semibyzantios' funtar å samma plats vanliga dekorationen.¹² Även cuppans överkant har den dekorativt uppfinningsrike mästaren stundom smyckat med inristade ornament. Åtminstone å Öggestorps- och Sandsjöfuntarna finnes en bladbård av samma art som å den gotländska Barlingbofuntens mittparti.¹³

Cuppan uppdelas av i regel 8 arkader med pärlprydda bågar och kolonner, vilkas skiftande former, som vittna om mästarens rika dekorativa variationsförmåga, stundom omväxla på samma funt. Att ordna kolonnformer i en typologisk serie är därför en vanskelig sak. Som ett gemensamt drag kan antecknas den ringa arkitektoniska karaktären i dessa stödformer. Kapitålet ersättes utom i två exemplar (Skärkind, Appuna) av en cirkelformig, vanligen rosettprydd platta. Därunder vidtar kolonnskäftet i sin enklaste form som en direkt fortsättning av bågarnas pärlband (Svarttorp, variantformer å samma funt visa pärlorna ersatta av en bladlist eller en ranka), i ett fall (Dalstorp) fortsätter pärlbandet genom den runda kapitelplattan upp till bågansfangen. Den vanligaste formen, förekommande å Vetlanda-, Stora Åby-, Öggestorp-, Flisby- och Sandsjöfunten, visar ett remliknande, med en urtagning försett kolonnskäft, som direkt fortsätter i det ringprydda band, som bildar bågältets bas. Föreningen sker å de bägge förstnämnda funtarna på det egendomliga sättet, att kolonnen vid basen

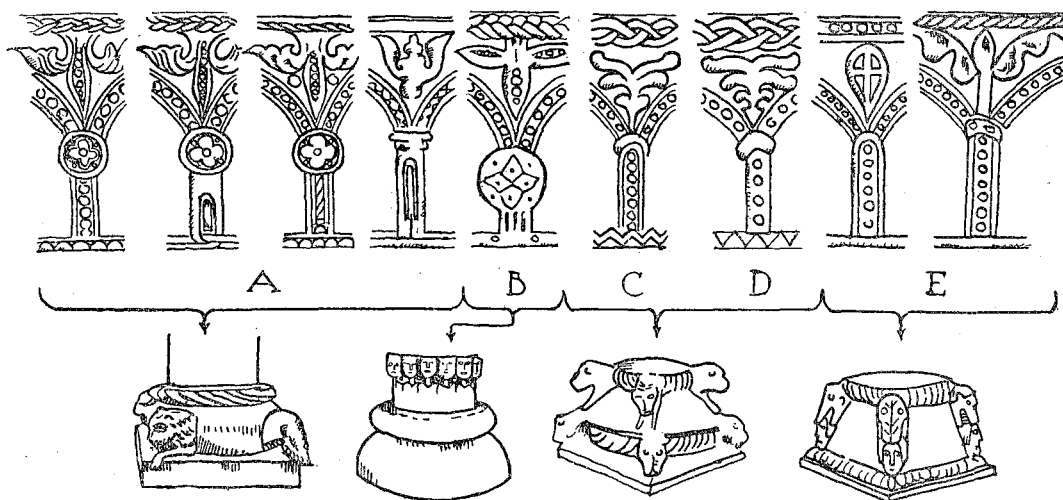

FIG. 2. SCHEMA FÖR FABELDJURSFUNTARNAS GRUPPERING.

skäres upp i mitten och flätas in i det underliggande bandet.

Mera arkitektoniska former visa Svanhals- och Linderåsfuntarnas kolonner, som bestå av en mellan två smala strängar inställd repstav med bikupsformig bas. En liknande form förekommer å Dalstorpfontunen. Som Roosval påpekat har denna form parallellt å de skånska Lyngsjö-, Bjäresjö- och Gumlösafuntarna.¹⁴ En egendomlig mellanform visar Skärkindfontunen, som på ett ej fullt tydligt sätt förenar denna tredelade kolonnform med den förut omnämnda bandflätningen vid basen. Å andra sidan har denna font så till vida en mera arkitektonisk karaktär, som den runda kapitalskivan ersatts av en tvåsprängig platta. Å den starkt skadade Appunafuntunen är kapitalplattan enkel.

Hur ha dessa delvis ganska egendommiga kolonnmotiv uppkommit? Roosval, vars schema för denna grupp endast uppger de två mest arkitektoniska former-

na (Svanhals och Skärkind), utgår från den säkerligen i allmänhet riktiga tanken, att mindre arkitektoniska former härletts ur mera arkitektoniska. Som helhet kan det dock knappast sägas, att kolonnformerna i denna grupp äro mera arkitektoniska än i de följande, snarare tvärtom. Vi skola därför göra ett försök att tolka formerna i motsatt riktning.

Den typologiska utgångspunkten för den egenartade arkadbehandlingen i denna grupp är enligt min mening icke ett verkligt arkitekturmotiv utan pärlsirade cirklar, sammanhållna av likadana runda skivor, som här bilda kapital. Ett liknande motiv förekommer å en font, som redan nämnts som förebild för vår grupp, den skånska Dalbyfontunen. Här äro cirklarna visserligen ej pärlprydda, men sådana förekomma inom en fontgrupp, som i decorationen, däremot ej i uppbyggnaden, visar en märklig släktskap med såväl Dalbyfontunen som vår

grupp, de belgiska Tournai-funtarna, av vilka flera finnas i England, t. ex. Winchester-funtan.¹⁵ Ytterst går motivet tillbaka på en särskilt i sassanidiska vävnader bevarad gammalorientalisk framställning.¹⁶ Det starkaste stödet får antagandet av dessa förebilder och urbilder däri, att de samtliga innehålla djurbilder av samma art som å våra funtar.

Å dessa har förändringen från cirkel till arkad försiggått under intryck av nya förebilder, där arkadmotivet dominerat. Säkerligen ha dessa förebilder främst varit de gotländska Byzantiosfuntarna, vilka, som nedan skall visas, i andra avseenden förete mycket stora likheter med våra funtar. Assimileringsprocessens första stadium visar den undre halvcirkeln utträtad till ett rakt pärlband (Svarttorp), under den fortsatta utvecklingen erhålla såväl kolonnskäftet, sannolikt under inflytande av ovan nämnda skånska förebilder, som kapitälet mera arkitektoniska former. Så kan man rent logiskt tänka sig processen, men säkerligen ha i den dekorativt begåvade mästars fantasi formintrycken förenats i mindre logiska kombinationer, och som dateringsmedel för hans funtar ämbördes synes det mig vanskligt att använda denna detalj.

Svicklarna mellan arkadbågarna utfyllas av ornament, vilkas viktigaste former framgå av schemat fig. 2. Det ojämförligt vanligast ser ut som en ärtskida med tvenne utvikta blad. Å den starkt skadade Sandsjöfuntan kan man emellertid även skönja svickelpalmetter av den för Byzantios typiska formen.

Inom arkaderna dekoreras funtarna av

djurbilder, endast å ett par exemplar (Öggestorp, Linderås) en eller två gånger avbrutna av palmetter, som fått flytta upp till denna hedersplats från sin mera vanliga plats å cuppans undersida, medan å ett enstaka exemplar (Dalstorp) hela decorationen så att säga flyttat en väning upp, så att skaffets ranka kommit på cuppans undersida, palmetterna på dess liv och djurbilderna helt försvunnit. Stundom står också palmetten som ett träd eller en planta bakom djuret inom samma arkad (Svanhals, Skärkind), ett gammalt orientaliskt motiv, som närmast kan ledas tillbaka till Dalbyfuntan.

I placeringen av djuren framträda två system. Antingen äro de ställda parvis mot varandra inom var sin arkad, eller löpa de åt samma håll. Den förra placeringen är helt tillämplig å Skärkind-, Vetlanda- och Linderåsfuntarna, den senare å Öggestorp och Appuna, å de övriga är placeringen blandad. Typologiskt äldst är den parvisa placeringen, som förekommer å de orientaliska urbilderna, ävensom å Dalbyfuntan, där liksom ofta å de förra djuren äro parställda inom samma cirkel.

Ikonografiskt sett äro djuren av två slag, sådana, som likna verkliga djur, och rena fabelväsen, en skillnad, som ju emellertid icke existerade för medeltidsmänniskan. För henne hade de säkert också symbolisk betydelse — ett kapitel, som här icke alls ingås på — men lika säkert har denna icke alltid stått klar för konstnären, som tydligen även i dekorativt syfte bildat och ombildat sina djurtyper. Detta senare gör dem även svåra att zoologiskt bestämma. Som helhet kan

FIG. 3. DOPFUNT, SVARTTORP, SMÅL.

FIG. 4. DOPFUNT, LEKERYD, SMÅL.

det emellertid sägas, att djuren inom denna grupp äro av en måttfull, naturlig, ej alltför fantastisk karaktär.

Typerna äro relativt få. Vanligast (samtliga funtar utom Dalstorp och Stora Åby) är ett djur, som säkerligen skall föreställa ett lejon, ehuru fötterna likna klor och huvudet närmast en hunds med långa, spetsiga öron (fig. 3). Tunga och svans äro som å samtliga djur, där de förekomma, dekorativt utbildade med vanligen bladformig avslutning, svansen antingen uppböjd eller instucken mellan benen. Typen förekommer i två variationer, den ena med framåtriktat, den andra med bakåtvänt huvud, den senare har snett över hals och bringa ett

pärband. I samma variationer förekommer den sällsyntare gripen (Stora Åby, Svarttorp, Öggestorp, Flisby, Vetlanda), som endast genom sitt vingpar på ryggen skiljer sig från lejonet (fig. 3).

Av fåglar eller fågelliknande djur förekomma fyra typer. Den vanligaste (samtliga utom Dalstorp, Appuna och Sandsjö); som sannolikt är att uppfatta som en örn, är framställd i sittande profilställning utom å Linderåsfunten, där den har den i heraldiken vanliga faceställningen med utbredda vingar. Karaktäristisk är den byxholkliknande fjäderbeklädnaden å benen, ofta är huvudet även försett med öron av samma slag som lejonets, vingen ofta med ett pärband. I

FIG. 5. DETALJ FRÅN DOFPUNT, ATLINGBO, GOTL.

övrigt lika denna fågel är en annan (Svanhals, Skärkind, Stora Åby, Svarttorp, Öggestorp, Flisby, Vetlanda) med palmstjärtad stjärt, vars ornamentala form gör det ovisst, om djuret skall uppfattas som en verklig fågel eller en aspis, det har emellertid ofta tuppkam. Säkerligen en aspis är ett annat fågelliknande djur (Svanhals, Svarttorp, Öggestorp, Flisby) med drakstjärt, ofta med knut på mitten, det förekommer ibland med lejonben, ibland med tuppkam (fig. 6). Slutligen förekommer å Flisby- och sannolikt den skadade Sandsjöfunten en storkliknande fågel med långa ben och lång, nedböjd hals.

De ikonografiska förebilderna till dessa djurtyper kunna på närmaste håll sökas både i Skåne och på Gotland. Fler-talet av dem förekomma såväl på Byzan-

tiosfontarnas cuppor som i Lundadomens rika djurvärld. En närmare diskussion av denna fråga är emellertid omöjlig utan ett rikare bildmaterial än som här står till buds.

För Byzantios som främsta förebild talar emellertid en annan sak, den stora överensstämmelse i stil och teknik, som förefinnes mellan denne och vår mästare. Som allmän karaktäristik av stilen gäller, att den är på en gång naturalistiskt och dekorativt betonad. Samtidigt som konstnären ger såväl djur- som växtmotiv i stort sett naturliga former och även i detaljer som teckningen av hår- och fjäderbeklädning visar en ganska ovanlig naturalism, strävar han med det dekorativa prydnadsbegär, som utmärker honom mer än något annat, efter att ornamentalt ombilda och utsira naturformerna. Pärlorna, som han älskar främst av allt, slösar han med, han hänger dem icke blott som pärlband om halsen på sina lejon och lägger in dem som juveler i vingarna på sina fåglar,¹⁷ han stoppar till och med in dem i öronen på dem, och i bladverket ligga de i rader som fyllda ärtskidor. På samma sätt utbildas andra detaljer som vegetativa ornament, i ett lejonöra skriver han nästan omärkligt in en palmett (fig. 3).

I denna ornamentalt uppfinningsrika, juvelerareaktiga prydnadslust överträffar han den betydligt enklare Byzantios, men i själva teckningens klara och koncisa karaktär, konturens strama och spänstiga linje, hela stilens värdade elegans stå de varandra synnerligen nära. Detsamma gäller också tekniken, som hos bägge är en mycket låg och jämn relief

med detaljerna tecknade i fina, skarpt inristade linjer. Överensstämmelsen sträcker sig till enskildheter som de tre små streck som ange den punkt, där benen leda mot kroppen, och den linje, som delvis följer dennas kontur å fyrfotadjurens, jfr fig. 5 och 6.

I sin helhet har tekniken en starkt metallisk karaktär. Särskilt vissa exemplar som Svanhals- och Skärkindsfuntarna verka vid betraktandet i fotografi, där man har lättare att se bort från materialet, som helt drivna i metall. Denna för Byzantios och vår mästare gemensamma metallstil, skiljer sig bestämt från de med bägge besläktade Lundaskulpturernas, som har en mera textil karaktär liksom deras lombardiska förebilder.

Vad betyda nu dessa likheter för den konsthistoriska bestämningen och dateringen av vår grupp? Roosval, som starkt betonat sambandet med Byzantios, daterar på delvis samma stilanalogier, som i det ovanstående anförts, och därtill ett par ännu ej nämnda den av honom med namnet Bestiarius döpte mästarens verksamhet till omkring 1185—1215. Härvid bör emellertid märkas, att Roosval numera rekylerat sin datering av Byzantios till omkring 1125—1160 från tidigare 1160—1185,¹⁸ vilket bör medföra en motsvarande förskjutning för Bestiarius.

Jämte den starka släktskapen med de gotländska Byzantiosfuntarna har emellertid i det ovanstående upprepade gånger nämnts den skånska Dalbyfuntens, vilken vår grupp såväl i uppbyggnad som arkadbehandling står närmare än de gotländska släktingarna, och som i sin tur står i beroende av Lund och Lom-

FIG. 6. DETALJ FRÅN SVARTTORPSFUNTEN FIG. 3.

bardiet. Då Dalbyfuntens av Roosval anses som ett ungdomsarbete av Byzantios,¹⁹ bör detta förskjuta dateringen av vår grupp även i förhållande till denne. Elvahundratalets mitt torde på dessa grunder kunna anses som den sannolikaste dateringen för vår grupp.

De gotländska Byzantiosfuntarna och Dalbyfuntens synas mig vara de för dateringen viktigaste, då likheten här är genomgående. Av enstaka motiv, som det är vanskeligare att datera på, äro ju särskilt bandflätningen å kolonnerna och den fornnordiska draken på Svarttorpsfuntens fot av ålderdomlig art, den senare återfinnes emellertid liksom den flamlikt utbredda lejonmanen och den i lejonhuvudets teckning inskrivna palmetten å samma funtfot (fig. 3) hos Byzan-

FIG. 7. DETALJ FRÅN LEKERYDSFUNTEN FIG. 4.

tios närmaste gotländska efterföljare, Semibyzantios.²⁰

En viktig detalj är även den särskilt å vissa exemplar utomordentligt rika bladornamentiken, för vilken Roosval finner den närmaste förbilden i Norge (Trondhjem, Stiklastad), vilket även medverkar till hans datering. En närmare analys av denna ornamentform kräver en komparativ undersökning, som i likhet med ytterligare belysning av stil- och dateringsfrågorna måste anstå.²¹

Här skall till slut, innan jag övergår till en kortare redogörelse för de övriga, talrikare men konstnärligt underlägsna grupperna av fabeldjursfuntar, blott

framhållas, att vad Roosval särskilt ur dateringssynpunkt anför om den mästare, som han givit namnet Bestiarius, egentligen hänför sig till mästaren till denna grupp, för vilken namnet kanske därför bör sparas, medan de övriga böra betecknas som hans skola.

Någon stor konstnär är denne skicklige funthuggare visserligen icke. Därtill äro hans läggning och hans intresse allt för enbart dekorativa. I det avseendet är hans begränsning ännu större än hans närmaste släktings, Byzantios. Hos denne ömväxla djurbilderna med figurscener, och djuren äro ofta invecklade i strid med varandra. Hos Bestiarius stå de uppställda i parad inom var sin arkad, pärlprydda, välfriserade och kråmande sig över sin egen sköna uppenbarelse.

Men hans dekorativa begåvning är obestridd. I sitt formförråd är han visserligen eklektiker, men av orientaliska fabeldjur, fornnordiska flät- och drakmotiv och romansk bladornamentik har han skapat en utan synbar möda varierad helhet, som i varje fall som konsthantverk står mycket högt, framför allt vid jämförelsen med hans efterföljare, som ger ett stundom nästan humoristiskt uttryck för skillnaden mellan denna klassiskt skolade stil och inhemsk allmogekonst. Den närmaste av dessa efterföljare börjar som ren kopist.

B. Lekerydsgruppen. Gruppen omfattar 4 exemplar, 2 (Lekeryd, Vireda) i norra Småland i omedelbart grannskap till A-gruppens funtar, 2 (Våxtorp I,²² Rydaholm) i mellersta Småland. Den namngives här efter Lekerydsfuntan (fig. 4), vilken bildar utgångspunkten och efter

allt att döma utgör en kopia av grannsocknen Öggestorps ovan omtalade funt, med vilken den visar större överensstämmelser (bl. a. rundstaven å foten, arkadbehandlingen, palmetten å cuppan, djurens placering och typer) än med någon annan av A-gruppens funtar.

Likheten i silhuett och uppbyggnad mellan de bägge funtarna är i själva verket slående. Den enda skillnaden och det enda nytillkomna motivet å Lekerydsfunten är, att skaftet prydes av en krans av 14 mänskliga byster med enorma huvuden, som med sina små, runda munnar göra ett ytterst groteskt intryck.

I övrigt är kopian mycket noggrann, endast till ytterlighet förgrovad. Den geometriska korrekta teckningen hos förebilden är helt borta hos denne stenhuggare, som icke tycks ha känt bruket av passare och linjal. Bågarna äro hoptryckta, kapitälskivorna löjligt förstörade — i ett exemplar (Rydholm fig. 8) räcka de nästan ända ned till baslinjen — och svickelpalmetterna förkrympta. Djuren göra komiskt fåfänga försök att efterlikna sina eleganta efterbilder. Det förnäma, bladtungade aspisdjuret (fig. 6) har blivit till en liten tuppsyckling med en mask i näbben (fig. 7), lejonet med pärlkedjan och det stolt tillbakakastade huvudet en ilsket morrande bandhund av småländsk bondras, fig. 4.

Sinsemellan skilja sig de fyra funtarna av denna grupp endast genom arkaddekorationen, i vilken nya motiv småningom inkomma. Av A-gruppens djurtyper förekomma alla utom gripen, fågeln med palmstjärten och den storkliknande fågeln. Men dessutom tillkomma nya.

FIG. 8. DETALJ FRÅN DOPFUNT, RYDAHOLM, SMÅL.

På Lekerydsfunten förekommer blott ett nytt, å de andra tre funtarna upprepat djur, som med sina långa öron och korta svans närmast liknar en hare men har en tvåtungad fana och sannolikt är att uppfatta som ett Agnus Dei. Senare tillkommer ett behornat djur, en stenböck eller hjort (Vireda, Rydaholm). Slutligen infinna sig även människor. Rydaholmsfunten har i sina 10 arkader — de andra ha 8 eller 9 — bl. a. Laurentius med halstret, fig. 8, en man med ena handen lyftad och den andra i sidan, en konung i liknande ställning och en gåtfull bild med två nakna apliknande varelser, klättrande uppför en stång.

Typens uppkomst är redan vidrörd. För dess datering får man närmast vända sig till de nytillkomna motiven. Det viktigaste av dessa, de storhuvade figurerna å skaftet, har sin närmaste mot-

svarighet å foten till den småländska Tännöfuntan⁴ (nu i Stat. hist. mus.), vilken av Roosval räknas som en sen utlöpare till fabeldjursfuntarna och på en detalj, saknaden av uttömningshål, dateras till 1200-talets slut. De förekomma där två och två å fotens fyra sidor. I liknande funktion som i vår funtgrupp förekomma likartade huvuden (utan byster) å den skånska Gråmanstorpsfuntan, där de upptill bekransa ett utsprång å foten, som prydes av en variant av Simsonmotivet i Lundadomens krypta.²³ Det bör anmärkas, att huvudena här äro 7, och att utsprånget har formen av en halvkolonett, vilket stämmer bra överens med det gåtfulla 14-talet å det kolonnformiga funtskaftet.

Inom samma av Rydbeck behandlade krets av med kryptaskulpturerna besläktade figurer återfinnas också de klättrande nakna urskogsvarelserna å Rydaholmsfuntan²⁴, likaledes de runda munarna. Laurentius tycks också peka mot Lund, men var även dyrkad i norra Småland, där bl. a. Svarttorps kyrka var helgad åt honom och ännu bevarar en ålderdomlig Laurentiusbild av sten, som med sitt oformligt stora huvud icke saknar all likhet med våra funtar.

Då de flesta ovan anförda parallellerna till dessa peka på en tidig fas av Lundadomens utsmyckning,²⁵ synes de böra dateras så nära föregående grupp som möjligt och kunna möjligen medverka till att rycka dennas datering ännu något tillbaka.

C. Nottebäckgruppen. De tre återstående grupperna av fabeldjursfuntar bilda tillsammans en helhet, som be-

stämt skiljer sig från de bägge ovan behandlade grupperna, medan de sinsemellan endast uppvisa mindre betydande olikheter. Den största likheten uppvisa grupperna C och D, som ha samma uppbyggnad och endast skilja sig genom några detaljformer och genom tekniken. Från dessa bägge grupper skiljer sig E huvudsakligen genom att foten har en annan form. Därtill kommer, att de olika grupperna ha tydligt skilda utbredningsområden. Tillsammans dominera de i mellersta och södra Småland och utgöra med sina 39 helt eller delvis bevarade exemplar det övervägande antalet av fabeldjursfuntarna. I samband därmed står tydligen det faktum, att typerna visa en schablonmässig likformighet. Mest av variationsförmåga har E-gruppens mästare, vars funtar nog i stort sett äro de konstnärligt högststående. Men i regel behöver man icke i fråga om dessa grupper ingå på de enskilda exemplaren som i fråga om A-gruppens individuellt formade funtar utan kan nöja sig med att karaktärisera typerna.

Den första av dessa typer (fig. 9 och 10), här kallad Nottebäckgruppen efter sitt äldst kända om också ej mest typiska exemplar, omfattar 15 fullständiga funtar (Nässjö, Nävelsjö, Fröderyd, Hjälm-seryd, Hulstsjö, Hylletofta, Ramkvilla, Tofteryd, Hagshult, Hånger, Berga, Bergunda, Asa, Dädesjö,²⁶ Nottebäck,⁴ i Stat. hist. mus.), fördelade över stort område av mellersta Småland med centrum i Nydalatrakten.

Det för uppbyggnaden mest karaktäristiska är den s. k. dubbla foten. Dess huvudparti utgöres av en rund platta med

FIG. 9. DOPFUNT, FRÖDERYD, SMÅL.

FIG. 10. DOPFUNT, NÄVELSJÖ, SMÅL.

spetsig profil, upptill och nedtill avslutad av kraftiga repstavar, under vilka ett zigzagband löper, och vilande på en fyrkantig, skråkantad platta. Det dubbla intrycket åstadkommes framför allt av de i två våningar placerade djurframkroppar och människohuvuden, av vilka de undre ligga å den fyrkantiga plattans hörn och förmedla övergången mellan dessa och den runda plattan, de övre befinna sig å denna rakt över de förra. Den runda plattans översida prydes för övrigt av en mager bladranka.

Denna fot utgör en högst egendomlig bildning, som dock kan typologiskt förklaras. Det förekommer nämligen å en av de hithörande funtarna (Nävelsjö) en variant, som saknar den undre, fyrkantiga plattan med dess hörndjur (fig. 10).

En typologiskt ännu tidigare form visar den nu i Jönköpings museum befintliga, starkt vittrade Myresjöfunten,²⁷ där även de övre huvudena saknas och endast den skarpt brutna, med egendomliga bladutväxter försedda rankan pryder översidan av det runda fotstycket, som här också är mindre skarpt utbuktat, fig. 11.

Denna ranka återgår väl närmast på den likartade decorationen å fot och skaft inom A-gruppen. De övre huvudena påminna i sin placering under den tjocka repstaven kanske närmast om gotlänningen Hegwalds funtar, om vilka även fotens profil i detta stadium något erinrar. Det nästa stadiet, den fyrkantiga fotplattan, utgör väl ett direkt lån från A-gruppen med dess samma funktion fyllande hörndjur.

FIG. 11. DOPFUNT, MYRESJÖ, SMÅL.

Dessa senare visa två huvudtyper, dels en lejonframkropp med krusig man och lång, tvärstreckad nos, fig. 9, dels ett platt människohuvud, fig. 10, någon gång med två oorganiskt påsatta armar. Paralleller till dessa hörndjur finnas dels i A-gruppen, dels också i överflöd inom götländsk och skånsk funtkonst samt Lundaskulpturerna. Frågan om den närmare härstamningen lämnas här öppen. Men det kan påpekas, att det för Hegwald karaktäristiska motivet med två ur ett lejongap nedhängande armar även återfinnas här. Å den av Roosval i samband med fabeldjursfuntarna ställda funtfoten å Roma kyrkogård²⁸ ha lejonen i motsats till de småländskas nedböjda nosar ett mera upprätt, om de lundensiska portallejonen påminnande utseende. I sin

form för övrigt påminner denna fot mera om E-gruppens funtar.

Cuppan har cylindrisk grundform med plan undersida, innerst prydd av en tjock repstav, som kantas av ett liknande zigzagband som fotens. Livet prydes upp till av ett flätband, liksom i A-gruppen, nedtill av ett zigzagband. Arkaderna bestå av pärlband i såväl bågar som kolonner, kapitälet inskränker sig till en liten, svagt svängd platta, svickelfyllnaden utgöres av en vingpalmett av en bl. a. hos gotlänningen Majestatis förekommande form.²⁹ Antalet arkader är i regel 7.

Bland djurbilderna återvända dels A-gruppens bägge lejon typer och ena grip typ (med framåtvänt huvud, fig. 9, en grip med bakåtvänt fågelhuvud finnes å Tofterydsfunten) samt örnen, här med bakåtvänt huvud, dels inkommer en ny lejon typ med huvudet en face, vars förebild återfinnes bland de lundensiska lejonen av Rydbeckes stil I och de lombardiska prototyperna till dessa³⁰ men som även i en elegantare form förekommer hos Byzantios (Vamlingbo, Atlingbo). Mycket vanligt är även det redan inom B-gruppen spårade Agnus Dei, som bär ett kors i det bakåt lyftade frambenet, en i Lund och Lombardiet ofta förekommande typ.³¹ Slutligen kan antecknas ett hjortliknande djur. En enstaka människofigur, en med svärd och sköld beväpnad krigare, förekommer å Nottebäcksfunten, vilken även har djurbilder å fotens översida i stället för de där eljest befintliga rankmotiverna.

Härtill komma emellertid ett antal sällsamma fantasidjur och dubbelväsen, som i hög grad sätta sin prägel på dessa

funtar. Som en kombination av en grip och en aspis verkar ett tvehövdad, bevingat tvåfotadjur med kluven drakstjärt avslutad av ett ormliknande huvud, fig. 10. Djur med huvuden i svansen och av liknande skapnad förekomma i Lund, men någon fullständig motsvarighet känner jag icke. Å Nässjöfunten är djuret framställt i en annan ställning, liksom svävande i luften med utbredda ben, en typ, som eljest är den i D-gruppen vanliga.

Av kentauren förekommer en säregen typ med det av en trekantig hatt prydda huvudet och den fyrfotade underkroppen i profil, den människolika bålen en face med jåt bägge sidor utsträckta armar, fig. 10. Stundom håller den främre handen ett svärd och den bakre fattar om den över ryggen uppdragna, blad- eller lijeartat avslutade svansen, stundom håller tvärtom den bakre svärdet, medan i den främre svansavslutningen stannat som en avskuren blomma. Likartade kentaurtyper finnas såväl å Byzantios' funtar som i lombardisk skulptur.³²

En annan kentaur, som förekommer såväl å Nässjöfunten som inom D- och E-grupperna, har överkropp en face och dubbel, liksom kluven och åt två sidor utvikt underkropp. Det är tydligen ett kapitäldjur, som här reflexionslöst kopierats.

Ett tredje, å dessa funtar mycket vanligt fantasiväsen visar även en blandning av djur och människa. Det har bevingad djurkropp men människoliknande huvud och extremiteter och går på alla fyra. I den ena tassan eller handen bär det en stav, fig. 12.

Liksom denna djurvärld i sin helhet har en mera fantastisk och bestialisk karaktär än A-gruppens, skiljer den sig också stilistiskt från dennas elegant tecknade, fina, välfriserade och pärlbesatta djur. Här äro djuren mera bondska men samtidigt vildare och grymmare. Teckningen är grov och konstnärligt oerhört underlägsen. Tekniken visar ett egenomligt behandlingssätt å djurkropparna med liksom av remmar flätad hud (fig. 12), å andra exemplar (t. ex. Hånger) är huden liksom vävd i ett ruttmönster.

Att typen skapats under inflytandet av A-gruppens funtar är odisputabelt, men samtidigt företer den så många och stora avvikelser från dessa, att den icke som B-gruppen kan betraktas som en direkt kopia av dessa.³³ Vi ha sett, att de flesta av dessa avvikelser äga motsvarigheter i Lundaskulpturerna och väsentligen bland de äldre av dessa, vilket liksom ifråga om B-gruppen bidrar att rycka dateringen av gruppen så nära efter A-typens tillkomst som möjligt. För ett närmare bedömande av dateringsfrågan kräves en undersökning av närstående arkitekturskulptur. Utom i Småland (t. ex. Vallsjö) finnes sådan i Västergötland, där ett nu i Stat. hist. mus. befintligt kolonnkapitäl av tärningsform med sidorna prydda av med våra funtars identiska djur, härrörande från Ljungsarps kyrka, otvivelaktigt är ett verk av samme stenhuggare.

D. Tjuredagruppen. Denna grupp, som här benämnes efter ett av sina bästa exemplar, omfattar 10 fullständiga funtar eller cuppor (Hult, Södra Solberga, Söraby, Tjureda, Tolg, Ormes-

FIG. 12. DETALJ FRÅN DOPFUNT, TOFTERYD, SMÅL.

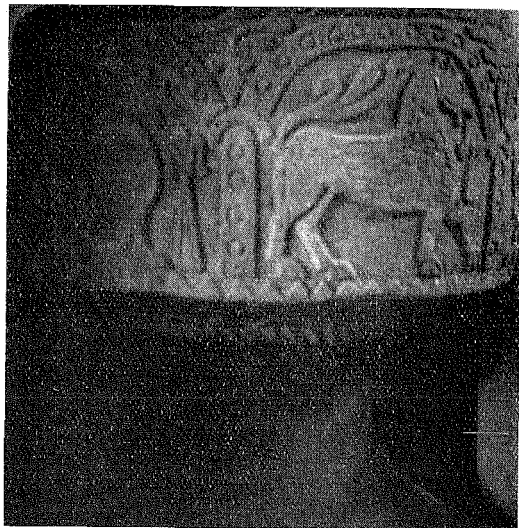

FIG. 13. DETALJ FRÅN DOPFUNT, TJUREDA, SMÅL.

berga, Sjösås, Drev, Vederslöv, Kalvsvik), huvudsakligen fördelade över mellersta Kronobergs län (Växjötrakten).

Gruppens huvudsakliga kännetecken är, att arkadernas pärlband sakna ytterkanter, pärlorna ligga med andra ord icke i en ränna utan äro urgrävda i en plan yta. Vidare har svickelpalmetten en nedtill utbuktad form, zigzagbandet å foten saknas och ersättes å cuppan oftast av ett sågband. Av större betydelse än dessa detaljer är emellertid, att de så kännetecknade funtarna visa en annan teknik än föregående, i övrigt ytterst närbesläktade grupp. Det mera rundade reliefsnittet inom denna motsvaras här av en mera skarpkantad, karvsnittliknande teknik. Djurkropparna äro ofta försedda med en fjällliknande betäckning, fig. 13, till vilken motsvarigheter finnes bland de lundensiska lejonfigurerna av stil I.³⁴

De tekniska egendomligheterna tala för att dessa funtar huggits av en annan hand än C-gruppens, men i så fall har denne funthuggare stått i mycket nära beröring med den andre, sannolikt varit en kamrat i samma tydligen med beställningar överhopade verkstad, kanske också i betraktande av den i regel sämre kvaliteten hos denna grupp en lärjunge eller gesäll till den förre mästaren.

Jämte de här ovan till C- och D-grupperna förda exemplaren finnas slutligen ett antal av till endera gruppen hörande exemplar, av vilka endast foten numera är bevarad, ofta i starkt skadat skick och på annan plats än i kyrkan. (Näsby, Skepperstad, Moheda, Aringsås, Berg, Öjaby, Furuby, nu i Växjö museum; Barkeryd). Ehuru det på grund av ovan angivna kännetecken icke är omöjligt att i fråga om de bättre bevarade exempla-

ren hänföra dem till den ena eller andra gruppen, har då en sådan uppdelning är svår att fullständigt genomföra, samtliga dessa fragment å kartan fig. 1 förts till en gemensam grupp.

E. Hamnedagruppern. Denna grupp, som här får sitt namn efter dess längst bekanta, bl. a. av Hildebrand avbildade och beskrivna representant, Hamnedafunten,³⁵ består av 6 exemplar (Ängelstad, Annerstad, Dörarp, Ljungby, Hamneda, Våxtorp II),²² de flesta i sydöstra Småland (Sunnerbo härad).

Från de bägge föregående grupperna avviker denna främst genom foten, som har formen av en stympad pyramid, upptill övergående i en till cuppan svarande cirkelplan, och sålunda även i formen närmar sig ett omvänt tärningskapital. Upptill och nedtill prydes foten av kraftiga repstavar, i hörnen av huvuden, antingen blott människohuvuden (Ängelstad), eller lejonhuvuden bitande över människohuvuden, sidofälten äro antingen släta eller prydda med rankor (Ängelstad) eller djurbilder (Annerstad, Våxtorp).

Denna fotform har väl sin närmaste parallell i den förut omtalade, med repstav, ranka och hörnlejon prydda funtfoten å Roma kyrkogård.²⁸ Repstavsprydda tärningskapital finnas i Lundadomens krypta. De över människohuvuden bitande lejonhuvudena, särskilt den å Våxtorpsfuntens befintliga formen med stora runda knölar i ögontrakten, förete framför allt stor likhet med de av Roosval i samband med fabeldjursfuntarna ställda portalhuvudena å Vinnerstads kyrka, Östergötland.³⁶

FIG. 14. DETALJ FRÅN DOPFUNT, VÅXTORP, SMÅL.

Cuppans plana undersida prydes ofta av en dubbel repstav. Dekoren å livets under- och överkant varierar i olika exemplar, likaså svickelfyllnaderna, som jämte palmetter uppvisa geometriska ornament. Arkadernas pärlband är av samma utseende som inom C-gruppen, kapitälet är antingen av samma slag som i C- och D-grupperna, stundom pärlprytt, eller saknas det helt och hållet (bägge formerna kunna förekomma å samma funt).

Ikonografiskt sett överensstämmer gruppen i stort sett med de föregående. Bland nytillkomna motiv märkas ett tvehövdad lejon (Ljungby, Våxtorp), en krönt ängel i en egendomlig ställning, halvliggande, vartill motsvarigheter finnas i lombardisk skulptur hos som svickelfyllnader använda figurer,³⁷ samt en biskop med mitra av tidig form (Våxtorp), fig. 14.

Stilen och tekniken närmar sig mest

FIG. 15. DOPFUNT, ANNERSTAD, SMÅL.

E-gruppen, men är i stort sett mera vårdad och elegant. Djuren äro rörligare, ofta framställda i språng, teckningen friskare och säkrare och behandlingen av kroppens yta mera naturlig.

Dessa drag i förening med den större variationsförmåga, som gör sig gällande hos mästaren till denna grupp, tyckas snarare tala för en tidigare än senare datering av densamma i förhållande till de bägge föregående.

Jämte de ovan behandlade grupperna finnas dessutom i Småland ett antal funtar, prydda med djurbilder eller på annat sätt förbundna med våra funtar men där å andra sidan så många av dessas konstitutiva element, framför allt de pärlsirade arkadbågarna försvunnit, att släkt-

skapen måste anses relativt avlägsen. Hit höra funtarna i Barnarp, Skepperstad (endast fot), Tännö,⁴ Kävsjö, Burseryd,⁴ Reftele, Ör, Hemmesjö, Pjätteryd. De räknas av Roosval som sena utlöpare till fabeldjursfuntarnas grupp.

¹ Av 105 av mig f. n. kända medeltida funtar i Jönköpings och Kronobergs län (Kalmar län synes genomgående uppvisa andra funttyper och har därför ej medräknats) tillhöra 53 direkt denna grupp och 9 stå i samband med densamma.

² Avsedda att efter komplettering för det övriga Småland bilda underlag för en av mig sedan länge förberedd publicering av Smålands medeltida dopfuntar. De i föreliggande uppsats meddelade resultaten framlades redan 1917 i ett föredrag i Konsthist. Sällsk. i Stockholm, i korthet äro de antydda i Svenska dopfuntar, Nordisk tidskrift 1918.

³ Roosval, Om fabeldjursfuntar och andra medeltida dopkärl i Östergötland (i En bok om Östergötland, Stockholm 1915), fig. 11, och Die Steinmeister Gottlands, Stockholm 1918, Abb. 160.

⁴ Avbildad och beskriven i Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum, Stockholm 1917, där även litteraturförteckning finnes.

⁵ Janse, Medeltidsminnen från Östergötland, Stockholm 1906, fig. 16, Roosval, Om fabeldjursfuntar etc., fig. 5.

⁶ Roosval, Om fabeldjursfuntar etc., fig. 8.

⁷ Undersökta äro funtarna i Stat. hist. mus. (jfr. Roosval, Dopf. i Stat. hist. mus.). Stenprov, omfattande samtliga grupper, äro insamlade av undertecknad men ännu ej undersökta. Materialet är i alla hithörande funtar sandsten.

⁸ Fischer, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden, Uppsala 1920, s. 101.

⁹ I Konsthistoriska sällskapet 1917 (jfr. Roosval, Die Steinm. Gottl., s. 140, Anm. 1.)

¹⁰ Avb. bl. a. i Tynell, Skånes medeltida dopfuntar, Stockholm 1913—21, pl. XLIII.

¹¹ Avb. bl. a. i Roosval, Die Steinm. Gottl., Taf. XLVII—XLIX.

¹² T. ex. Jomkilsfunten (Roosval, Die Steinm. Gottl., Taf. XXXVI 1).

¹³ Avb. bl. a. i Roosval, Die Steinm. Gottl., Abb. 148. Funten anses av Roosval som ett engelskt påverkat arbete från omkr. 1150—70, av Rydbeck (Skånsk skulptur och gottländska stennästare, Tidskrift för konstvetenskap 1919, s. 58 f.) som ett tidigt arbete av Majestatis, å vars funtar motivet även förekommer, t. ex. Valleberga (Roosval, a. a., Taf. XLV).

¹⁴ Den närmaste motsvarigheten å Gumlösa-funten (Tynell, a. a., pl. XI:1); av Roosval

(Die Steinm. Gottl., s. 123 f.) satt i samband med Semibyzantios och efter Tynell daterad till 1191.

¹⁵ Bond, *Fonts and font covers*, Lond. 1908, p. 169, 203 ff. Huruvida ett direkt samband existerar, är naturligtvis ovisst, möjligen bero likheterna på gemensamma (lombardiska?) förebilder. Gruppen dateras av Bond till 1100-talets andra hälft.

¹⁶ T. ex. v. Falke, *Kunstgesch. der Seidenweberei*, Berlin 1913, Abb. 96, 99.

¹⁷ Dylika pärlbesättningar finnas såväl hos Byzantios (jfr. fig. 5) som å den ovan nämnda Winchesterfunten. En parallell utgöra de hålmönstrade remytgen å de lundensiska lejonerna.

¹⁸ Roosval, *Medeltida skulptur i Gotlands forn-sal*, Stockholm 1925, s. 13.

¹⁹ Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, s. 106, där frågan ställes öppen, huruvida Dalbyfunten huggits av Byzantios själv under hans av Roosval, såväl som senare av Rydbeck (a. a., s. 55), supponerade verksamhet vid Lundadomens utsmyckning, eller den utgjort ett av hans mönster. Utan att här kunna ingå på denna fråga, synes mig mycket, bl. a. även vad som här framförts i fråga om sambandet mellan å ena sidan Dalbyfunten och Svanhalsgruppen, å andra sidan denna och Byzantios, närmast tala för det senare alternativet. Då Byzantios' verksamhet i Lund av Roosval numera dateras till 1125—30, (not 18), torde denna datering även gälla Dalbyfunten, tidigare daterad till omkr. 1150.

²⁰ Två av dessa detaljer återfinnas å Jomkilsfunten (Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, Taf. XXXVII, märk den i nosen inskrivna palmetten å lejonhuvudet i övre raden!). Den tredje, den flam- eller blomlikt utbredda lejonmanen finnes å Lindefunten (Roosval, a. a., Taf. XXXIX) men, som Roosval (*Medelt. skulpt. i Gottl. forn-sal*, s. 17) framhållit, även tidigare å Dalbyfunten och i Lunds domkyrkas nordportal. Jomkilsfunten anses av Roosval som ett tidigt arbete av Semibyzantios, vars verksamhet numera (a. a., s. 13) dateras till omkr. 1140—75.

²¹ Här må endast antydast, att palmettornamentiken visar detaljlikheter med den skånske, enligt Rydbeck (*Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, Lund 1915, s. 271 ff.) tidigare i Lund verksamme stenhuggaren Mårtens visserligen som helhet magrare och mindre frodigare funtdekor.

²² I Växtorps kyrka finnas numera två funtar, vilka bägge tidigare stått i det närbelägna Lundboholms trädgård, men av vilka givetvis icke mer än en kan ha tillhört denna kyrka.

²³ Rydbeck, *B. till Lunds domk. byggn.*, fig. 150.

²⁴ Jfr särsk. ett kryptkapitäl i San Zeno i Verona (Rydbeck, *B. t. Lunds domk. byggn.* fig. 144).

²⁵ Kryptan stod enligt Rydbeck (*Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, Lund 1923, s. 66) färdig vid invigningen 1123.

²⁶ Wrangel, *Vad en Smålandskyrka kan berättas? fig. 7.*

²⁷ Denna funt intar liksom de i not 33 nämnda en särställning och kan icke räknas till någon av de här uppställda grupperna. Arkadbehandlingen överensstämmer närmast med Dgruppens, men cuppans svagt utåtbuktade profil skiljer den från samtliga grupper.

²⁸ Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, Abb. 163, 164, 166.

²⁹ Å stenkistan från Härad (Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, Taf. XL).

³⁰ Rydbeck, *Bidr. till Lunds domk.-byggn.*, s. 113 ff. Typen som endast förekommer i kyrkans östra del, är den äldsta av de lundensiska lejontyperna. I Lombardiet återfinnes den bl. a. i mittportalen till San Michele i Pavia (Martin, *L'art roman en Italie I*, pl. 65), som jag jämte andra hithörande detaljer påpekat i en utryckt seminarieuppsats om lombardisk 1100-talsornamentik 1918.

³¹ T. ex. södra sidoskeppsportalens tympanon (Rydbeck, *Lunds domk. byggn.*, fig. 61), portalen till San Ambrogio, Milano.

³² T. ex. Hejde- och Vätefunterna, portalen till San Pietro in ciel d'oro i Pavia (Martin, a. a., II, pl. 25).

³³ Övergångsformer saknas dock icke bland ett antal funtar, som icke kunna räknas till någon av de här uppställda grupperna. En starkt vittrad funt från okänd kyrka i Jönköpingstrakten, nu i Jönköpings museum, påminner i uppbyggnaden starkt om A-gruppen, medan arkadbehandlingen närmast liknar D-gruppens (dock synes kapitäl helt saknas). Funtarna i Nässja (Östergötland), Ölmestad och Ljungarum ha om A-gruppen erinrande kolonnformer men avvika i andra avseenden tydligt från denna. Särskilt synes Ölmestadsfunten, vars bågformer förefalla överensstämmande med Nässjafuntens, i flera avseenden förmedla övergången från A- till C-gruppen, med vilken sistnämnda bl. a. djurteckning och palmettformer visa likheter, medan fotens form återkommer hos en av fabeldjursfuntarnas utlöpare (jfr nedan), Kävsjöfunten. Ljungarumsfunten har jämte djurbilder storhuvade människofigurer, som erinra något om B-gruppens.

³⁴ Jfr Rydbeck, *Lunds domk. byggn.*, fig. 128.

³⁵ Hildebrand, *Sveriges medeltid III*, s. 496, fig. 404, senare återgiven bl. a. i Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, fig. 162.

³⁶ Roosval, *Die Steinm. Gottl.*, Taf. LIV.

³⁷ T. ex. å ambonen i San Ambrogio i Milano (Martin, a. a., pl. 61).

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1924.

Föreningen har under år 1924 tillryggalagt sitt sjunde arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna uppgifterna har Styrelsen tillgodosett på följande vis:

Allmänna sammanträden ha hållits med Föreningen å Svenska Läkaresällskapets lokal den 4 februari och den 1 december, å »Den gyldene freden» den 7 april, å Konstakademien den 19 maj och å Östermalmskällaren den 13 oktober. Dessutom har ett sommarmöte hållits i Karlskrona.

Måndagen den 4 februari hade föreningen tillsammans med Historiska Klubben med t. f. arkivrådet Bertil Boëthius som inledare anordnat en diskussion om »Vården av bruks- och gårdsarkiv». Den livliga diskussionen finnes refererad i Rig 1924, s. 169 ff.

Måndagen den 7 april demonstrerade friherre Rudolf Cederström i Livrustkammaren den tillfälliga uppställningen av »Rustkammaren från Tidö» med föremål, som tillhört Axel Oxenstierna. På kvällen samma dag höll magister K. Rob. V. Wikman, Malm, Finland, föredrag om »Bröllopsträdet», tryckt i Rig 1924, sid. 143 ff.

Måndagen den 19 maj sammanträdde Föreningen extra ordinem med Vapenhistoriska Sällskapet, och museumsdirektör dr. Hans Stöcklein, München, höll

föredrag över »Jörg Sorg und Augsburg-er Ätzer».

Måndagen den 13 oktober höll amanuensen Torsten Lenk föredrag »Om gamla tillverkningsmetoder i kruk- och kakelugnsmakeri». Efter detta visades den för Göteborgsutställningen upptagna filmen över detta yrke. Sedan refererade fil.dr Sune Ambrosiani museumsinspektör Poul Nörlunds på Grönland gjorda fynd av Nordiska Medeltidsdräkter, tryckt i Rig 1925, sid. 49 ff.

Måndagen den 1 december höll docenten Sune Lindqvist föredrag om »Vår folkvandringstids kronologi, belyst av kontinentala fynd», tryckt i Rig 1925, sid. 57 ff., och direktör Govert Indebetou om »Svenska aktiebrev före år 1880». Detta senare föredrag ayses utkomma som en rikt illustrerad del i Föreningens bokserie under år 1925.

Mellan den 12 och 15 juni höll Föreningen tillsammans med Svenska Museimannaföreningen, Svenska fornminnesföreningen, Blekinge Museiförening och Blekinge hembygdsförbund ett sommarmöte i Karlskrona, som finnes utförligt refererat i Rig 1924, sid. 176 ff.

Under året har utgivits två dubbelhäften av Rig om tillsammans 14 sextonsidiga tryckark. Denna utökning av Rig med två tryckark har möjliggjorts genom ett anslag från den s. k. Bergsbokfonden.

Från Jernkontorets Prytziska fond har Föreningen mottagit ett anslag å 1,000 kronor och från Bergsboksfonden ett ännu ej fixerat anslag till utgivande av Samuel Schröders »Berättelse om järn-, stål- och metallfabrikerna för åren 1755—59», vilken torde utkomma i Föreningens bokserie under år 1925.

Föreningen har under året åtnjutit ett statsanslag, stort 1,000 kronor, för utgivandet av Rig, för vilket anslag 10 ex. avlämnats till Ecklesiastikdepartementet.

Styrelsen har sammanträtt onsdagen den 8 oktober och tisdagen den 4 november, Rådet torsdagen den 10 januari, torsdagen den 7 augusti och måndagen den 3 november.

Vid decembersammanträdet återvaldes den förutvarande styrelsen och dess suppleanter för nästa mandatperiod.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANS KONTO.

1/1 1924.

Tillgångar:

A.-B. Svenska Handelsbanken	2,058: 82
Kassabehållning	1,188: 31
31,860 ex. Rig. å 0,5447	17,352: 87
	<hr/>
Kronor	20,600: —

Skulder:

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	14,600: —
	<hr/>
Kronor	20,600: —

Stockholm i mars 1925.

CARL SWARTZ.

CARL SAHLIN.
ELIS SIDENBLADH.

VINST- & FÖRLUST KONTO.

Inkomster:

Årliga medlemmar	4,700: —
Statsbidrag	1,000: —
En Bergsbok-fonden	1,000: —
Rigs försäljning	145: —
Räntor	38: 89
Varor 31/12 1924 37,060 ex.	
av Rig å 0,4982	18,461: 54
	<hr/>
Kronor	25,345: 43

Utgifter:

Tryckningskostnader	5,603: 29
Författarearvodet	1,258: 75
Klichéer	29: 75
Porto	166: 25
Övriga omkostnader	934: 52
Förlust från år 1923	168: 86
Varor 1/1 1924 ...	17,184: 01
	17,352: 87
	<hr/>
Kronor	25,345: 43

UTGÅENDE BALANS KONTO.

Tillgångar:

A.-B. Svenska Handelsbanken	1,447: 71
Kassabehållning	840: 75
37,060 ex. av Rig å 0,4982	18,461: 54
	<hr/>
Kronor	20,750: —

Skulder:

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	14,750: —
	<hr/>
Kronor	20,750: —

NYA BÖCKER I FÖRENINGENS BOKSERIE:

Samuel Schröderstierna: Berättelser över de finare järn-, stål- och metallfabrikerna i Sverige åren 1754—1759, I, II, utgivna av Gösta Malmborg med inledning av Carl Sahlin. Den i föregående häfte av Rig omnämnda publikationen har utökats med en tidigare berättelse än den då omtalade, så att boken, när den under sommaren 1925 utkom, omfattade 10 tryckark. Dess pris i bokhandeln, till vilken den distribueras genom Generalstabens litografiska Anstalt är kr. 7:50, för medlemmar vid direkt rekvisition kr. 5:—. Den blev lagom färdig att överlämnas till grosshandlar C. R. Prytz i Göteborg på hans sextioårsdag den 18 aug., vid vilket tillfälle han utökade sin donation för bergshistorisk forskning, Jernkontorets Prytziska fond, med 100,000 kronor. Överlämnandet skedde genom Föreningens vice ordförande.

Birger Nerman: Det svenska rikets uppkomst är i dessa dagar i det närmaste färdigtryckt. Likaså har tryckningen av Govert Indebetous framställning av »Aktiebrev före 1880» tagit sin början. Tack vare ett anslag från Svenska fondhandlarföreningen illustreras denna bok med 48 helsidesplanscher av äldre aktiebrev utförda dels i ljustryck, dels i offset.

STUDIER, TILLÄGNADE ALGOT FRIBERG DEN 2 SEPTEMBER 1925.

Läsaren av det härmed publicerade dubbelhäftet av Rig torde ha observerat, att detsamma innehåller avhandlingar över ämnen, som äro knutna till Små-

lands äldre kulturhistoria. Att dessa grupperats kring ett sådant ämnesval har skett i enlighet med det vetenskapliga rådets önskan. Häftet har nämligen även utkommit på finare papper, försetts med ingenjör Algot Fribergs i Jönköping porträtt och dedicerats till honom på hans sjuttiofemårsdag. Särtrycksupplagan är dock så liten, att endast dedikationens undertecknare få utlovade exemplar. Skulle någon annan vara intresserad av att förvärva ett dylikt, torde han snarast vända sig till Föreningens sekreterare, och skall denna till ett pris av 10 kronor avyttra återstående exemplar i den ordning rekvisitionerna ingå.

GOTLANDS FORNVÄNNER.

Till dagarna den 26—29 juli 1925 hade Gotlands fornvänner förlagt firandet av sin femtioåriga tillvaro som kulturbärare på den fornminnesrika ön. Samtidigt firade Visby domkyrka sitt sjuhundraårsjubileum, så staden var så full med främlingar, som den kunde rymma. En särskild lockelse utgjorde konungaparets besök för deltagande i minnesfesterna. Till jubileet hade under prof. J. Roosvals ledning Gotlands fornsals kyrkliga avdelningar nyordnats. Över dessa hade även utkommit kataloger, den medeltida avdelningens författad av samlingens ordnare, den protestantiska av doktor Efraim Lundmark. Dessutom hade Roosval utgivit ett planschverk »Medeltida skulptur i Gotlands fornsal» till jubileet, vilken publikation för första gången i bild ger en överblick av Fornsalens enastående samling av medeltida träskulptur på 96 planscher.